

POZIV

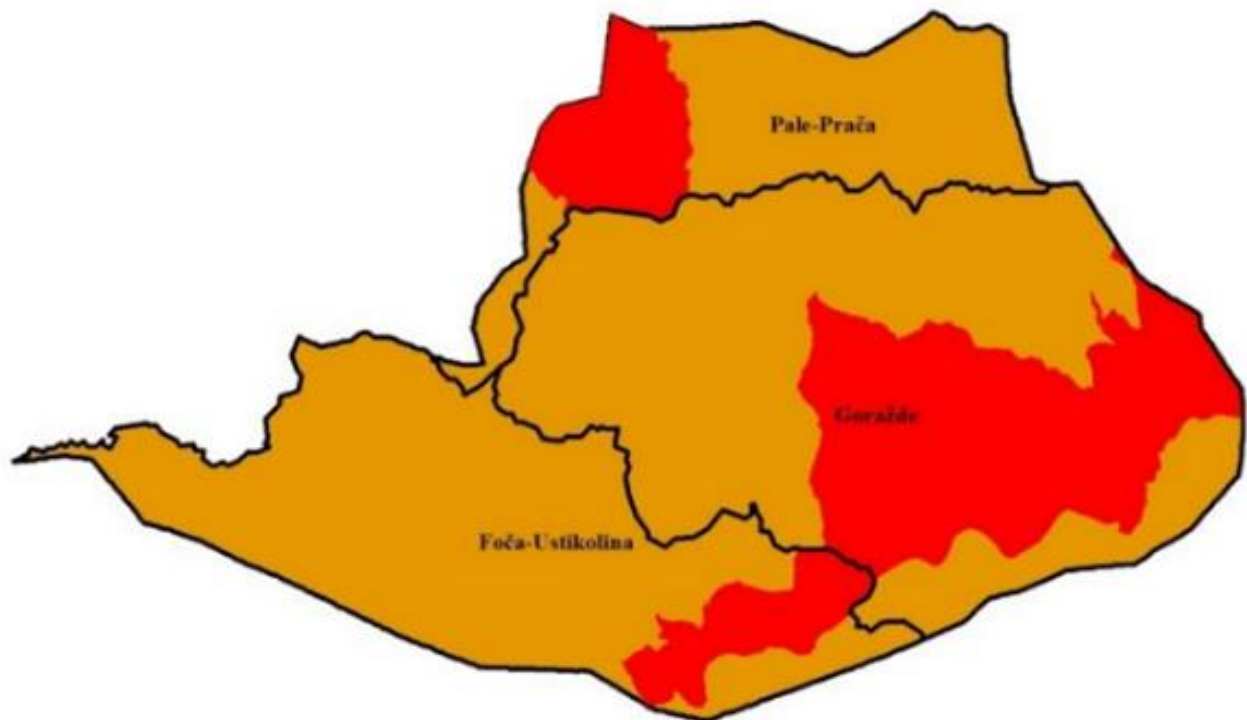
Pozivaju se svi zainteresovani akteri: interesne grupe, NVO, pojedinci-građani, članovi udruženja, Zemljoradničke Zadruge, da svoje primjedbe i sugestije na objavljeni tekst dokumenta „Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Bosansko-podrinjskog kantona Goražde (2023-2027)“, dostave na web stranicu Ministarstva za privredu Bosansko – podrinjskog kantona Goražde (privreda@bpcg.gov.ba) i putem pošte na adresu Ministarstvo za privredu Bosansko – podrinjskog kantona Goražde, Ul. Maršala Tita br. 5., 73000 Goražde, u roku od trideset dana.

MINISTAR
Zijad Briga

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovina
Bosansko – podrinjski kanton Goražde

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA
BOSANSKO-PODRINJSKOG KANTONA GORAŽDE
(2023 - 2027)

Sarajevo, 2023. godine

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovina
Bosansko – podrinski kanton Goražde

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA
BOSANSKO-PODRINJSKOG KANTONA GORAŽDE
(2023 – 2027)

Naručilac:	Vlada Bosansko – podrinskog kantona Goražde Ministarstvo za privredu
Naziv projekta	Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Bosansko – podrinskog kantona Goražde (2023 – 2027)
Datum	Autor
Maj, 2023. godina	Prof. dr Nezir Tanović
Učesnici i konsultanti u izradi Strategije – specijalnosti	
Prof. dr Nezir Tanović	Ruralni razvoj, organska proizvodnja, ljekovito bilje
Dr. Omer Kurtović	Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo (povrće)
Dr. Đenan Vukotić	Federalni zavod za agropedologiju Sarajevo (zemljište)
Dr. Ahmedin Salčinović	Federalni zavod za agropedologiju Sarajevo (zemljište)
Mr. Damir Behlulović	Federalni zavod za agropedologiju Sarajevo (GIS)
Mr. Sanid Pašić	Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo (ratarstvo i povrće)
Mr. Lavić Dževad	Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo (voćarstvo)
Tahmaz Sabahudin	Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo (stočarstvo)
Saradničke institucije	
Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo	
Federalni zavod za Agropedologiju Sarajevo	
Ministarstvo za privredu – odjel za poljoprivredu i ruralni razvoj BPK Goražde	
Stručna poljoprivredna služba Grad Goražde	
Stručna poljoprivredna služba Foča u FBiH	
Stručna služba Pale u FBiH	
Lokalni saradnici	
Bešlija Ermina, dipl. inž. polj.tehnologije.; Laković Indira dipl. inž. polj.tehnologije.; Sijarčić Rasim dipl. inž. polj.; Raščić Medžida dipl. inž. polj.tehnologije; Hodović Emir dipl. Pravnik; Hadžiomerović Melida dipl.ing.tehnologije ; Kožo Fahrudin dipl. inž. polj.tehnologije.; Dr.Sci. Berin Kulelija dr. poljoprivrednih nauka; Nihad Hadžiahmetović dipl. inž. polj.tehnologije.; Ćutuk Almin dipl. inž. polj.tehnologije	

Sarajevo, 2023. godine

Popis tabela

Tabela 1.	Regulatorni okviri i mogućnosti ruralnog razvoja BPK Goražde	6
Tabela 2.	Općine/Grad u sastavu BPK i njihova površina	8
Tabela 3.	Površine različitih kategorija zemljišta BPK Goražde	11
Tabela 4.	Površine katastarskih kultura BPK Goražde	12
Tabela 5.	Bonitetne kategorije i tipovi zemljišta	13
Tabela 6.	Pregled površina šuma i šumskog zemljišta	16
Tabela 7.	Prosječne vrijednosti - klimatski parametara za BPK Goražde	17
Tabela 8.	Godišnja ruža vjetrova - BPK Goražde	19
Tabela 9.	Bilans proizvodnje i potrošnje proizvoda na BPK Goražde	70
Tabela 10.	Mjere podrške sektoru poljoprivrede i šumarstva i turizmu	94
Tabela 11.	Strateški projekti - mjere - implementacija	95
Tabela 12.	Indikativni finansijski okvir	98

Popis grafikona

Grafikon 1.	Površine različitih kategorija zemljišta BPK Goražde	11
Grafikon 2.	Površine različitih usjeva BPK Goražde.	12
Grafikon 3.	Bonitetne kategorije i tipova tala na BPK Goražde	13
Grafikon 4.	Srednje godišnje temperature i sume padavina za Grad Goražde	18
Grafikon 5.	Srednji vodni bilans za područje BPK Goražde- Pri RLPV 100	18
Grafikon 6.	Ciklus usklađenosti, implementacije i politike sa dokumentacijom	21

Popis slika

Slika 1.	Pedološka karta Grad Goražde	99
Slika 2.	Karta upotrebne vrijednosti zemljišta Grad Goražde	99
Slika 3.	Pedološka karta općine Foča u FBiH	100
Slika 4.	Karta upotrebne vrijednosti zemljišta općine Fča u FBiH	100
Slika 5.	Pedološka karta općine Pale u FBiH	101
Slika 6.	Karta upotrebne vrijednosti zemljišta općine Pale u FBiH	101

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Svrha izrade Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK Goražde	1
1.2. Regulatorni okvir	4
1.3. Usklađenost sa strateškim dokumentima	6
2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ, RELJEF I AGROEKOLOŠKE KARAKTERISTIKE	8
2.1. Geografski položaj	8
2.2. Reljef i geomorfološke karakteristike	9
2.3. Resursi BPK Goražde	10
2.3.1. Ljudski resursi	10
2.3.2. Zemljišni resursi	11
2.3.3. Šumski resursi	15
2.3.4. Vodni resursi	16
2.4. Klima kao agroekološki faktor	17
3. VIZIJA I ZADACI U SEKTORU POLJOPRIVREDE I RURALNOM RAZVOJU	20
3.1. Vizija poljoprivrede i ruralnog razvoja	20
3.2. Pojmovi i definicije ruralnog razvoja	23
3.3. Tradicionalne i nove ruralne funkcije i politike	24
3.4. Okviri ruralnog razvoj BPK Goražde	24
4. PRISTUP POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU BPK GORAŽDE	26
4.1. Pristupi poljoprivredi i ruralnom razvoju	26
4.2. Izbor scenarija	26
4.3. Metodologija kreiranja strategije	27
5. TRENDVI I CILJEVI POLJOPRIVREDNE I RURALNE POLITIKE	28
5.1. Ruralna politika u Europskoj Uniji	28
5.2. Ruralna politika na nivou Federacije Bosne i Hercegovine	29
5.3. Trendovi ruralne politike BPK Goražde	29
5.4. Ciljevi i strateška opredjeljenja ruralne politike BPK Goražde	30
5.5. Očekivani rezultati implementacijom Strategije	32
6. GLOBALNI IZAZOVI ZA URBANA I RURALNA PODRUČJA	34
6.1. Opći globalni izazovi	34
6.2. Klimatske promjene, intenziviranje klimatskih krajnosti	34
6.2.1. Izazovi i indikatori u oblasti zemljišta	35
6.2.2. Izazovi i indikatori u oblasti voda	35
6.2.3. Opasnosti od GMO (genetski opasnih organizama)	38
6.2.4. Biološka raznolikost i očuvanje biodiverziteta	38
6.2.5. Upravljanje otpadom	40
7. PRIVREDNE I USLUŽNE DJELATNOSTI BPK GORAŽDE	43
7.1. Privredne djelatnosti	43
7.2. Uslužne djelatnosti	44
7.2.1. Obrazovanje u BPK Goražde	44
7.2.2. Zdravstveni aspekti stanovništva BPK Goražde	47
7.2.3. Saobraćaj u BPK Goražde	48
7.2.4. Mreža vodosnadbijevanja	49
7.2.5. Civilno društvo, sport i kultura	51
8. STRATEŠKI RAZVOJNI PRAVCI PO SEKTORIMA	54
8.1. Pristup razvojnim pravcima	54

8.2. Poljoprivreda u funkciji ruralnog razvoja	55
8.2.1. Okviri, mjere i ciljevi polj. politike ruralnog razvoja	55
8.2.2. Reformski ciljevi ruralnog razvoja	56
8.2.3. Koncepti održivog razvoja poljoprivrede u ruralnim sredinama	57
8.2.4. Tržišno cjenovna i strukturna politika	57
8.3. Karakteristike poljoprivrede BPK Goražde	59
8.4. Osvrt na biljnu proizvodnju	60
8.5. Sistemi poljoprivredne proizvodnje	63
8.6. Animalna proizvodnja	63
8.7. Bilans proizvodnje i potrošnje hrane	70
8.8. Strateško poljoprivredno usmjerenje za ruralna područja	71
9. TURIZAM I TURISTIČKI POTENCIJALI BPK GORAŽDE	75
9.1. Akteri u razvoju turizma	75
9.2. Turizam prilagođen za BPK Goražde	78
9.3. Karakteristike turizma u Foči i Palama u FBiH	81
9.4. Partnerstvo sa dijasporom	83
10. TRŽIŠTE U FUNKCIJI POLJOP. I RURALNOG RAZVOJA BPK GORAŽDE	85
10.1. Stanje i zadaci tržišta	85
10.2. Tendencije razvoja i konkurentnost poljoprivrednih proizvoda	86
11. INSTITUCIONALNA PODRŠKA POLJ. I RURALNOM RAZVOJU BPK GORAŽDE	88
11.1. Kantonalne i lokalne institucije kao podrške ruralnom razvoju	88
11.2. Stručne službe u funkciji ruralnog razvoja	88
11.3. Udruženje poljoprivrednih proizvođača u funkciji ruralnog razvoja	89
11.4. Veterinarska služba u funkciji ruralnog razvoja	89
11.5. IPARD projekti u funkciji ruralnog razvoja	89
11.6. Primjena digitalne tehnologije u sektoru poljoprivrede	90
12. SWOT ANALIZA	92
13. MJERE PODRŠKE POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU BPK GORAŽDE	94
14. IMPLEMENTACIJA CILJEVA, MJERE, NADLEŽNOSTI I ROKOVI	95
15. INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR	98
16. PRILOZI	99

LISTA SKRAĆENICA U KONTEKSTU POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Acquis	Zakonodavstvo Evropske unije (<i>acquis communautaire</i>)
ADS	Agencija za državnu službu Federacije BiH
ASH	Agencija za sigurnost hrane
BDP	Bruto društveni proizvod (<i>Gross Domestic Products</i>)
DEI	Direkcija za evropske integracije BiH
DEP	Direkcija za ekonomsko planiranje BiH
DOHOD. P.C.	Dohodak po glavi stanovnika (<i>per capita</i>)
CAP	Zajednička poljoprivredna politika (<i>Common Agricultural Policy</i>)
CEFTA	Sporazum o slobodnoj trgovini među državama centralne Evrope (<i>Central</i>
CMO	Zajedničko uređenje tržišta (<i>Common Market Organisation</i>)
EAGGF	Evropski fond za plaćanja u poljoprivredi (<i>European Agricultural Guarantee and Fund</i>)
EC	Evropska komisija (<i>European Commission</i>)
EEC	Evropska ekonomska zajednica (<i>European Economic Community</i>)
ECD	Delegacija Evropske komisije
EPFRR	Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj
EUROSTAT	Statistički zavod Evropske unije (<i>Statistical Office of European Communities</i>)
EZ I EU	Evropska zajednica i Evropska unija
FAO	Organizacija za zajednicu i hranu (<i>Food and Agriculture Organization of United</i>
FADN	Mreža računovodstvenih podataka na farmama (<i>Farm accountancy data network</i>)
FZS	Federalni zavod za statistiku
FTA	Sporazum o slobodnoj trgovini
G.G.A.P	Standard dobre poljoprivredne prakse
DIE	Direkcija za evropske integracije
GMO	Genetički modificirani organizam (<i>Genetically Modified Organismus</i>)
HACCP	Analiza rizika i kritične tačke (<i>Hazard Analyses and Critical Control System</i>)
IFAD	International Fund for Agricultural Development.
IFS	Internacionalni standard za hranu
ISO	Međunarodna organizacija za standardizaciju (<i>International Standard Organisation</i>)
ISPA	Istrument predpristupne politike za ruralni razvoj
LFA	Manje povoljna područja (<i>less Favoured Areas</i>)
IPARD	Istrument predpristupne podrške za ruralni razvoj
LEDER	Veze između akcija ruralnog razvoja
MPAS	Tržišno cjenovna politika (<i>Market Price Support</i>)
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (<i>Organisation of Economic</i>)
PIU	Jedinica za implementaciju projekta
PRSP	Srednjoročna razvojna stategija
PPRR	Poljoprivreda, prehrana i ruralni razvoj
PSE	Podrška proizvođačima (<i>Producer support Estimate</i>)
RDP	Program ruralnog razvoja (<i>Rural Development Programs</i>)
SAA	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SAPARD	Predpristupna pomoć EU za poljoprivredu i ruralni razvoj
SAPS	Pojednostavljena šema plaćanja na bazi površine (<i>Single Area Payment</i>
SPH	Strateški plan za harmonizaciju (poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja)
STO	Svjetska trgovinska asocijacija (<i>World Trade Organisation</i>)
SVO	Državni ured za veterinarstvo BiH
WB	Svjetska banka

POJMOVI U ASPEKTIMA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Aktivnost - predstavlja konkretan način na koji se izvodi mjera.

Acquis Communautaire - zakonodavstvo EU, pravno nasljeđe/stečevina Zajednice.

COSME - program namijenjen malim i srednjim preduzetnicima, koji nastoji povećati konkurentnost kompanija, smanjiti nezaposlenost i poticati razvoj preduzetništva.

Cost-benefit analiza - je analiza troškova i koristi, uz sistematski pristup procjeni prednosti i slabosti za određivanje najboljih opcija koje doprinose efektima i uštedama.

EMS 14001 - sistem upravljanja zaštitom okoliša posvećen kontroli rizika od zagađenja okoliša.

Erasmus+ - program EU-a kojim se daje podrška obrazovanju, osposobljavanju, mladima i sportu u Evropi.

ESCO model - je naziv za model usluga na tržištu energije (eng. Energy Service Company); predstavlja energetska rješenja i u svijetu je prepoznatljiv kao naziv za preduzeće koje planira, provodi i finansira projekte iz područja energetske efikasnosti.

EU IPA - je jedinstveni finansijski instrument EU uspostavljen za finansijsku pomoć državama u njihovim nastojanjima da postanu članice EU. Indikator služi kao kvalitativni i kvantitativni pokazatelj nivoa ostvarenja planiranih promjena koje se ostvaruju kroz realizaciju mjera, odnosno prioriteta i ciljeva.

Indikativni finansijski okvir - predstavlja okvirni pregled potrebnih finansijskih sredstava za realizaciju strategije razvoja.

ISO 50001 standard - dobrovoljni međunarodni standard koji je razvila Međunarodna organizacija za standardizaciju sistema za upravljanje energijom.

Jednake mogućnosti - su princip definisani Poveljom o osnovnim pravima Evropske unije, koja utvrđuje nediskriminaciju, ravnopravnost muškaraca i žena, prava na kulturne, vjerske i jezičke različitosti građana te prava djeteta, starijih osoba i invalida.

Kontroling - sredstvo za poboljšanje poslovanja, optimiziranje poslovnih procesa, kapaciteta i resursa, te racionalizaciju troškova preduzeća. Upravljanje posmatra kroz tri neodvojive stavke: jasnu strategiju, plan dugoročne održivosti i procjenu rizika.

Mjera - definiše potrebno djelovanje na prepoznati problem na nekom užem području kako bi se postigla željena pozitivna promjena. Iz mjere proizilaze ključne aktivnosti kojima će se proizvesti realizacija razvojnih prioriteta i ciljeva razvoja.

Naučno-tehnološki park - stimuliše i upravlja protokom znanja i tehnologija između univerziteta, istraživačko-razvojnih institucija, kompanija i tržišta.

NUTS klasifikacija - nomenklatura prostornih jedinica za statistiku je statistička klasifikacija koja služi za prikupljanje, obradu, analizu i publiciranje statističkih prostornih podataka na nivou Evropske unije.

Pametna specijalizacija - definisanje teritorijalnog kapitala i potencijala svake zemlje i regije, naglašavanje konkurentnih prednosti kao i umrežavanje učesnika i resursa oko vizije budućnosti zasnovane na izvrsnosti. Cilj je potaknuti inovacije radi postizanja ekonomskog rasta omogućavajući državama da se fokusiraju na svoje prednosti.

Prioritet - označava ključna polja i smjerove djelovanja potrebne za postizanje strateškog cilja u okviru strategije razvoja.

R&D aktivnosti - skup istraživačko-razvojnih aktivnosti povezanih s nastankom inovacija, bilo u privatnom, bilo u državnom sektoru.

Search Engine Optimization - Optimizacija web stranice za internetske tražilice sastoji se od niza aktivnosti usmjerenih prema podizanju posjećenosti stranica. Ovo se ostvaruje kroz poboljšanje mjesta na rezultatima pretraživanja za ciljane ključne riječi.

Situaciona analiza - prikazuje trenutno stanje u svim područjima razvoja, ključne pozitivne i negativne trendove, mogućnosti i resurse, odnosno identificira ključna strateška pitanja. Osnova je za kreiranje strateške platforme.

Strateška platforma - je osnova strategije razvoja kojom se usmjerava dugoročni razvoj teritorije za koju se radi strateški razvojni dokument. Strateška platforma identificira strateške fokuse, viziju, strateške ciljeve i prioritete za dati planski period.

Strateški cilj - predstavlja ono što se želi postići u datom planskom periodu, odnosno obuhvata oblast unutar koje je nužno djelovati.

Strateško fokusiranje - je usmjeravanje razvojnih pravaca na potencijale koji su razvojno najperspektivniji i probleme koji su najkritičniji, osiguravajući da se raspoloživi resursi iskoriste na najefikasniji način.

UN Agenda 2030 i ciljevi održivog razvoja - Program održivog razvoja do 2030. godine, koji sadrži 17 ciljeva održivog razvoja usmjerenih na iskorjenjivanje siromaštva, protiv neravnopravnosti i rješavanje pitanja klimatskih promjena do 2030. godine.

Upravljanje razvojem - je pretvaranje razvojnih ciljeva i prioriteta u konkretne aktivnosti sa jasnim finansijskim efektom i institucionalnim odgovornostima, njihova realizacija, te monitoring i evaluacija rezultata.

Vertikalna i horizontalna koordinacija institucija - je koordinacija odgovornosti i procesa između nadležnih institucija na različitim nivoima vlasti prema zajedničkim razvojnim ciljevima.

Vizija razvoja - je slika budućnosti, odnosno zajednička perspektiva aktera o tome kakvu zajednicu žele izgraditi u dugoročnom periodu.

Vještačka (umjetna) inteligencija - (AI - eng. artificial intelligence) je područje kompjuterske nauke koje se bavi razvojem inteligentnih alata (mašina, aparata, aplikacija) koje reaguju i uče kao ljudi.

Predgovor

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja kao dugoročni razvojni dokument definisala je i precizirala na naučno utemeljenoj osnovi viziju, strateške ciljeve i prioritete integralnog ruralnog razvoja Bosansko - podrinjskog kantona Goražde. To se moglo postići samo detaljnim sagledavanjem postojećih prirodnih potencijala, raspoloživih ljudskih resursa, detaljnih analiza, te procjene uticaja okruženja na ruralne procese i uopće ruralni razvoj. U svom praktičnom oblikovanju i namjeri da se pripremi što bolji ambijent za ruralni razvoj, kao i buduće integracione procese koji su veoma zahtjevni i obimni detaljno su obrađeni bitni aspekti u ovom dokumentu – Strategiji. Ovaj dokument treba da posluži kao argument i bogat izvor korisnih informacija većem broju ljudi kako bi mogli ostvariti mogućnost novih investicionih poduhvata, aktivirati neiskorištene zemljišne i druge potencijale, obezbijediti bolji standard života ljudi u ruralnim sredinama Bosansko - podrinjskog kantona Goražde.

Nadamo se da će ova Strategija stvoriti klimu i pretpostavke koje će voditi prema razvojnim projektima u oblasti ruralnog razvoja, motivisati stanovništvo BPK Goražde za opredjeljenja i moguće održive orijentacije. Autor i konsultanti u izradi Strategije definisali su ciljeve, viziju i zadatke kao i prijedloge za prevazilaženje postojećih zapreka, kako bi život u ruralnim sredinama zaživio u skladu sa raspoloživim potencijalima koji su na području BPK Goražde u značajnoj mjeri raspoloživi, ali nedovoljno iskorišteni. Nastojali smo prostor ruralnih sredina posmatrati ne samo kao mogućnost ostvarivanja primaranog profita, već kao spoj društvenih, kulturnih i prirodnih vrijednosti. Danas se problematikom različitih ruralnih aspekata aktivno bave međunarodne organizacije, vlade i političke partije svih zemalja, pa i naše zemlje, neovisno od nivoa ekonomskog i kulturnog razvoja i karaktera društvenog i političkog uređenja. Međutim, život u ruralnim sredinama postaje upitan, a nezagađeno zemljište, čista voda i zrak prijete da postanu skupa privilegija. Pitanje ruralnih sredina nije samo briga tog stanovništva, već uspjeh ili neuspjeh na selu dijeli šira društvena zajednica.

Tokom javnih rasprava i brojnih konsultacija sa autorom i njegovim saradnicima dati su korisni savjeti, sugestije i pozitivan kritički osvrt, što je doprinijelo poboljšanju kvaliteta Strategije. Očekujemo da će se postići široki konsenzus oko predloženog razvojnog koncepta, gdje se neće vrednovati samo jedna dimenzija različitih privrednih aktivnosti, već i druge važne funkcije, prije svega: ekološka, socijalna, zdravstvena, podrška razvoju turizma i dr. i sve skupa podsticati i usmjeravati budući rast i razvoj Bosansko - podrinjskog kantona Goražde. Želim izraziti zahvalnost učesnicima u izradi Strategije, za pristup i uspostavljeni model saradnje koji je rezultirao vrlo kvalitetnim i inovativnim dokumentom, koji će uvjeren sam, poslužiti za prestrukturiranje ruralnog prostora Bosansko - podrinjskog kantona Goražde.

Gosp. Briga Zijad

1. UVOD

1.1.Svrha i značaj Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK Goražde

Ruralni prostor na nivou BiH, po vertikali (prema entitetima, kantonima i lokalnim zajednicama) emitovao je primarne razloge zbog kojih su izostali prepoznatljivi razvojni efekti i uopće kvalitet življenja ljudi ruralnih područja i sela uopće. Samim tim, izostala je ruralna transformacija prema progresu, pa se sada izlaz traži u stvaranju klime koja bi kreirala osnovu za izradu detaljnih planova i programa u pojedinim sektorima. Politika ruralnog razvoja u najvećoj mjeri ovisna je o vertikalnoj vezi svih nivoa vlasti u BiH. Zbog složenih odnosa u koncepcijama i odlukama, posebno zbog uskih domaćih finansijskih mogućnosti, život na selu u nekim sredinama doveden je na rub opstanka, te u pesimističkim prognozama, prijeti mu realna činjenica da se selo postepeno isprazni.

Ovaj dokument je proizvod intenzivnih konsultacija sa akterima sektora i odražava jasno izraženo opredjeljenje Vlade Bosansko - podrinjskog kantona Goražde da obezbijedi drugačiji odnos administrativnih, finansijskih i drugih mjera i društva u cjelini prema sektoru ruralnog razvoja. U tom kontekstu, naglašeni su optimistički stavovi za progres ruralnog razvoja, prije svega:

- Ruralni razvoj na svim nivoima i njegov istinski značaj primaran je za kvalitet ekonomskog razvoja, političku stabilnost i razvoj ukupnog društva, smanjenje siromaštva i unapređenje kvaliteta života, obezbjeđenje širokog spektra "javnih usluga" (očuvanja jedinstvenosti okoliša, biodiverziteta, kvaliteta i dostupnosti vode, zemljišta i sl.), te za očuvanje kulturološkog i gastronomskog identiteta zemlje.
- Prema rezultatima posljednjeg popisa u BPK-Goražde živi 23.734 stanovnika, što čini 1,07% stanovništva FBiH ili 0,67% stanovništva BiH. U BPK - Goražde, dvije od tri općine su u potpunosti ruralne (Foča u FBiH i Pale u FBiH), dok u gradu Goražde, stanovništvo pretežno živi u gradskoj sredini (56,5%). Prema gustoći naseljenosti Grad Goražde je najnaseljenije mjesto, zatim općina Foča u FBiH, a najmanje naseljeno mjesto je općina Pale u FBiH¹.
- Sve je učestalija inicijativa i potreba za promjenama vezano za razvoj ruralnih područja sa namjerom da se od ruralnih sredina stvori ambijent u kome će se dostojno živjeti, raditi i voditi briga o mjestima koja mogu dosta toga ponuditi u ekonomskim, ekološkim, zdravstvenim aspektima, mjestima za uživanje, odmor, kulturu i uopće život na selu.
- Vlada Bosansko – podrinjskog kantona Goražde prepoznala je neophodnost zaokreta u pristupu razvoja ruralnom prostoru i stoga je odlučna da se izradi strateški dokument (Strategija ruralnog razvoja BPK-Goražde 2023-2027 g.) koja će definisat bitne strateške aspekte i neophodne smjernice za ruralni razvoj i njegove primarne uslove za promjene prema progresu ruralnim područjima.
- Do sada je uglavnom dominirala uvriježena teza da su poljoprivreda, šumarstvo i turizam jedine komponente ruralnog razvoja (iako su primarne za općine Foča u

¹ *Strategija privrednog razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde /2021-2027)*

FBiH i Pale u FBiH), iako ni ove komponente nisu bile fokus progresa ruralnih prostora. Međutim, činjenica je da osnovni pristup pri razvoju ruralnih prostora mora biti zasnovan i na pojedincu koji donosi poslovnu odluku i sam snosi odgovornost za njezinu ispravnost, pa će zbir svih poslovnih odluka pojedinaca dovesti do uspjeha ili neuspjeha u lokalnoj ruralnoj sredini.

- Podaci o smanjenju investiranja ruralnim područjima kapitalnih ulaganja u programe ukazuju da je mali broj novoizgrađenih, modernih objekata za različite privredne i druge aktivnosti. Postojeći objekti, u većini seoskih sredina, infrastruktura, veći dio opreme, posebno u sektoru poljoprivrede su dotrajali, tehnološki zastarjeli i nisu prilagođeni zahtjevima za progres, niti smanjenju negativnog uticaja na okoliš.
- Javne komunalne usluge su sličnih ocjena, osim PTT usluga i dostupnosti električne energije. U ruralnim sredinama javni saobraćaj je nedovoljno razvijen i nepouzdan, što smanjuje mobilnost radne snage i stanovništva. Poljoprivreda u općinama Foča u FBiH i Pale u FBiH još uvijek predstavlja osnovnu granu ruralne ekonomije. Sve navedeno čini ruralne zajednice ranjivim i povećava rizik nastavka negativnih demografskih trendova.
- Socijalni aspekti (saradnja među akterima, spremnost za dijeljenje informacija, udruživanje, postojanje socijalnih mreža, povezanost sa centrima znanja i odlučivanja) u ruralnim područjima su nerazvijeni, pa je saradnja i motivacija za udruživanjem na niskom nivou, a otpor promjenama je izražen. Sposobnost sektora da ublaži negativni uticaj na okoliš i odgovori na vanredne okolnosti, prije svega, na izazove klimatskih promjena je niska i zahtijevat će dodatna investiranja, ali i inoviranje proizvodnih praksi, kao i jačanje sistema upravljanja prirodnim resursima.
- Biodiverzitet i pejzažna raznolikost BPK Goražde se karakteriše izrazito visokim nivoom jedinstvenosti, endemizma, što ovom prostoru daje značaj na regionalnom i globalnom nivou.
- Generalno posmatrano, kvalitet života i standard ljudi na selu, posebno u općinama Foča u FBiH i Pale u FBiH je nizak, gdje je došlo u većoj mjeri do napuštanja sela, a u nekim slučajevima skoro do potpunog pražnjenja i odlaska mlađih kategorija stanovništva u urbane sredine ili zemlje okruženja. Realno je očekivati da će doći do daljeg ekonomskog slabljenja i depopulacije najudaljenijih ruralnih područja, ako im se ne obezbijedi povoljniji životni i ekonomski ambijent. Šta više, na sceni je proces starenja stanovništva, gdje se udio nataliteta smanjuje i povećava se udio stanovništva u post produktivnoj populaciji - starosti.
- Uslovi za poljoprivredu kao glavnu komponentu, posebno općina Foča u FBiH i Pale u FBiH su ograničeni i mijenjati će se u budućnosti pod uticajem klimatskih promjena. Zabrinjava činjenica da još uvijek pitanje prilagođavanja klimatskim promjenama nije ozbiljno tretirano ni u strateškim, ni u operativnim planovima i dokumentima, niti mu akteri sektora pridaju potrebnu važnost, pa shodno tome, ne postoje ni systemske mjere i aktivnosti niti raspoloživa sredstva i kapaciteti za oblikovanje adekvatnog odgovora na ovaj izazov.

- Opredjeljenje da se programski definišu strateški ciljevi za ruralni razvoj BPK Goražde svjedoči o svjesnosti potrebe orijentacije prema sveobuhvatnom pristupu ruralnom razvoju, umjesto pojedinačnih lokalnih sektorskih strategija. Očekivati je da će budući pristupi biti orjentisani u nastojanjima da ruralna područja postanu prostor ugodan za život i rad, atraktivna područja za investiranje, koji svoj održivi razvoj temelji na ljudskim i prirodnim resursima, turističkim potencijalima, te bogatom kulturno-istorijskom naslijeđu i čistom okolišu. Veći broj ljudi sve više razmišlja o životu sa mnogo slobodnog prostora, čistog okoliša, suživot sa prirodom, uz pristup nužnoj infrastrukturi, pristupu kulturnim, sportskim, zdravstvenim, edukativnim programima i da prije svega, taj prostor bude okružen zadovoljnim ljudima. Međutim, BPK Goražde (posebno općine Foča u FBiH i Pale u FBiH) kao i većina prostora u FBiH zaostaje u razvijenosti određenih tržišta, kao što je tržište ruralnog financiranja, tržište zemljišta, ali i u razvijenosti infrastrukture, organizacije civilnog društva, mogućnosti općina da obezbijede veći finansijski imput za lokalni razvoj ruralnog područja.
- Očekivati je da će fokus i uvjerenja nadležnih institucija BPK Goražde stremiti prema pravilnom strateškom orijentacijom koja može približavati životne uslove ljudima na selu i u gradu, da se u urbanim sredinama mogu ostvarivati veći prihodi sa diverzifikacijom široke ruralne ponude. U tom kontekstu neophodno je povećati kapacitete za donošenje, provođenje i kontrolu strateških ruralnih opredjeljenja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde.

Ključni sektori u razvoju ruralnih područja posebno općina Foča u FBiH i Pale u FBiH su poljoprivreda, šumarstvo i turizam. Agrarnu politiku FBiH, po vertikalnoj vezi, svakako i BPK Goražde (uključujući i agrarni budžet) u proteklom periodu karakterišu nedovoljna izdvajanja finansijskog imputa (iako su u 2023 godini na nivou FBiH povećana na iznos od 160 miliona KM), promjenjivost, često i nekonzistentnost, veliki broj mjera, složena implementacija i nepostojanje efikasnog mehanizama praćenja. Budžetskim transferima trebao bi biti omogućen djelimični razvoj i unapređenje sektora, a sveobuhvatnim pristupom bilo bi nužno jačati administrativni kapacitet sektora, u kojem značajno mjesto zauzima izrada legislative i njeno postepeno usaglašavanje i harmonizacija sa praksama razvijenih zemalja, prije svega EU.

Problemi agrarne politike se uglavnom vežu za nedovoljnu visinu izdvajanja finansijskih sredstava, izraženo kašnjenje u isplatama direktnih plaćanja (poticaja) te nedostatak kvalitetnih kontrolnih mehanizama. Dalja izgradnja i jačanje regulatorno-institucionalnog okvira, modernizacija poljoprivredne administracije i načina upravljanja, kao i jasna promjena odnosa prema sektoru su nužni preduslovi kako bi sektor iskoristio razvojne šanse i otklonio ključne slabosti. Nizak nivo tržišne orijentiranosti, nedovoljna sposobnost da se „isporuči kvalitet, kvantitet i obezbijedi konstantnost, te nerazvijeni lanci vrijednosti otežavaju pristup tržištu i negativno se odražavaju na konkurentnost ključnih sektora koji čine osnovu ruralnog razvoja. Vertikalna i horizontalna integracija, odnosno efikasni lanci vrijednosti/snabdijevanja

nisu razvijeni. Zbog usitnjene i fragmentirane poljoprivredne proizvodnje, jedan od najvažnijih kanala za plasman poljoprivrednih proizvoda, prehrambena industrija nije motivisana da se bliže i dugoročnije povezuje sa poljoprivrednim proizvođačima.

Šume su prirodni resurs čije se vrijednosti manifestuju kroz ekološke, socijalne i proizvodne funkcije. Zbog toga je zaštita njihovog integriteta od općeg interesa. S obzirom da na nivou Federacije BiH ne postoje Zakon o šumarstvu ni propisi koji pravno regulišu ovu oblast, ostavljen je prostor za neadekvatno upravljanje šumama, odnosno neravnomjerno izvršavanje odredbi šumsko-privrednih osnova, što je najizraženije nedovoljno ulaganje u šumsko-uzgojne mjere.

Postojeća turistička ponuda BPK Goražde još nije u punom razvoju, zapravo, ona je u nekoj startnoj poziciji u svim glavnim segmentima, no ako se uzme u obzir nivo kvalitete i raspon usluga, onda ona nije ni približno u skladu s turističkim potencijalom, posebno sa svojom turističkom resursnom osnovom. Nedostatak osmišljenog razvoja ruralnog turizma, nedostatak turističkog imidža i nedostatak odgovarajućih podrški vladinog sektora ruralnom turizmu smatraju se ključnim preprekama za njegov razvoj. Kao posebni problemi ističu se vrlo slabo turističko obrazovanje lokalnog stanovništva, slaba međusobna povezanost turističkih subjekata i nedostatak koordinacije između razvoja poljoprivrede i turizma te nedostatak smještajnih kapaciteta.

1.2. Regulatorni okviri izrade Strategije poljop. i ruralnog razvoja BPK Goražde

Uredbom o izradi strateških dokumenata u Federaciji Bosne i Hercegovine uspostavljena je metodologija koja propisuje korake u procesu izrade i strukturu strateških dokumenata (Strategije)². Na osnovu pomenutog podzakonskog akta autori izrade Strategije ispoštovali su metodologiju (sa proširenim, primarnim poglavljima) i principe u procesu izrade ovog dokumenta. Izrada strategije je prošla kroz različite faze, počevši od izrade situacione analize i strateške platforme, zatim određivanja prioriteta i mjera, identifikacije strateških projekata, provjere međusobne usklađenosti strateških dokumenata, izrade indikativnog finasijskog okvira za implementaciju, definisanja načina implementacije, načina praćenja, izvještavanja i evaluacije.

Metodologija izrade strategije ruralnog razvoja temelji se na:

- pristupu EU standardima u strateškom planiranju uz uvažavanje dostignutog stepena razvoja i specifičnosti sektora ruralnog razvoja BPK Goražde,
- pristupu poštovanja teritorijalnog principa,
- osiguranju transparentnosti i informisanju svih zainteresovanih strana,
- poštovanju principa i dostignuća struke i nauke,
- uvažavanju postojećih relevantnih zakona, strateških i drugih dokumenata, studija, analiza stanja i sl.

² „Službene novine Federacije BiH“, broj: 74/19.

U izradi strategije metodološki pristup primijenjen je po principu i metodi „susretnog planiranja“. Ova metoda podrazumijeva primjenu učesničkog planiranja („odozdo prema gore“) te harmonizovanje i usklađivanje stavova u procesu pronalaženja razvojnih rješenja i kreiranja strateškog okvira (vizije, strateških ciljeva, prioritetnih područja, operativnih ciljeva i aktivnosti). Finalni zadatak autora i saradnika u izradi Strategije bio je usaglašavanje parcijalnih i javnih interesa (horizontalno planiranje), te kreiranje finalnog dokumenta.

U skladu s odredbama Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Zakon)³ i Uredbe o izradi strateških dokumenata Federacije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Uredba)⁴, Vlada Bosansko-podrinjskog kantona Goražde donijela je Odluku o izradi Strategije ruralnog razvoja Bosansko-podrinjskog kantona Goražde za period 2023-2027. (u daljem tekstu Strategija). U kontekstu procesa izrade Strategije ruralnog razvoja Bosansko - podrinjskog kantona Goražde (2023 – 2027) bez obzira na različite ruralne specifičnosti u svim fazama rada poštovali su se principi razvojnog planiranja koji obuhvataju:

- otvoreni metod koordinacije,
- ravnopravnost i jednake mogućnosti,
- horizontalnu i vertikalnu koordinaciju svih nivoa vlasti,
- partnerstvo,
- javnost i transparentnost.

Strategijom će se predložiti, mjere, rješenja, prioriteti i metode kako razvojno i organizaciono poboljšati oblasti: privrede, poljoprivrede, šumarstva, turizma i drugih djelatnosti i kako bi povezani uticali jedni na druge i međusobno se dopunjavali.

Razvoj infrastrukture jedno je od osnovnih pitanja ruralnog razvoja, ali to nije samo građevinski zadatak, on mora biti zasnovan na prostornom planiranju uzimajući u obzir socijalnu, kulturnu ekonomsku i druge dimenzije ruralnog razvoja. Bez participacije lokalnih zajednica (općina: Foča u FBiH i Pale u FBiH i Grad Goražde), u značajnoj mjeri FBiH i njihovog uključivanja i značajnijem finansijskom imputu, neće biti značajnijeg uspjeha. U tom kontekstu većina fondova i podrški sa nivoa EU zasniva se na zajedničkom ulaganju u dobro osmišljene projekte ruralnom razvoju.

Na osnovu raspoloživog resursa Bosansko-podrinjski kanton Goražde može ostvariti napredak u progresu života seoskih područja. Svakako, za takve poduhvate neophodan je finansijski imput pod uslovom da se koristi na način kojim će se postići najveći efekat na ekonomskom, socijalnom i ekološkom razvoju. Za tako odabrana i održiva strateška opredjeljenja potrebno je imati dugoročnu viziju ruralnog razvoja BPK Goražde za prioritetne finansijske potrebe, ali i projektne aktivnosti u kontekstu EU fondova.

³ Službene novine FBiH 32/17

⁴ Službene novine FBiH 94/2019

Tabela 1. Regulatorni okviri, pretpostavke i mogućnosti ruralnog razvoja BPK Goražde

Oblast	Mogućnosti za progres
Mogućnosti	BPK Goražde može postati ozbiljan subjekt ruralnog razvoja FBiH
Infrastruktura	Iskoristiti benefite kojima će doprinijeti novi put Prača - Goražde
EU finans. imputi	BPK Goražde je atraktivan za korištenje EU fondova i vlastiti razvoj
Tržište i usluge	BPK Goražde može ostvariti veći prihod od usluga u ruralnim sredinama
Konkurentnost	Poboljšati konkurentnost u poljoprivredi, turizmu i šumarstvu (to su „motori“ ruralnog razvoja BPK Goražde)
Poljoprivreda	BPK Goražde treba u prioritetu ubrzati revitalizirati poljoprivrede
Šumarstvo	Održivo upravljati šumskim resursom
Turizam	Može unaprijediti i aktivirati turističku ponudu i biti prepoznatljiv po atrakcijama i atraktivnostima
Resurs i nasleđe	Održivo koristiti i kontrolisati prirodni resursa i kulturno nasljeđe
Institucije	Poboljšati institucionalno organizovanje ruralnog razvoja.

Bez obzira što je ruralni razvoj specifičan uključuje čitav niz pitanja kao što su: zaposlenost, industrija, poljoprivreda, šumarstvo, turizam, zdravstvo, transport, okoliš, socijalne aspekte, obrazovanje, demografiju, kulturno nasljeđe i dr. Zato bi bilo nužno u uspostaviti namjensku službu za ruralni razvoj (**Agenciju za ruralni razvoj BPK Goražde**) sa definisanim nadležnostima uz koordinaciju i provođenje politike na lokalnom i kantonalnom nivou i svakako, odgovornostima za procese i aktivnosti u ruralnim područjima. Ovaj dokument – Strategija je na osnovu stručnih sagledavanja, korištenjem iskustava autora, lokalnih iskustava daje odgovore na pitanje „koji je optimalni put za razvoj ruralnog područja BPK Goražde u bližoj budućnosti.

1.3. Usklađenost sa drugim strateškim dokumentima nižeg i većeg nivoa

Usklađenost s općinskim, gradskim, kantonalnim, FBiH i BiH strateškim dokumentima i s pravnom stečevinom EU Dokument „Strategija ruralnog razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde 2023.- 2027. godine“ polazi od već donesenih strateških dokumenata na jedinicama lokalne samouprave, usklađen s dokumentima donesenim na višim nivoima – Federacija BiH i BiH. Također, dokument je usklađen s postojećom pravnom regulativom koja je na snazi u EU.

Strateški plan ruralnog razvoja područja BPK Goražde ima za cilj približavanje standardima i trendovima koji vladaju u EU i tretira ista ili slična pitanja kakva su na administrativnom nivou u zemljama EU s ciljem postizanja uravnoteženog i održivog razvoja i tretiranja problematike ruralno – urbanog partnerstva. Ovaj dokument uvažava i oslanja se na već izrađene strateške dokumente kao što su:

- Strategija razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde (2021 – 2027)
- Strateška platforma BPK Goražde
- Strategija razvoja grada Goražde (2017 – 2026)
- Strategija razvoja sporta BPK goražde
- Akcioni plan 2018 – 2021
- Strategija razvoja poljoprivrede BPK Goražde (2018 – 2022)
- Strategija razvoja općine Pale u FBiH 2021 – 2027.

- Strategija razvoja općine Foča u FBiH 2021 – 2027.
- Program ruralnog razvoja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2018.-2021.
- Uredba (EU) br. 1305/2013 Europskog Parlamenta i Vijeća od 17. decembra 2013. o podršci ruralnom razvoju iz Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EPFRR) i stavljanju izvan snage Uredbe Vijeća (EZ) br. 1698/2005.
- Uredba (EU) br. 1306/2013 Europskog Parlamenta i Vijeća 2013.
- Uredba (EU) br. 1303/2013 Europskog parlamenta i Vijeća 2013. o utvrđivanju zajedničkih odredbi o Europskom fondu za regionalni razvoj.
- Uredba Vijeća (EZ) br. 834/2007 o organskoj (ekološkoj) proizvodnji i označavanju

U samom postupku oblikovanja strategije bilo je jasno da nije moguće slijediti pristup brzog progressa „Žabljim skokovima“, već je korišten sekvencijalni pristup – korak po korak sa težnjom da se stvori okvir za strateško promišljanje i dostizanje ciljeva i zadataka koji su predviđeni ovim dokumentom.

	Ključne snage – Agresivni razvoj	Ključne slabosti – Strategija progressa
Ključne prilike	Koristimo ključne snage da bi realizovali mogućnosti koje nudi ruralni prostor – okruženje. Ovo je najpoželjnija strateška opcija za revitalizaciju ruralnog razvoja. U ovoj prilici, niti u bližoj budućnosti nije je moguće agresivno primijeniti, već „korak po korak“.	Koristimo prilike koje nam pruža okruženje da bi prevazišli ključne slabosti i ojačali ruralni razvoj u svim privrednim i vanprivrednim djelatnostima. Neophodno je formirati Agencije za ruralni razvoj u čijem sastavu treba biti sektor za vode, za šume, za turizam i ostale privredne i vanprivredne djelatnosti.
	Strategija diverzifikacije	Odbrambena strategija
Ključne prijetnje	Koristimo snage da bi “zaobišli” ili “blokitali” negativni uticaj prijetnji iz okoline. Prijetnje se manifestuju u deruralizaciji prostoru, odlimu mlađih ljudi sa sela, zakočenim finansijskim imputom.	Ovaj dokument - Strategija je razrađeni set aktivnosti koji bi se implementacijom pozitivno odrazio na ruralna područja posebno u otežanim životnim privređivanjima. Implementacijom Stvariti uslove za otklanjanje slabosti

2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ, RELJEF I AGROEKOLOŠKE KARAKTERISTIKE

2.1. Geografski položaj

Bosansko-podrinjski kanton Goražde nalazi se u jugoistočnom dijelu Federacije Bosne i Hercegovine i prostire se na površini od 518,06 km² što čini 1,93% površine Federacije BiH, oko 0,98% površine Bosne i Hercegovine. Ima veoma povoljan geografski položaj koji se proteže po istočnim padinama Jahorine, Borovca i Kleka, na različitim nadmorskim visinama (od 345 m.n.v. Goražde do 1.500 m.n.v. Pale u FBiH), što uslovljava različite klimatske pojave. U sastavu Bosansko-podrinjskog kantona Goražde nalaze se općine: Foča u FBiH, Pale u FBiH i Grad Goražde. Administrativno, političko, prosvjetno i kulturno središte kantona je u gradu Goraždu. U Federaciji BiH graniči se sa Kantonom Sarajevo i sa 5 opština u Republici Srpskoj (Foča, Kalinovik, Novo Goražde, Pale i Rogatica). Najveću površinu u kantonu zauzima Grad Goražde 248,8 km², dok je prostorno najmanja lokalna jedinica općina Pale FBiH sa 86,4 km².

Tab. br. 2. Općine/Grad u sastavu BPK i njihova površina

Općina/Grad	Površina (km ²)
Grad Goražde	248,8
Foča u FBiH	169,4
Pale u FBiH	86,4
U K U P N O BPK GORAŽDE	504,6

Općina Foča u FBiH smještena je na jugoistoku Bosne i Hercegovine, odnosno na jugozapadu Bosansko-podrinjskog kantona Goražde. Sjeverozapadno graniči sa općinom Pale u FBiH, sjeveroistočno sa Gradom Goražde, zapadno sa općinama Trnovo i Kalinovik, te južno i jugoistočno sa opštinom Foča (RS). Ukupna površina općine iznosi 169,4 km², sa 1933 stanovnika, sa prosječnom gustinom naseljenosti oko 12 st/km². Naselje Ustikolina kao sjedište Općine je udaljeno od Foče 10 km i od Goražda 23 km. Nalazi se na nadmorskoj visini 370 m do 1674 m (visina Kacelja). Najveća naseljenost je u urbanom dijelu Ustikoline dok je najmanja naseljenost u mjesnoj zajednici Jabuka. Općina je organizovana u tri mjesne zajednice i to: Ustikolina, Cvilin i Jabuka. Urbani dio Općine smješten je uz lijevu obalu rijeke Drine i uz ušće rijeke Koline.

Općina Pale u FBiH smještena je na zapadu Bosansko - podrinjskog kantona Goražde, udaljena je 42 km zapadno od Goražda i 36 km istočno od Sarajeva. Smještena je na obalama istoimene rijeke Prače, u veoma plodnoj dolini, opasana planinama Jahorinom, Romanijom, te Rajskim Vrhom, Klekom i Borovcem. Nadmorskih visina općine je od 639 m do 1344 m. Ukupna površina teritorije općine iznosi 86 km² u kojoj trenutno živi 816 stanovnika u 400 domaćinstva u tri (3) mjesne zajednice, i to: MZ Prača, MZ Hrenovica i MZ Vražalice sa prosječnom gustinom naseljenosti od 12 stanovnika na 1 km².

2.2. Reljef i geomorfoloke karakteristike

Reljef Bosansko - podrinjskog kantona Goražde u značajnom dijelu čine planinski masivi srednje visine (nadmorske visine 1000 – 1500 m.n.v) koji okružuju dolinu Drine. Najniža tačka je u dolini Drine – 339 m.n.v, istočno od naselja grada Goražda, a najveća 1750 m.n.v. na vrhu Borovac na granici grada Goražda i općine Pale u FBiH. Teritorija kantona je većinom planinskog karaktera, planinski teren (preko 600 m) čini 80 % teritorije. Litološkim sastavom, formiran je dijelom blago izraženi reljef, a dijelom izrazitih visokih istaknutih oblika. Čitavim područjem dominiraju mnogobrojne potočne doline i jaruge, a nasuprot njima planinski vrhovi (Borovac, Crni Vrh, Hadžić planina, Sjenokos, Kacelj, Turjak, Stolac, Grabić, Baba). Na desnoj strani Drine nalaze se padinski dijelovi masiva Ljubišnje i Biserna, Vranjača, Majdan, Uhotića, Bukova ravan, Careva ravan, Koba. Planinski dio masiva Jahorine na zapadu razdvaja rijeka Drina od manjeg dijela planinskog masiva Ljubišnje na istoku. Na području kantona dominira fluvijalni tip reljefa zahvaljujući mehaničkom radu velikog broja riječnih tokova, prije svega rijeka Drine i Prače.

Građa reljefa BPK Goražde je jako heterogena. Dominiraju stijenske mase intergranularne poroznosti koje su zastupljene u aluvijalnim i siporišnim šljunkovito-pjeskovitim naslagama. Oko 75% teritorije prekriveno je šumom i pašnjacima sa nadmorskom visinom iznad 500 m.n.v., dok ostalih 25% otpada na zemljište ispod 500 m.n.v. Teritorija karakteristična za Bosanskopodrinjski kanton Goražde, prije svega, proplanci sa planinskim uzvišenjima odličan su ugođaj za lovce i razvoj lovnog turizma. Prirodna i geografska raznolikost prostora, netaknuta priroda, sačuvana flora i fauna, predstavljaju važan resurs ovog kantona i osnovu za razvoj sportsko-rekreativnog, lovnog i ribolovnog turizma, kao odredišta za one koji vole aktivan odmor u netaknutoj prirodi uz obale rijeka, različite atrakcije i atraktivnosti. Najzastupljenije su uz riječne tokove Drine i Prače, te uz strme padine.

Općinu Foča u FBiH sa reljefom obilježava dolina rijeke Drine sa dominantnim Cvilinskim poljem koje se nalazi na desnoj obali rijeke Drine čija prosječna nadmorska visina iznosi 378 m, što je za 6-8 m više od nivoa rijeke. Naselje Ustikolina koje je najveće na teritoriji općine je na nadmorskoj visini 420 m. Ostali dio općine u svojim padinskim dijelovima je iznad ove visine, sa dva dominantna planinska vrha su Stolac (1520 m) i Kacelj (1674 m).

Općina Pale u FBiH ima dominantan položaj u dolini rijeke Prače i u jugoistočnom dijelu BiH. Dolina rijeke Prače je sa svih strana prirodno ograničena uzvišenjima koja je odvajaju od gornjeg Podrinja na jugu, Višegradskog proširenja na istoku, Glasinačke visoravni na sjeveru, te Paljanske površi na zapadu. Naseljeno mjesto Prača je administrativni centar općine Pale.

2.3. Resursi BPK Goražde

BPK Goražde raspolaže sa ozbiljnim prirodnim resursima zahvaljujući geomorfološkim, klimatskim i drugim faktorima, prije svega: izraženo je bogastvo i raznovrsnost vegetacije: raznih vrsta drveća i grmlja, a preovladavaju visoke i niske šume bukve, hrasta, graba, jasena, niskog cera i plemenitih lišćara, bogastvo ljekovitim biljnim vrstama i gljivama. Od ukupne površine zemljišta od 56.191,73 ha šumsko zemljište čini 55,9%. Hidropotencijal u BPK Goražde obiluje vodom, a rijeka Drina predstavlja najznačajniji vodeni potencijal. Pored rijeke Drine, značajni vodotoci kantona su rijeke Prača i Čemernica. Prirodni potencijal je u mnoštvu mineralnih resursa - barit, gips, grafit, limonit, cink i olovo, bakar, kvarc i druge rude. Stepenn istraženosti ruda varira, dok je stepenn iskorištenosti nizak. Prema procjenama, goraždanski gips ima izuzetan kvalitet. Na površini od oko 3,5 hektara nalazi se oko 11 miliona tona gipsa i predstavlja mogućnost za eksploataciju i izgradnju pogona za preradu gipsa. Na području rijeke Drine nalaze se brojne populacije stenoendemičnih i endemičnih vrsta BiH, Dinarida i Balkana – što daje globalnu ekološku vrijednost ovom području. Izvori pitke i mineralne vode idealna su mjesta za buduće tvornice za proizvodnju mineralne vode.

2.3.1. Ljudski resursi (demografski aspekti)

Prema rezultatima posljednjeg popisa u BPK Goražde živi 23.794 stanovnika, što čini 1,07% stanovništva FBiH ili 0,67% stanovništva BiH. U BPK Goražde općine Foča – FBiH i Pale FBiH su u potpunosti ruralne, dok u gradu Goražde, stanovništvo pretežno živi u gradskoj sredini (56,5%). Prema gustoći naseljenosti grad Goražde je najnaseljenije mjesto, zatim općina Foča u FBiH, a najmanje naseljeno mjesto je općina Pale u FBiH. Prosječni broj članova jednog domaćinstava je najmanji u FBiH i iznosi 2,7 (prosječna veličina domaćinstava u FBiH, prema Popisu 2013, je 3,1). Od svih jedinica lokalne samouprave u BPK Goražde najpovoljniju strukturu ima grad Goražde (udio starih 18,1%), a najpovoljniju općina čini Foča u FBiH (25,5)⁵. Prosječna gustoća naseljenosti BPK Goražde iznosi 47,3 stan./km², pri čemu je najgušće naseljen Grad Goražde sa 83,99 stan./km², a najmanje naseljena općina Pale u FBiH sa gustoćom naseljenosti od 10,46 stan./km². Prosječna veličina domaćinstva je 2,94 članova što je ispod prosječnog broja članova domaćinstva na teritoriju FBiH koji iznosi 3,29. Prirodni priraštaj bilježi negativne trendove. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u periodu 2014-2019. evidentirano je da je 91 osoba emigrirala u inostranstvo. Prema obrazovnoj statistici u BPK Goražde je zabilježeno najmanje ispisa iz osnovnih i srednjih škola radi odlaska u inostranstvo u posljednjih pet godina. U navedenom periodu iz osnovnih i srednjih škola ispisano je ukupno 11 djece radi odlaska u inostranstvo. Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, općina Foča u FBiH bilježi oko stotinu iseljenika u skandinavske zemlje, a Pale u FBiH prijavila podatak o 65 iseljenika u zemljama zapadne Evrope, kao i SAD. Za grad Goražde ne postoje pouzdane procjene o

⁵ Federalni zavod za statistiku, *Bosansko – podrinjski kanton u brojkama*

broju iseljenika u zemlje zapadne Evrope i SAD-a. Bitno je naglasiti da demografsko pitanje ima uticaj na okoliš, usljed neravnomjernog razvoja urbanih i ruralnih sredina. U BiH, kao zemlji u tranziciji, stanovništvo napušta manje razvijene sredine (ruralna područja) i seli se u urbanije sredine, što je obuhvaćeno terminom urbanizacija. Takva je situacija i u BPK Goražde.

Općina Foča u FBiH po popisu stanovništva iz 2013. godine ima 1933 stanovnika u 747 domaćinstava sa prosječno 2,6 člana po domaćinstvu. U starosnoj strukturi najzastupljenija kategorija stanovništva je radno aktivno stanovništvo starosti od 15-64 godine 62,41%. Na sceni je izuzetno nepovoljan demografski trend u pogledu prirodnog priraštaja stanovništva uz napuštanje mlađih kategorija stanovništva, to je prijetnja dugoročnom demografskom opstanku.

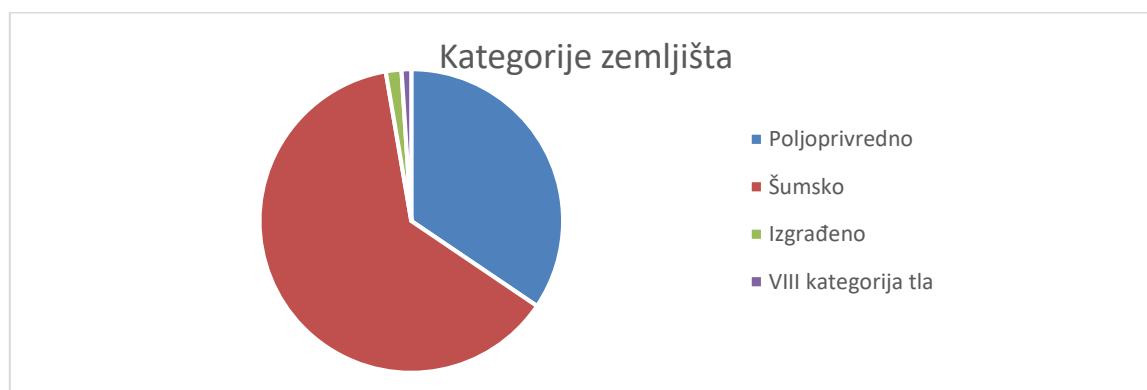
Općina Pale u FBiH ima jedanaest naseljenih mjesta raspoređenih u tri (3) mjesne zajednice (MZ). Najveće naseljeno mjesto ove općine je Prača. Na teritoriji sadašnje općine registrovano je 904 stanovnika, koji čine 350 domaćinstava sa 2,6 članova po domaćinstvu. Od ukupnog broja stanovnika 59% živi u ruralnim područjima dok 41% stanovnika živi u urbanim dijelovima općine. Izražen je negativan prirodni priraštaj.

2.3.2. Zemljišni resursi

Zemljište je analizirano u kontekstu njegove primarne funkcije, koja se odnosi na proizvodnju hrane i sirovina. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u BPK Goražde po stanovniku dolazi 0,59 ha ukupnog poljoprivrednog zemljišta, dok je obradivog 0,41 ha što je iznad prosjeka u FBiH.

Tab. br.3 . Površine različitih kategorija zemljišta BPK Goražde

	G.Goražde	Foča FBiH	Pale FBiH	UKUPNO	%
Poljop. zemljištete	8.009,40	6.957,86	2,560,75	17.527,99	34,4
Šumsko zemljište	15.403,37	10,158,70	6.394,28	31.956,35	62,8
Izgrađeno zemljište	667,87	131,73	47,34	846,90	1,7
VIII kategorija tla	80,94	177,49	273,45	527,30	1,0
UKUPNO	24.161,58	17.425,78	9.275, 86	50.858,54	100

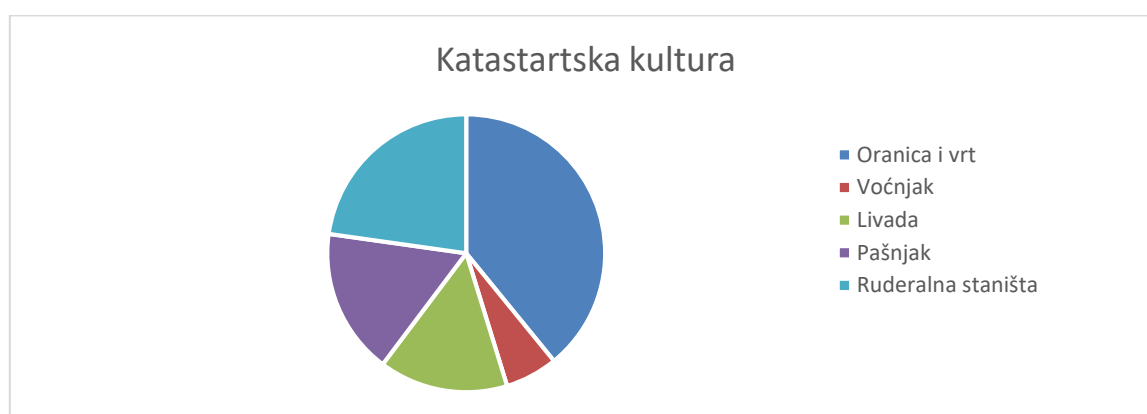
Graf. br. 1. Površine različitih kategorija zemljišta BPK Goražde

Površine poljoprivrednog zemljišta iznosi 17.527,99 ha, odnosno 34,4% od ukupne površine BPK Goražde. Poljoprivredno zemljište se već duže vrijeme ne koristi kao glavni resurs u poljoprivrednoj proizvodnji, tako da je u velikoj mjeri neobrađeno i zapušteno.

U strukturu poljoprivrednog zemljišta od ukupno 218,74 km², na oranice, vrtove, voćnjake, livade otpada 153,3 km² (30,38%) i pašnjake 65,44km² (12,97%) od ukupne površine kantona. Veći dio poljoprivrednih površina odnosi se na oranice i vrtove (6.856 ha), zatim pašnjake (2.974 ha), livade (2.633 ha), voćnjake (1,074 ha), šumsko zemljište (31.956,35 ha) i izgrađeno i neplodno zemljište (1.695 ha). Zabrinjava činjenica da je 3.991 ha neobrađenog (ruderalnog) zemljišta koji bi mogao biti u proizvodnoj funkciji. Privatna domaćinstva karakteriše usitnjenost posjeda, od kojih 46% čine posjedi do 1 ha i 26,3% posjedi od 1 do 3 ha, a zatim 9,2% su posjedu od 3 do 5 ha i 18,5% posjedi preko 5 ha.

Tab. br. 4. Površine katastarskih kultura BPK Goražde

Katastarska kultura	Površina/ha	Učešće u %
Oranica i vrt	6.856	39,12
Voćnjak	1.074	6,12
Livada	2.633	15,02
Pašnjak	2.974	16,97
Ruderalna staništa (neobrađeno)	3.991	22,77
Ukupno poljoprivredno	17.528	100

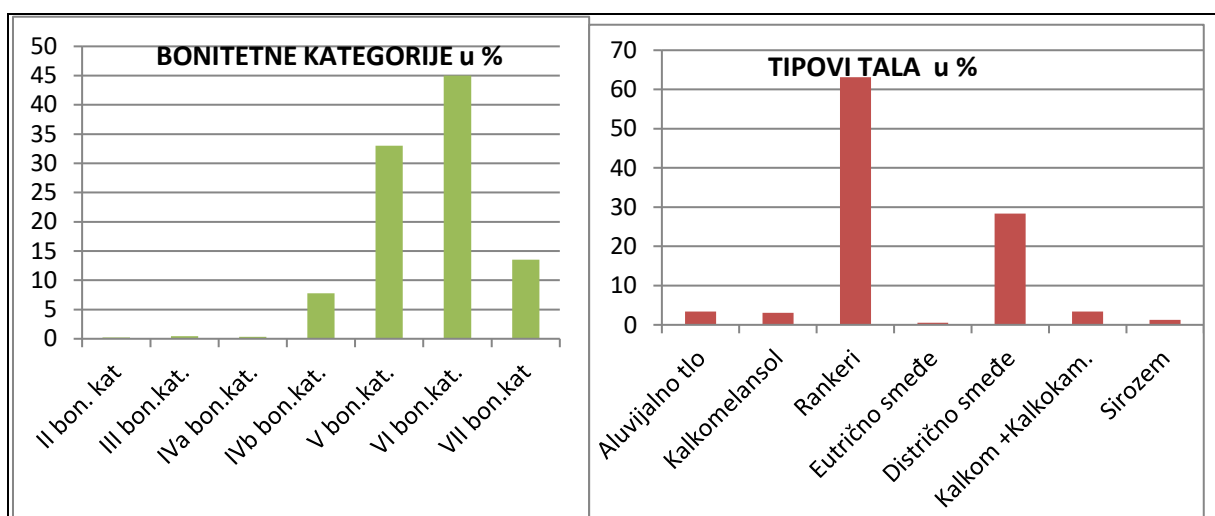
Graf. br. 2. Površine različitih usjeva BPK Goražde.

Tipovi tala i bonitetne kategorije zemljišta BPK Goražde (tabela br 5.) jako su heterogena, različitih geografskih rasprostranjenja i površina. Dominira VI bonitetna kategorija sa površinom od 5.377,98 ha, zatim V bonitetna kategorija sa 3.969.44 ha, dok je u najmanjoj površini poljoprivrednog zemljišta zastupljenog u II kategorija sa površinom od 27,95 ha. I-a bonitetna kategorija nije zastupljena na BPK Goražde⁶.

⁶ Federalni zavod za agropedologiju

Tabela br. 5. Bonitetne kategorije i tipovi zemljišta

Bonitetna kategorija	Površina/ ha	%	Tipovi tla	Površ. ha	%
II bonitetna kategorija	27.95	0,23	Aluvijalno tlo	1.564	3,4
III bonitetna kategorija	55.17	0,45	Kalkomelansol	1.407,2	3,1
IVa bonitetna kategorija	39.34	0,32	Rankeri	28,619,7	63,13
IVb bonitetna kategorija	935.12	7,77	Eutrično smeđe	254,1	0,56
V bonitetna kategorija	3.969.44	33,0	Distrično smeđe	12.845,4	28,35
VI bonitetna kategorija	5.377.98	45,0	Kalkom +Kalkokam	1.534,85	3,38
VII bonitetna kategorija	1.630.25	13,5	Sirozem	569,9	1,25
Ukupno	12.035,25	100,00		45.331	100,00

Grafikon br.3. Bonitetne kategorije i tipova tala na BPK Gorazde

ZEMLJIŠTA BPK GORAŽDE – OSOBINE – KATEGORIJE - LOKALITETI		
Tipovi zemljišta BPK Goražde	Bonitetne kategorije PREPORUKE	Lokaliteti BPK Goražde
Sirozem- Kamenjar 	<p>Nastaju erozijom i jako su plitka zemljišta. Po plodnosti su jako loša. Mogu se kultivisati unošenjem stajnjaka. Sedme VII su bonitetne kategorije.</p> <p>PREPORUKA Pogodna su za uzgoj šumskih vrsta, za različite turističke aktivnosti.</p>	<p>Grad Goražde: Nije identifikovan u Gradu Goraždu</p> <p>Foča u FBiH: Nije identifikovan u Foča u FBiH</p> <p>Pale u FBiH: Uz rijeku Praču i mjesto Melac.</p>
Rendzina 	<p>Rendzine su prisutne u brdsko planinskom području. To su umjereno vlažna do vlažna staništa. Rahla su tla zbog ilovasto pjestovitog teksturnog sastava.</p> <p>PREPORUKA: Pogodna su na manjim nagibima za uzgoj heljde, spelte raži i krompira, za voćnjake i prirodne pašnjake.</p>	<p>Grad Goražde: Uz rijeke: Drinu, Čemernicu i Sušicu, dio Osanice.</p> <p>Foča FBiH: Radojevići, Gujačice, Bratovčići, Rašovića ravan, Mjehovina.</p> <p>Pale FBiH: Vražalice, Prporišta, Turkovići, Renovice i Vučija Brda.</p>
Ranker 	<p>Uglavnom su kisela, srednje humozna, Plitka su i pretežno skeletoidna - pjeskovite ilovače i ilovače. Pete su i šeste (V i VI) bonitetne kategorije.</p> <p>PREPORUKA: Rankeri nisu za intenzivnu biljnu proizvodnju, Na njima se može uspješno uzgajati heljda, raž i krompir.</p>	<p>Grad Goražde: Uz Drinu, Osanicu, Odskeu, kod Rasadnika, Zupčića.</p> <p>Foča FBiH: Osanica, Čurovići, Modro polje.</p> <p>Pale FBiH: Nalazi se: Uz dolinu rijeke Prače.</p>
Kalkokambisol 	<p>Plitka su do srednje duboka. Blago kisela do srednje alkalična, ilovasta, humozna. Četvrte i pete (V pa i Ivb) bonitetne kategorije.</p> <p>PREPORUKE: Pogodna su za većinu ratarskih i voćarskih kultura. Na većim n.v. koristiti ih za žitarice, krompir, livade i pašnjake.</p>	<p>Grad Goražde: Istočno uz Drinu od Vitkovića do Goražda, Batkovićima, Glamoču, Gunjačićima, Barama Zupčićima.</p> <p>Foča FBiH: Veći dio općine</p> <p>Pale FBiH: Vražalica, Ravan, Paljike.</p>

<p>Kalkokambisol</p> 	<p>Pretežno su ilovasta tla, uglavnom su blago kisela do blago alkalna. Srednje duboka do duboka tla.</p> <p>Na ovakvim zemljištima obično je IVb bonitetna kategoriju.</p> <p>PREPORUKE:</p> <p>Intenzivnu proizvodnju voćnih vrsta, krmnih, ratarskih i povrtnih kultura. Preporučujemo zimsku osnovnu obradu.</p>	<p>Grad Goražde: Manjom površinom u: Barama, i Zupčićima, dolina rijeka: Čemernice i Sušice.</p> <p>Foča FBiH: Nalazi se u: Rašovića ravan i Stojkovićima.</p> <p>Pale FBiH: Desna strana Prače, u Vraželicama i Renovici.</p>
<p>Distrični kambisol</p> 	<p>Razvijaju se isključivo na kiselim stijenama, duboka, bez skeleta i ilovaste teksture. Obično je IVb bonitetna kategoriju.</p> <p>PREPORUKE:</p> <p>Uzgajati intenzivno voćne, povrtne i ratarske kulture od Foče FBiH do Mrdovića (uz Drinu) i Grada Goražda od Vitkovića do Kazagića.</p>	<p>Grad Goražde: Batkovići, Zupčić, Bare, Ozrenovići, Gunjačići, Glamoč.</p> <p>Foča FBiH: Nalazi se u: Bratovčići, Rašovića ravan, i manji dio Stojkovića.</p> <p>Pale FBiH: Dio na desnoj strani Prače, dio Prporišta, i Turkovići.</p>
<p>Aluvijalno tlo</p> 	<p>Formiraju se u dolinama rijeka. Najčešće su to vrlo duboka plodna zemljišta, sa čestim povremenim plavljenjem. Obično su III pa i II bonitetna kategorija.</p> <p>PREPORUKE:</p> <p>Ova zemljišta su pogodna za intenzivnu proizvodnju svih biljnih vrsta (ratarske, voćarske, povrtne).</p>	<p>Grad Goražde: Uz Drinu, manje površine u: Selište, Vinarić, Zupčići.</p> <p>Foča FBiH: Manje površine uz Drnu, Cvilin, Mrđelići, Modro polje.</p> <p>Pale FBiH: Uglavnom se javljaju duž doline rijeke Prače,</p>

Prikaz br. 1. Tipovi zemljišta, bonitetne kategorije i rasprostranjenost⁷

2.3.3. Šumski resursi

Na području Bosansko-podrinjskog kantona Goražde šume i šumska zemljišta zauzimaju ukupnu površinu od 31.956,35 ha. Veliki značaj, u privrednom i ekološkom pogledu, imaju šumski ekosistemi, sa sljedećim karakteristikama:

- u nižim predjelima preovladavaju hrastove fitocenoze – šume sladuna i cera, iznad njih su šume kitnjaka i cera, odnosno šume kitnjaka na toplijim ekspozicijama, dok su na hladnijim položajima zastupljene šume bukve (Pale FBiH). Takođe fragmentarno egzistiraju rijetko zaostale enklave šume bukve i jele sa smrčom,
- u kanjonima rijeka i na litičastim padinama zastupljene su termofilne fitocenoze – šume bukve i crnog graba,
- veliko je učešće površina pod brezom i jasikom kao sukcesivni vegetacijski stadij, što je direktna posljedica nekontrolisne sječe u bliskoj prošlosti.

⁷ Federalni zavod za agropedologiju

U dolini rijeke Drine i njenih pritoka, na vlažnijim supstratima, nalaze se manje šume crne johe, a u vrlo uskim i isprekidanim pojasevima kraj rijeka zastupljene su vrbe i poljski jasen. U spratu grmlja dominiraju: drijen, ljeska, glog, udika, crvena bazga, žestika i kleka. U cjelokupnom šumskom fondu Bosansko-podrinjskom kantona Goražde preovladavaju vrste koje su ujedno i nosioci najveće zapremine i prirasta drvne mase: bukva, hrast kitnjak, sladun, cer, grab⁸. Gazdovanje šumama u državnom vlasništvu vrši J.P. Bosansko-podrinjske šume d.o.o. Goražde, dok šumama u privatnom vlasništvu upravljaju njihovi vlasnici u skladu sa Zakonom o šumama (Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona“ broj: 4/13 i 5/13).

Tab. Br. 6. Pregled površina šuma i šumskog zemljišta.

Općina/Grad	Šume u ha	Preocemat %
Grad Goražde	15.403,37	48,20
Foča FBiH	10.158,70	31,80
Pale FBiH	6.394,28	20,00
UKUPNO	31.956,35	100

Šumska proizvodnja ograničena je kvalitetom i kvantitetom šumskog fonda. Nedovoljna zastupljenost visoko produktivnih ekonomskih šuma, onemogućava značajnije učešće šumarske privrede u ukupnom privrednom razvoju BPK Goražde.

Općini Foča u FBiH posjeduje većinom bjelogorične šume sa zastupljenošću bukve i hrasta i malim procentom crnogorične šume. Osnovni problem je nedostatak kvalitetnih šuma (tokom agresije uništen šumski fond i nema dovoljno kvalitetnog drveta za preradu), zatim nedovoljan broj šumara koji bi trebali da obavljaju kontrolu što dovodi do bespravne sječe drveta i posljedično do erozije tla. Zbog postojanja šumske goleti i nedovoljnog broja akcija pošumljavanja stvaraju se klizišta, ugrožen je biljni i životinjski svijet, ljekobilje i šumski plodovi.

Općina Pale u FBiH posjeduje listopadne šume, a među njima nazastupljenija vrsta je bukva, hrast i grab i oni zauzimaju 95% od ukupne površine područja koje je pod šumama. Crnogorične šume čine 5% od ukupne šumske površine područja općine. Površina općine Pale pod šumama iznosi 5865.99 ha ili 54,31% od ukupne teritorije općine. Trenutna problematika ogleda se u prodaji drveta kao sirovina, ali određenih planova finalizacije drveta ima, a jedan od njih je proširenje kapaciteta i otvaranje pogona za proizvodnju peleta.

2.3.4. Hidropotencijal BPK Goražde – vodni resursi

Područje BPK Goražde spada u red područja izdašnih vodom u odnosu na razmjere Bosne i Hercegovine. Najveći vodotok je rijeka Drina, a zatim po dužini slijede rijeke Prača, Osanica i Kolina. Pored navedenih rijeka postoje mnogobrojni izvori, uglavnom manje izdašnosti. Mnogi od tih izvora su kaptirani za potrebe pojedinih naselja. Riječne

⁸ Federalni zavod za agropedologiju

tokove na prostoru Bosansko-podrinjskog kantona Goražde uglavnom određuje dolina rijeke Drine, sa graničnim planinskim masivima. Upravo je to razlog što je rijeka Drina imala najveću ulogu u geomorfološkim svojstvima terena. Rijeka Drina je najveći hidropotencijal na području grada Goražda i općine Foča u FBiH. Pored rijeke Drine, na području Bosansko-podrinjskog kantona Goražde nalazi se i Osanička Rijeka, Podhranjenski Potok, rijeka Prača, rijeka Kolina i niz drugih manjih pritoka rijeke Drine. Bitno je napomenuti da u selu Bogušići i na Mravinjcu postoji izvori mineralne vode (kiseljak) koji bi mogli imati i privredne i turističke vrijednosti.

U općinama Foča u FBiH i Pale u FBiH, te u Gradu Goraždu postoje još uvijek neistraženi termalni izvori koji mogu u narednom periodu, također biti privredno i turistički interesantni. Gornji tok rijeke Drine još uvijek je sačuvan od svih zagađivača što je osnovni preduslov da pored ravničarskih vrsta u tim tokovima žive i najzanimljivije salmonidne vrste riba (pastrmka, lipljan i mladica). Raznovrsnost ribljim fondom, izrazito bogatstvo mladicom i drugim vrstama ribe, briga o aktivnoj zaštiti ovih vrsta, dovela je do formiranja sportskih ribolovnih društava u Foča u FBiH⁹.

Koncept razvoja BPK Goražde pored industrijskih kapaciteta treba se zasnivati i na osnovama racionalnog korištenja prirodnih resursa ovog kantona, davanjem koncesija, te jačanje poljoprivrede, u kojoj su neiskorištene mogućnosti razvoja ruralnih područja. BPK Goražde je bogat prirodnim resursima, kao što su: vodeni potencijal, nalazišta gipsa, izvori termalne i pitke vode, zemljište za proizvodnju zdrave hrane, veliki turistički potencijal rijeke Drine i njenih pritoka, bogatstvo šuma i lovišta, što otvara raznovrsne mogućnosti za ulaganja.

2.4. Klima kao agroekološki faktor

Klima BPK Goražde uglavnom je uslovljena geografskim položajem, geološkom podlogom, reljefom i drugim manje bitnim aspektima. Odlikuje se umjereno kontinentalnom (Grad Goražde) do subalpskom i alpskom klimom na prostorima iznad 1.000 m.n.v.

Tab. br 7. Prosječne vrijednosti osnovnih klimatski parametara za BPK Goražde

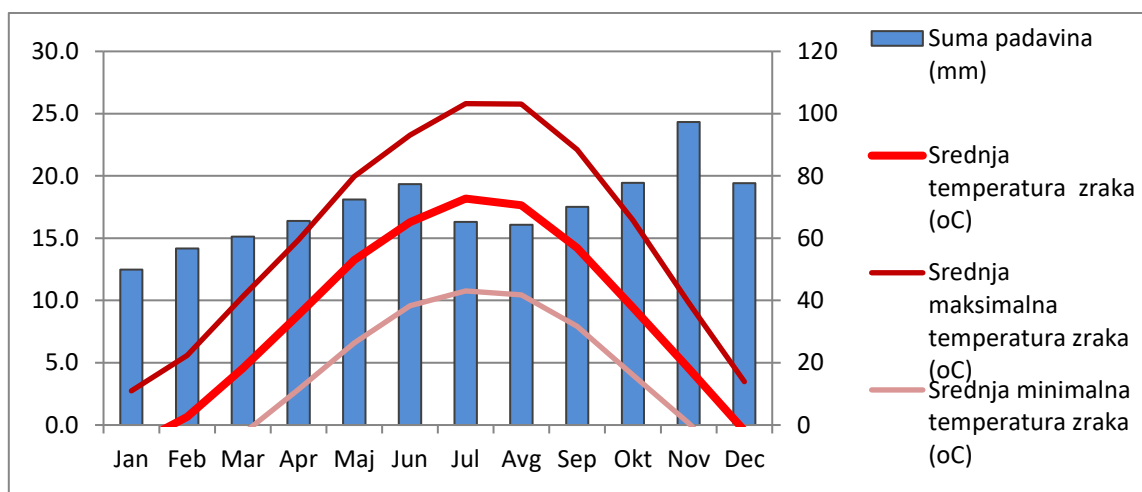
Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Pros
	Period vegetacije												
S. mj. t. (°C)	-0,9	1,5	5,6	9,9	14	17	19	18,8	15	10	5,3	1,1	9,8
Padavine	55	55	46	64	70	73	64	63,6	68,	70	80,4	73	785,8
VI. Zr. (%)	81	78	78	74	77	72	72	75	77	80	87	86	84,8
Oblačnost	8,6	7,3	7,9	7,9	8,5	6,8	6,5	6,9	6,4	7,6	6,8	9,3	7,54
Magla - dan	13	16	16	9	20	6	18	26	26	12	16	20	16,5

Prostorni raspored godišnjih količina padavina u Bosansko - podrinjskom kantonu Goražde ukazuje da ovo područje u toku godine prima znatnu i prilično ujednačenu

⁹ Strategija razvoja Bosansko - podrinjskog kantona Goržde 2016-2020

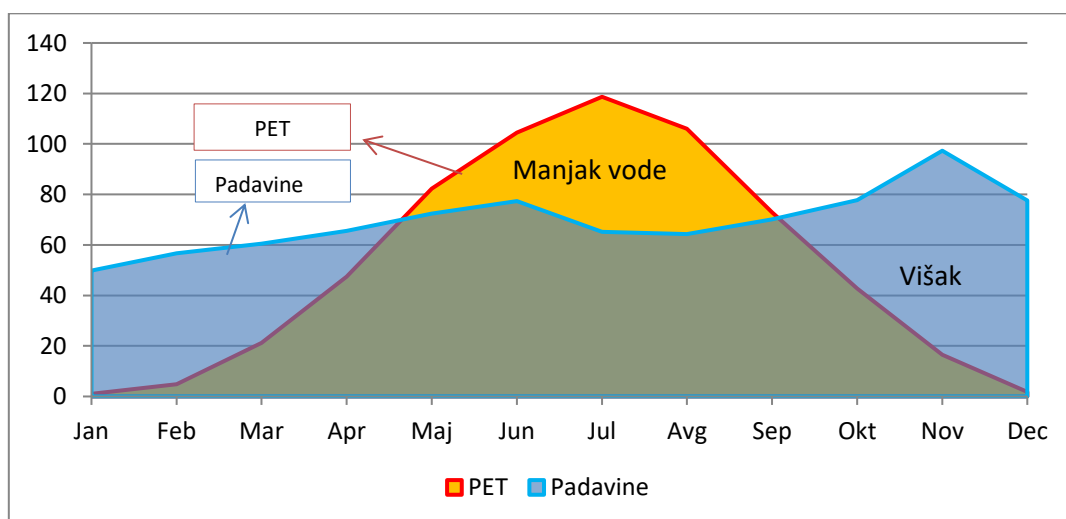
količinu vodenog taloga, i to u prosjeku od 786 mm (Grad Goražde) do preko 1.375 mm (južne padine Jahorine u općini Foča u FBiH).

Temperatura vazduha je pod uticajem lokalnih uslova reljefa i nešto viših nadmorskih visina, koje uslovljavaju umjereno kontinentalnu klimu čija se obilježja graniče sa subplaninskom klimom. Naime, u Gradu Goraždu, samo šest mjeseci (maj-oktobar) imaju prosječnu temperaturu vazduha iznad 10°C, dok su ostali mjeseci hladni, sa temperaturom ispod 10°C. Prosječna godišnja temperatura vazduha u Gradu Goraždu kreće se oko 9,8°C, dok u planinskoj oblasti na 1000 m nadmorske visine, iznosi oko 5,9°C. Analiza srednjih mjesečnih temperatura vazduha pokazuje da je najniža temperatura u januaru i iznosi – 0,9°C, dok su najtopliji mjeseci jul (19°C).

Grafikon br. 4. Srednje godišnje temperature i sume padavina za Grad Goražde

Raspodjela padavina u toku godine pokazuje da se na većem dijelu analiziranog područja južno od Grada Goražda maksimalne vrijednosti srednjih mjesečnih količina padavina javljaju u toku jeseni i zime, i to u novembru (Grad Goražde 80,4 mm; Foča u FBiH 90,1 mm).

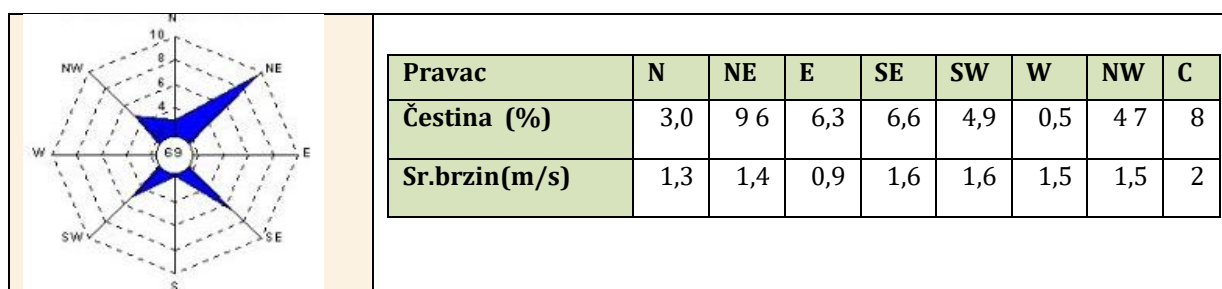
Grafikon . br. 5. Srednji vodni bilans za područje BPK Goražde- Pri RLPV 100

Na ovim lokalitetima u hladnoj polovini godine (od oktobra do aprila) izluči se oko 60 % od ukupne godišnje količine padavina, dok se najmanja količina izluči u martu (Grad Goražde). Režim padavina analiziranog područja karakteriše relativno veliki broj dana sa padavinama koji u prosjeku iznosi oko 123 dana u toku godine. Najveći broj dana sa padavinama je u junu i iznosi 12 dana.

Snijeg se na ovom području javlja uglavnom od novembra do aprila, a u višim predjelima iznad 500 m.n.v., od oktobra do maja mjeseca. Srednji godišnji broj dana sa snijegom za Grad Goražde iznosi 26 dana, dok je u višim predjelima učestanost pojave snijega veća od 38 dana godišnje. Prosječna maksimalna visina snježnog pokrivača na području Grada Goražda kreće se oko 30 cm. **Magla** se javlja u kotlini grada Goražda (162 dana u toku godine). Uslovi tihog vremena pogoduju čestom obrazovanju i zadržavanju magl.

Vjetrovi su uslovljeni raspodjelom vazdušnog pritiska, ali složeni lokalni topografski uslovi mogu bitno uticati na modifikaciju pravaca i brzinu vjetra i tako doprinijeti da se opšte karakteristike vjetra pri tlu značajno razlikuju u odnosu na vjetar na visini. Tako je uticaj planinskih vijenaca koji okružuju BPK Goražde dominantan kada je u pitanju režim vjetra na razmatranom području, što potvrđuju i karakteristike godišnje ruže vjetra za BPK Goražde. Najveće prosječne brzine od 1,8 m/s javljaju se pri južnom vjetru.

Tab. br. 8. Godišnja ruža vjetrova – BPK Goražde

3. VIZIJA I ZADACI U SEKTORU POLJOPRIVREDE I RURALNOM RAZVOJU

3.1. Vizija - misija i strateški ciljevi poljoprivrede i ruralnog razvoja

U narednom petogodišnjem periodu 2023 - 2027. očekivati je da će se u BPK Goražde izgraditi temelji za ubrzani i efikasniji ruralni razvoj i to u smislu uspostavljanja modernog, produktivnog, tehnološki naprednog, okolišno i društveno osjetljivog ekonomskog ruralnog ambijenta spremnog da odgovori na globalne socio-ekonomske i klimatske promjene, te sposobnog da se „izbori“ za adekvatan i prosperitetan položaj ruralnih prostora. Ovo podrazumijeva snažno jačanje sposobnosti svih poslovnih i administrativnih subjekata da unaprijede prepoznatljivost ruralnih prostora, iskorištavajući mogućnosti koje nudi bogato kulturno naslijeđe, ali i raznolikost agroekoloških uslova. Fokus razvoja ruralnih područja trebao bi biti na jačanju komunikacije, kooperacije, horizontalnog i vertikalnog interesnog povezivanja svih subjekata, kao i na izgradnji efikasnih poslovnih inicijativa koji će omogućiti efektivnu i efikasnu razmjenu informacija, inovativnih ideja, ali prije svega jačati sve oblike transfera tehnologija i dobre poslovne prakse. Na ovaj način će biti izgrađen konkurentan, tržištu prilagođen ambijent u tri ključna segmenta, prije svega: poljoprivrede i turizma, koji će biti temelj poboljšanja kvaliteta života svih građana, a posebno stanovnika ruralnih područja.

Vizija ruralnog razvoja uvažava primjenu za duže vremensko razdoblje, ali je iz praktičnih razloga projektovana na period od pet godina (2023 – 2027). To se može smatrati dobrim intervalom za implementaciju predloženih strateških pravaca i razvojnih akcija, obzirom na vrlo dinamične procese kakvi se dešavaju u bližem i širem okruženju. U širem smislu riječi, vizija ruralnog razvoja, u svakom proizvodnom području, prema tome i na prostoru BPK Goražde treba da utječe na njenu transformaciju, mijenjajući je u sljedećim pravcima: strukturno je transformiše podupirajući joj koncept održivosti, dajući joj zadaće koje do sada nije imala, ili zadaće od kojih se stvara siguran profit i podrška za očuvanje tradicionalnih vrijednosti, boljeg i održivog koncepta korištenja resursa, te mogućnosti stvaranja novih vrijednosti i uposlenosti.

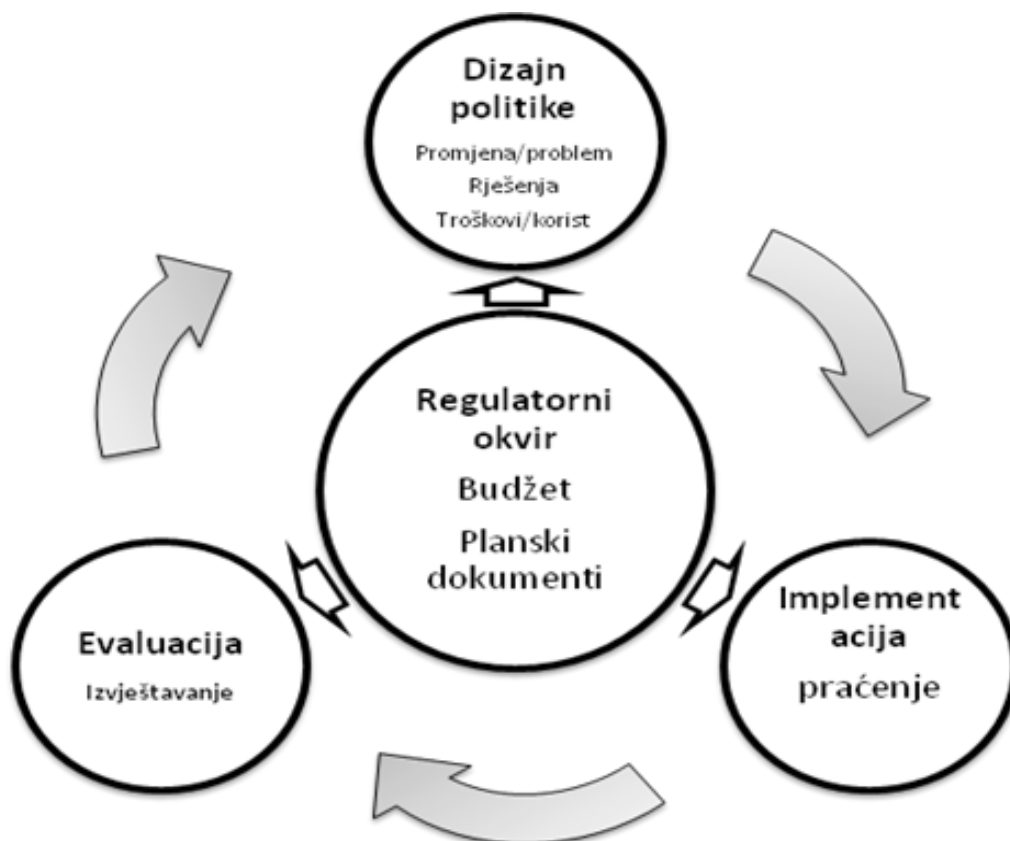
Bez obzira što atraktivna ruralna područja BPK Goražde imaju mnogo prostora za poboljšanja, ona su se proteklo vrijeme uglavnom nalazila izvan razvojnih tokova. Iako ne postoji jedinstven pristup koje komponente čine samu viziju, cjelovito određenje koncepta vizije, koje smo mi primijenili u procesu oblikovanja vizije ruralnog razvoja BPK Goražde obuhvata sljedeće komponente:

- bazični sistem vrijednosti,
- svrhu postojanja,
- strateški izazov koji se želi postići.

Prve dvije komponente oblikuju ključnu ideologiju (ključne vrijednosti i svrhu postojanja), dok strateški izazov predstavlja vidljivi dio vizije kroz koji se reflektuje

ključna ideologija. Pristup viziji ruralnog razvoja podrazumijeva snažno jačanje sposobnosti svih poslovnih i administrativnih subjekata da unaprijede prepoznatljivost proizvoda ruralnog prostora, iskorištavajući mogućnosti koje nudi bogato kulturno naslijeđe, ali i raznolikost agroekoloških uslova („biti prvi na tržištu“, geografska i tradicijska indikacija, izvornost proizvoda i sl.). Stoga će fokus razvoja biti na jačanju komunikacije, kooperacije, horizontalnog i vertikalnog interesnog povezivanja svih subjekata sektora, kao i na izgradnji efikasnih poslovnih alijansi koji će omogućiti efektivnu i efikasnu razmjenu informacija, inovativnih ideja, ali prije svega jačati sve oblike transfera tehnologija i dobre poslovne prakse.

Misija u aspektima ruralnog razvoja predstavlja stvaranje uvjeta za razvoj prepoznatljivih dinamičnih, tehnološki inovativnih, prilagodljivih i konkurentnih sektora prije svega, poljoprivrede, prehrambene industrije, šumarstva, lovstva i drvne industrije uvažavajući načela zaštite okoliša, prirodnih resursa, očuvanja ruralnih područja i tradicijskih vrijednosti područja BPK Goražde, brige o nacionalnim interesima i poštivanja institucionalnog i pravnog okvira domaće i EU legislative.

Grafikon 6. Ciklus usklađenosti, implementacije i politike sa planskom dokumentacijom

U kontekstu sagledavanja cjelokupne situacije i prikupljanja informacija direktno sa terena u cilju progresa ruralnih područja BPK Goražde neophodno je:

1. Ruralna područja BPK Goražde društveno-ekonomski revitalizirati

- **Operativni cilj 1.1.** (Podignut nivo konkurentnosti poljoprivrede, prehrambene industrije, šumarstva i turizma).
- **Operativni cilj 1.2.** (Povećan broj i efikasnost djelovanja vladinog i nevladinog sektora u ruralnim sredinama).

2. Prirodni ambijent valorizirati i njime održivo upravljati

- **Operativni cilj 2.1.** (Postići održivo upravljanje prirodnim resursima).
- **Operativni cilj 2.2.** (Očuvati zaštićene ambijentalne cjeline na cjelokupnom ruralnom prostor BPK Goražde).

3. Opći kvalitet života u ruralnim područjima BPK Goražde poboljšati

- **Operativni cilj 3.1.** (Postići diverzifikovane aktivnosti u ruralnim područjima).
- **Operativni cilj 3.2.** (Poboljšati postojeću i izgraditi nova ruralnu infrastrukturu).
- **Operativni cilj 3.3.** (Poboljšati dostupnost javnih usluga ruralnoj populaciji).

Ciklus usklađenosti i strateški ciljevi su usko povezani, pa će ispunjenje jednoga od njih ubrzati i ispunjenja druga dva. U kontekstu ciklusa usklađenosti implementacije strategije izvoda iz situacione analize i projekcije neophodno je sagledati i primijeniti principe:

- ✚ **Analiza okruženja** (eksterna analiza), kao bitan korak procesa strateškog planiranja, ima za cilj da prepozna vanjske prilike i vanjske prijetnje primjenom različitih strateških alata (PESTLE, Porterov model pet sila, ...).
- ✚ **Internom analizom** sagledati resurse i organizacione sposobnosti svih aspekata i procesa vezanih za ruralni razvoj kroz konačan output interne analize, snage i slabosti ruralnog razvoja BPK Goražde.
- ✚ **Oblikovane vizije** proizlaze iz strateških pitanja, prepoznatih u samom procesu dijaloga i same situacione analize (interna i eksterna analiza). U tom kontekstu, strateški ciljevi predstavljaju širu grupu srodnih ciljeva koji su vidljivi i u samoj viziji.
- ✚ **Metodološki pristup** u okviru svakog strateškog cilja prepoznati programe koji imaju karakter prioriteta, kao naredni stepen operacionalizacije strateških ciljeva. U okviru svakog programa na liniji njihove daljnje operacionalizacije identificirati set mjera (aktivnosti) koje je potrebno realizirati.
- ✚ **Ciklus analiza** predstavlja jedinstvenu osnovu za uspješno vođenje svake, pa tako i analiza politika. Koncept podrazumijeva nekoliko odvojenih, ali međusobno povezanih faza. To su faze programiranja, implementacije i monitoringa i evaluacije. Svaka od ovih faza treba biti određena procedurama koje su definirane zakonskim, podzakonskim i drugim aktima. Nizak nivo koordiniranosti, neefikasna razmjena

podataka, kao i neopremljenost pojedinih institucija, mogu značajno smanjiti efikasnost i efektivnost javnih politika.

3.2. Pojmovi i definicije ruralnog razvoja

Definicija ruralnog razvoja nije precizno utvrđena, iako se u biti tiče poboljšanja kvaliteta života u ruralnim sredinama. Ipak, ustaljena definicija kojom su se do sada rukovodile zemalje EU-e ruralni razvoj definišu kao proces unapređenja kvaliteta života i ekonomske održivosti, socijalnog, ekološkog i humanog razvoja ljudi koji žive u slabije naseljenim područjima u odnosu na urbane sredine. Definicija koju koristi OECD - **"ruralni razvoj" je integralni, cjelovit i održivi razvoj ruralnog prostora.** Ruralna područja određena su korištenjem metodologije OECD (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) koja se zasniva na gustoći naseljenosti (područja sa manje od 150 stanovnika po km² smatraju se ruralnim područjima). Noviji primjeri analize teorijskih pristupa ruralnosti poimaju ruralna područja teritorijalno znatno šira, samim tim i po broju stanovnika značajno veća sa tri principa i pristupa:

- **„agrarni“ pristup** koji posmatra poljoprivrednu zajednicu kao čuvara sela i temeljni stub ruralnog života koji je primaran u očuvanju kulture, tradicionalne poljoprivredne prakse, zdravstveno ispravne hrane,
- **pristup „lokalnog razvoja“**, koji je usmjeren na raznolikost ruralnih aktivnosti i aktera, te koji priznaje da sada u mnogim slučajevima poljoprivreda predstavlja dosta mali udio ruralnog outputa i zaposlenosti, a šumarstva i turizma u stagnaciji,
- **pristup „ruralno - urbanim centrima“ ili „policentrični“ pristup** koji promovira razvoj na bazi veće integracije ruralnih sredina sa gradskim centrima kako bi se generisala ekonomska aktivnost i ponudila radna mjesta i trgovina lokalnim ruralnim područjima.

U analizama naših pristupa razvrstavanja ruralnih od urbanih sredina BPK Goražde koristili smo metodologiju OECD koja podrazumijeva da su ruralna područja u cjelosti općine: Foča u FBiH i Pale u FBiH, a Grad Goražde 30% teritorije može se smatrati ruralnim. Pored navedenih principa ruralna područja su:

- ona u kojima je u sadašnjosti ili bližoj prošlosti bio dominantan ekstenzivan način života na selu putem iskorištavanja zemljišta, poljoprivrede i šumarstva,
- ona u kojima dominiraju mala naselja nižeg stepena centralizacije,
- ona koja potiču životni stil što počiva na seoskom identitetu (više tradicionalan) zasnovanom na uvažavanju okoliša i vlastitog života kao dijela jedne cjeline.

Područje BPK Goražde se svrstava u red onih kantona koje karakteriše dosta visok nivo ruralnosti i prema OECD tipologiji se smatra značajno ruralnim kantonom gdje dominiraju u cjelosti općine: Foča u FBiH i Pale u FBiH. U urbanom području Grada Goražda živi 56% dok je u ruralnim sredinama BPK Goražde 44 % stanovnika.

3.3. Tradicionalne i nove politike ruralnog razvoja

Funkcija ruralne politike zasniva se na osiguranju održivih razvojnih ruralnih područja koji se zasnivaju na:

Tradicionalnim politikama

- očuvanju i održivom korištenju okoliša, prirodnih vrijednosti i uopće resursa,
- obezbjeđenju pravičnog lanca vrijednosti proizvodnje i korištenja zdravstveno ispravne hrane,
- osiguranju sredstava za život, prihvatljiv životni standard i kvalitet života ruralnog stanovništva.

Nove politike

Nove politike nadopunjuju se na tradicionalne, ali i sa drugim ciljevima utvrđenim u brojnim zakonskim regulativama, odlukama i pravilnicima, koje se primjenjuju na sve politike i aktivnosti u zemljama EU. Dakle, nove politike se fokusiraju na:

- potrebu za većim nivoom zaposlenosti,
- zaštita okoliša i promocija održivog razvoja,
- zaštita potrošača, zahtjevi za dobrobit životinja,
- zaštitu zdravlja ljudi,
- ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija.

3.4. Okviri ruralnog razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde

Strategijom će se predložiti, mjere, rješenja, prioriteti i metode kako razvojno i organizaciono poboljšati oblasti: privrede, poljoprivrede, šumarstva, turizma i drugih djelatnosti i kako bi povezani uticali jedni na druge i međusobno se dopunjavali. Razvoj infrastrukture jedno je od osnovnih pitanja ruralnog razvoja, ali to nije samo građevinski zadatak nego on mora biti zasnovan na prostornom planiranju uzimajući u obzir socijalnu, kulturnu ekonomsku i druge dimenzije ruralnog razvoja. Bez participacije lokalnih zajednica i u značajnoj mjeri FBiH i njihovog uključivanja u odlučivanje o prioritetima, neće biti značajnijeg uspjeha. U tom kontekstu većina fondova i podrški sa nivoa EU zasniva se na zajedničkom ulaganju u dobro osmišljene projekte.

BPK Goražde na osnovu raspoloživog resursa može ostvariti značajan napredak u progresu života seoskih sredina. Svakako, za takve poduhvate neophodan je finansijski imput pod uslovom da se koriste na način kojim će se postići najveći efekat na ekonomskom, socijalnom i ekološkom razvoju. Za tako odabrana i održiva strateška opredjeljenja potrebno je imati dugoročnu viziju ruralnog razvoja BPK Goražde za prioritetne finansijske potrebe, ali i projektne aktivnosti u kontekstu EU fondova. Bez participacije lokalnih zajednica i u značajnoj mjeri FBiH i njihovog uključivanja u odlučivanje o prioritetima, neće biti značajnijeg uspjeha. U tom kontekstu većina

fondova i podrški sa nivoa EU zasniva se na zajedničkom ulaganju u dobro osmišljene projekte.

Bez obzira što je ruralni razvoj specifičan i što uključuje čitav niz pitanja kao što su: zaposlenost, industrija, poljoprivreda, šumarstvo, turizam, zdravlje, transport, okoliš, socijalni aspekti, obrazovanje, demografija, kulturno nasljeđe i dr., ipak bi bilo nužno u tim isprepletanim aktivnostima odrediti namjensku službu (agenciju, ili drugu namjensku službu) sa definisanim nadležnostima uz koordinaciju i provođenje politike na lokalnom i kantonalnom nivou i svakako, odgovornostima za procese i aktivnosti u ruralnim područjima. Strategija ruralnog razvoja BPK Goražde je na osnovu stručnih sagledavanja, korištenjem lokalnog stanovništva i lokalnih stručnjaka i ekspertnog tima postigla konsenzus oko vizije, ciljeva i mjera, te dala odgovore na pitanje „koji je optimalni put za razvoj ruralnog područja BPK Goražde u ovom trenutku i bližoj budućnosti (2020 – 2024)“?.

Okviri, pretpostavke i mogućnosti ruralnog razvoja BPK Goražde:

- BPK Goražde na osnovu raspoloživog resursa može postati bitan faktor ruralnog razvoja FBiH,
- atraktivan je za korištenje EU fondova i za unapređenje vlastitog razvoja,
- može ostvariti veći prihod od usluga i proizvoda u odnosu na trenutno stanje,
- može diverzifikovati ruralnu ponudu i stvoriti uslove za održiv život,
- poboljšati konkurentnost u poljoprivrednom sektoru, turizmu i šumarstvu,
- unaprijediti i aktivirati turističku ponudu,
- kontrolisati korištenje prirodnog resursa, prirodnog i kulturnog nasljeđa,
- poboljšati institucionalno organizovanje u kontekstu održivosti ruralnog razvoja.

4. POLAZIŠTA I PRISTUP POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU BPK GORAŽDE

4.1. Pristupi poljoprivredi i ruralnom razvoju

Razlozi i pristup za izradu Strategije ruralnog razvoja temelje se na promjeni, ili ublažavanju nepovoljnog ambijenta i procesa koji su prisutni u ruralnim područjima dominantno u općinama: Foča u FBiH i Pale u FBiH i dijelom u gradu Goražde. U tom kontekstu neophodno je definisati ciljeve, načela i strateške ruralne programe, utemeljene na viziji usmjerenoj prema održivom razvoju života seoskih prostora, zasnovanom na zaštiti i korištenju prirodnih resursa, tržišta, zdravstveno ispravne hrane, jačanja ruralnih zajednica, očuvanju biodiverziteta i demografskoj stabilnosti.

Proizvodna i tržišna opredijeljenost ruralnog prostora ostvariva je samo podsticanjem ekonomske konkurentnosti, do koje se može doći: aktiviranjem dijela resursa za određeni odabir proizvodnji, koji može putem projektnih aktivnosti doći do određene održive vrijednosti, uvođenjem moderne tehnologije za određene proizvodnje, ali i tradicionalnom proizvodnjom i brendiranjem, te prihvatanjem marketinga kao koncepta poslovnog ponašanja. Dakle, navedeni aspekti ukazuju na činjenicu da je ruralni razvoj sistemski dio ukupnog razvoja i do njega se može doći razvojnom podrškom unutar domaćeg privrednog i političkog ambijenta i snagom ruralnih aktivnosti.

Da bi se detaljno utvrdili uslovi života ruralnih područja općina Foča u FBiH i Pale u FBiH i djela ruralnog prostora u gradu Goražde, bilo je neophodno analizirati i utvrditi postojeću situaciju, te u skladu sa potrebama postaviti ciljeve, mjere i definisati moguće i objektivne programske mogućnosti, primarno u aspektima poljoprivrede, turizma i šumarstva u cilju modernizacije, ali i tradicionalnih vrijednosti u proizvodnji hrane, različitim atrakcijama i atraktivnostima, te utvrditi investicijske potrebe za neophodnom ruralnom infrastrukturom.

4.2. Izbor scenarija

Strategija ruralnog razvoja BPK Goražde uvažava sve elemente i postojeću stvarnost u strateškim proizvodnim orijentacijama, uslovljene prije svega, agroekološkim uvjetima i pogodnostima za različite koncepte proizvodnje, konfiguraciju područja, nivo razvijenosti, polivalentne karakteristike sela i dr. U scenariju analize, polazilo se od stajališta, da velika odstupanja i promjene u transformaciji seoskih područja nisu moguća u kratkim vremenskim periodima.

Ciljeve, postavljene strategijom, nastojimo postići pravilnim izborom između dva moguća scenarija:

- **da se koriste svi raspoloživi prirodni i drugi resursi u BPK Goražde,**
- **ili**
- **da se fokusiramo na onaj njihov dio kojeg je objektivno moguće putem odgovarajućih projekata pretvoriti u sigurne isplative vrijednosti.**

Iz razloga koje nije potrebno posebno obrazlagati, realan izbor priznaje kao ispravnu samo **drugu mogućnost**. To znači da će odgovarajući dio kapaciteta (resursa) ostati izvan aktivnog tretmana i biti rezervisan za kasnija bolja vremena. U predviđanju buduće proizvodnje, korišten je metod scenarijske analize, pri čemu su posmatrana dva moguća scenarija: pesimistički i optimistički scenarij.

Pesimistički scenario polazi od sljedećih pretpostavki:

- prihvatati tezu da je ruralno područje samo zavisno od poljoprivrede i šumarstva, a da se njegova polivalentna uloga zanemaruje,
- stagnacija budžetske podrške ruralnom razvoju od strane BPK Goražde i FBiH.

Optimistički scenario temelji se na pretpostavkama:

- opredjeljenje za realizaciju većeg dijela strateških ciljeva.
- spremnost za podrške na nivou BPK Goražde, za ubrzanije i obimnije investiranje u ruralni razvoj, svakako i očekivano korištenje pretpripravnih i drugih fondova.

U proizvodnom smislu, strateška opredjeljenja su u većem obimu fokusirana na proizvode koji već postoje ili obećavaju veću robnost, uglavnom na konceptu organske i integralne proizvodnje hrane.

4.3. Metodologija kreiranja strategije

Strategija ruralnog razvoja BPK Goražde nije uzeta kao plan, projekcija, prognoza, bliže ili dalje predviđanje. Ona je rađena kao definisanje mogućnosti i glavnih ciljeva razvoja u skladu sa postojećim resursima i drugim bitnim potencijalima. U izradi strategije primijenjeni su sljedeći metodski pristupi:

- **pristup „odozdo prema gore“**, čime su uključene interesne grupe i pojedinci.
- definisanje institucijalnog ambijenta za prihvaćanje i provedbu zacrtanih ciljeva i politike (kreiranje javne politike, implementacija, kontrola i vrednovanje).

Pri metodološkom pristupu provedeni su postupci direktnih snimanja na terenu općina Foča u FBiH i Pale u FBiH i grada Goražde, te definisani ciljevi za period 2023 – 2027 godina. To je učinjeno kroz direktne kontakte po Mjesnim zajednicama općinama i gradu Goraždu sa ekspertima iz različitih oblasti.

5. TRENDVI I CILJEVI POLITIKE POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

5.1. Ruralna politika Europske Unije

Glavni ciljevi i prioriteti politike ruralnog razvoja na nivou EU su identični za sve zemlje članice i usmjereni su na unapređenje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora, agro turizma, povećanja kvaliteta života i zaštitu životne sredine u ruralnom području. Osnovni elementi ruralne politike sa kojima se služe članice EU sadržani su i u i programima ruralnog razvoja zemalja sa kandidatskim statusom, kao i zemalja koje vode pregovore o ulasku u EU, s tim što su prisutne određene razlike koje proizlaze iz specifičnosti pojedinih zemalja. Ciljevi ruralne politike EU usmjeravaju se na:

- **povećanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i turizma,**
- **održivo upravljanje zemljištem i zaštita životnog prostora,**
- **poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima i podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije.**

Zemlje članice u nacionalnim strategijama ruralnog razvoja razrađuju zajednička usmjerenja biranjem razvojnih mogućnosti koje će stvarati najveću dodatnu vrijednost na nivou zajednice, na regionalnom i nacionalnom nivou. Gotovo kod svih zemalja EU, principi na kojima se temelji programiranje ruralnog razvoja su slični. Istina, postoje određene razlike koje su uslovljene specifičnostima ruralnog prostora i stepenom razvoja tih zemalja. Međutim, kada je riječ o materijalnoj podršci programima ruralnog razvoja, onda postoje razlike koje se ogledaju u mogućnostima povlačenja sredstava iz fondova EU. Korištenje razvojnih fondova definisanih u okviru ZPP (zajednička agrarna politika), nije moguće od strane zemalja koje se pripremaju da postanu članice EU, ali jeste za zemlje koje su dobile status kandidata (BiH). Za te zemlje moguće je koristiti fondove koji su sadržani u instrumentima za pretprijetnu pomoć IPARD projekti. Finansijski inputi uglavnom su bili korišteni iz sredstava za provođenje inicijative LEADER po principu: najbolje moguće iskorištavanje prirodnih i kulturnih resursa, uključujući i povećanje vrijednosti nekih predjela, poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima, dodavanja vrijednosti lokalnim proizvodima.

Pristupi EU u kontekstu ruralnih područja:

Ciljevi:

- konkurentnost ruralnih područja, valorizacija lokalne imovine, održiva eksploatacija resursa.

Ciljani sektor:

- razni sektori ruralne ekonomije (npr. poljoprivreda, šumarstvo, ruralni turizam, prerađivačka industrija, i td.).

Akteri:

- svi nivoi vlasti (međunacionalni, nacionalni, regionalni i lokalni), različiti lokalni stejholderi – zainteresovane strane (javni i privatni sektor, NVO).

5.2. Politika poljoprivrede i ruralnog razvoja na nivou FBiH

Ozbiljnijeg pristupa, za rješavanje problema ruralnog razvoja u Federaciji BiH, dugo vremena nije bilo. Iako u usvojenim strateškim dokumentima razvoja poljoprivrede, ruralni razvoj zauzima značajno mjesto i okvirno sadrži čitav niz mjera, uključujući i izdvajanja sredstava za njihovu implementaciju, koja su još uvijek skromna, pristup nije bio zadovoljavajući.

Prva finansijska izdvajanja, u sklopu podsticaja za poljoprivredu na nivou FBiH, koja su imala karakter investicionih ulaganja ruralnim područjima, bila su u formi podrške za različite poljoprivredne i infrastrukturne segmente. Ova vrsta podrške bila je sporadična, u 2023 godini na nivou FBiH značajno je povećana u sklopu posticaja za poljoprivredu. Drugi vid podrške u ovom segmentu agrarne politike bilo je regresiranje kamata na investicione kredite, koje su odobravani poljoprivrednim proizvođačima, koji danas zbog nekonzistentne poljoprivredne politike na nivou FBiH nije aktuelan.

Jedan od većih nedostataka u sadašnjoj strukturnoj politici Federacije BiH, koja se odnosi na poljoprivredu, šumarstvo i turizam, je izostanak značajnijih sredstava za podršku ruralnom razvoju, prestrukturiranju primarne proizvodnje i prerađivačke industrije. Iako je domaćim kreatorima agrarne politike poznato, da je razvijena i stabilna poljoprivreda i prerađivačka industrija od ključnog značaja za razvoj ruralnih područja, nisu predviđena značajnija budžetska sredstva koja bi ozbiljnije tretirala ovaj razvojni segment u FBiH. Ono što predstavlja problem je, nepostojanje institucionalnih kapaciteta i legislativnog okvira za provođenje mjera ruralne politike na terenu. Za očekivane investicione projekte, namijenjene ruralnom razvoju, potrebno je definisati institucionalna rješenja, projektne aktivnosti, adekvatna kadrovska i tehnička rješenja, kako bi se ispunili uvjeti za korištenje IPARD fondova EU.

5.3. Trendovi poljoprivredne i ruralne politike BPK Goražde.

Osnovna opredjeljenja i strateški ciljevi BPK Goražde primarno bi trebala biti usmjerena između ostalog, prema održivom privređivanju, održivom upravljanju i korištenju resursa i očuvanju okoliša, koji na pojedinim lokalitetima, ne zadovoljava propisane norme i u tim mjestima često se dešavaju ekološki incidenti. Kvalitet okoliša i uopće razvoj ruralnih sredina, trebala bi biti u bliskoj vezi sa strukturom privrede (posebno industrije). Mjere i koraci koje bi BPK Goražde trebao poduzeti su: uspostavljanje kontinuiranog monitoringa okoliša, izrada katastra zagađivača, efikasnije razvijanje regionalnog modela organizovanog odvoza i deponovanja otpada, te harmonizacija domaćeg zakonodavstva u oblasti okoliša sa zakonodavstvom EU. Također, inicijative bi se trebale usmjeravati prema jačanju inspekcijaskog nadzora, podizanju ekološke svijesti, poticanja i racionalnog korištenja obnovljivih izvora energije.

Generalno opredjeljenje treba biti, da se za atraktivne projekte u ruralnim sredinama u najvećoj mjeri koriste sredstva iz fondova EU, koja će biti sve dostupnija u zavisnosti od napretka na putu ka EU i dobro osmišljenih projektnih dokumenata.

U kontekstu navedenih podrški, obavezno je uvažavati odredbe Zakona o poljoprivredi (mjere strukturne politike), gdje se izričito navodi podrška područjima sa otežanim uvjetima privređivanja (član br. 17), prije svega, razvoju poljoprivrede koja ne zagađuje prirodni okoliš i osigurava očuvanje biološke raznovrsnosti. U navedenom Zakonu (član br 18) izričito je navedena neophodnost da se sa svih nivoa vlasti (općine, kantoni, FBiH) obezbijedi maksimalna podrška područjima sa težim uvjetima privređivanja u poljoprivredi i šumarstvu, podrazumijevajući pravo na novčanu naknadu, kako bi se osigurao odgovarajući nivo dohotka i održiv standard stanovništva ruralnih područja, te poboljšao njihov ekonomski položaj i smanjila depopulacija seoskog stanovništva.

Zbog unaprijeđenja tehničko – tehnoloških rješenja iz okruženja u proizvodnji hrane, sve je manja potreba za radnom snagom u poljoprivredi i sve je veća mogućnost diverzifikacija aktivnosti u poljoprivrednom domaćinstvu vezano za turizam i druge aktivnosti. Ono što je primarni problem jesu trendovi ruralnih područja, koji se mogu definisati uglavnom kao odliv mlađeg (radno sposobnog) stanovništva, napuštajući seoske sredine zbog boljih socioekonomskih uslova u urbanim sredinama, ili trendovi kada siromašniji, iz potrebe za preživljavanjem, traže posao izvan sektora poljoprivrede zbog sve većeg pritiska robne intenzivne proizvodnje, koja uglavnom pristiže iz susjednih zemalja.

Ruralna područja BPK Goražde – fokus problema:

- **smanjenje broja radno sposobnog poljoprivrednog stanovništva** zbog nemogućnosti da budu konkurentni na tržištu s postojećim nivom i načinom proizvodnje (moguće je izlaz tražiti u diverzifikaciji sa turizmom, zanatstvom i drugim privrednim djelatnostima),
- sve veća **migracija za poslom u gradove i zemlje okruženja** zbog boljih socioekonomskih uslova u gradu i inozemstvu, traži se posao izvan poljoprivrede koja u trenutnim okolnostima nije konkurentna (simbolično podsticana) u odnosu na okruženje,
- **urbanizacija nekih ruralnih sredina** (uglavnom u neposrednom zaleđu urbane sredine) i povećanje potražnje za uslužnim poslovima koja zahtijevaju specifična znanja ljudi koji žive u ruralnim područjima,
- **nedostatak diverzifikacije ruralne ekonomije** koja od seoske populacije zahtijeva specifična znanja i vještine (nedostaje obrazovana kritična masa za revitalizaciju ruralnih sredina).

5.4. Ciljevi i mjere poljoprivrednog i ruralnog razvoja BPK Goražde

Strateški ciljevi i usmjerenja ruralnog razvoja područja BPK Goražde trebalo bi, da u značajnijoj mjeri doprinose porastu postojećih uslužnih djelatnosti u sektorima integralnog ruralnog razvoja, valorizaciji datog područja i razvoja mikro poduzetništva u korist, prije svega, održivog života na selu. Predložena strateška rješenja ruralnog

razvoja treba da šire mreže usluga i jačaju kapacitete institucija, pravnih i fizičkih lica koji su angažovani u sektoru ruralnog razvoja, očuvanju okoliša, promociji turizma i u ukupnoj teritorijalnoj valorizaciji. U tom kontekstu su prepoznati i predloženi, specifični ciljevi i modeli razvoja koji vode jačanju lokalnog ekonomskog, okolišnog i socijalnog aspekta života ljudi na selu. Na taj način su preporučene smjernice za budući razvoj ruralnih područja BPK Goražde i implementacijom Strategije, očekivati je konačno poboljšanje opštih uslova života i efikasnije korištenje resursa. Primarni strateški ciljevi mogu se ostvariti samo sinergijom različitih ruralnih aktivnosti, od kojih u prvom redu ističemo: poljoprivredu, šumarstvo i turizam, a prateće mjere odnositi će se na upravljanje društvenim i prirodnim resursima. Glavni pravci poboljšanja životnih uslova na selu mogu se ostvariti mjerama:

- **Efikasna koordinacija u sektoru poljoprivrede**, jačanjem partnerstva vladinog i nevladinog sektora, koordinacije u odlučivanju, diverzifikaciji proizvodnje, poboljšanju infrastrukture, primjeni novih tehničko – tehnoloških rješenja i drugim mjerama koje bi doprinosile opstanak ljudi na selu.
- **Povećanje ruralnih prihoda** putem proizvodne vrijednosti, različite ponude, većeg standardizovanog kvaliteta proizvoda, većim finansijskim imputom. Ovom mjerom povećava se konkurentnost, siguran plasman proizvoda i veća tržišna ponuda. Ovo je moguće postići horizontalnim i vertikalnim umrežavanjem, klasterima i drugim zajedničkim aktivnostima (brendiranjem, oznakom porijekla, geografskom oznakom i td.), posebno jakom vezom trgovačkih lanaca, fer trgovinom, ravnomjernom i pravednom raspodjelom profita, sistemom organske i integralne proizvodnje.
- **Znanje i kompetencije za razvoj poljoprivrede, šumarstva i turizma** u skladu s strategijom istraživanja, razvoja, inovacija, razviti novu strategiju za poboljšanje savjetodavnih aktivnosti u ruralnim sredinama, jačanje veza između istraživanja i obrazovanja, veće učešće u programskim aktivnostima uključivanjem u međunarodno istraživačko područje (IPARD i druge EU programe). U većoj mjeri baviti se primjenskim istraživanjima, a egzaktna istraživanja ostaviti za bolja vremena (ona su skupa i za najrazvijenije zemlje).
- **Ruralna infrastruktura** je primarna strateška mjera za progres ruralnih područja. Teško je očekivati bilo kakav progres i opstanak ljudi na selu ako nema adekvatne infrastrukture (putne mreže, elektrifikacije, vodo snadbijevanja, kanalizacije i sl.). U tom kontekstu neophodno je javno i privatno partnerstvo. Za svako ozbiljnije tržište neophodna je kvalitetna infrastruktura (skladišta, hladnjače, sušare, putevi, transportna sredstva i dr.).
- **Rast prihoda diverzifikacijom djelatnosti** osnovni je cilj mjere koja podrazumijeva stvaranje preduvjeta za razvoj novih privrednih aktivnosti u ruralnim područjima.

Dakle, pored primarne poljoprivredne proizvodnje, šumarstva i tržišta potrebno je raditi na stvaranju preduslova za rast i razvoj porodičnih poljoprivrednih gazdinstva.

Primarni ciljevi:

- poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima održivim, konkurentnim i dinamičnim razvojem sektora poljoprivrede, turizma i šumarstva;
- održivi modeli zapošljavanja i podrške stanovništvu na selu – primarno je stvoriti održive životne uslove i zaustaviti depopulaciju ruralnih područja;
- obezbeđenje finansijskog imputa kroz različite vidove privređivanja za siguran i stabilan život ruralnog stanovništva;
- proizvodnja standardizirane (certificirane) zdravstveno ispravne hrane u sistemu organske i integralne proizvodnje;
- jačanje lokalnih ruralnih zajednica, vertikalno i horizontalno umrežavanje;
- očuvanje ruralne kulturne baštine i razvijanje njenih vrijednosti kao održivog ekonomskog i društvenog resursa, čineći ga dostupnim javnosti;
- kvantitativna i kvalitativna zaštita i održivo korištenje prirodnih resursa.

Mjere za realizaciju ciljeva:

- efikasnom koordinacijom u sektoru poljoprivrede, šumarstva i turizma;
- povećanjem ruralnih prihoda kroz različite aktivnosti;
- podizanjem nivoa znanja i kompetencija za razvoj poljoprivrede i turizma;
- efikasnijim mjerama za razvoj ruralne infrastrukture;
- diverzifikacijom djelatnosti i rastom vlastitih prihoda;
- većim angažmanom ljudskih potencijala, izvršne vlasti, i uopšte većim
- finansijskim imputom ruralnim aktivnostima;
- osavremenjavanjem različitih vidova djelatnosti, ali i tradiciji, običajima, seoskim atrakcijama i atraktivnostima, svakako i kulturnoj baštini;
- unaprjeđenje tržišnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kroz povećanje dodane vrijednosti, poboljšanje standarda kvaliteta i sigurnosti, brendiranje i jačanje veza unutar lanaca vrijednosti;
- održivim upravljanjem resursom: zemljištem, šumama, hidropotencijalima, turističkim destinacijama i uopće okolišom.

Navedeni strateški ciljevi mogli bi se ostvariti ozbiljnijim poticajem razvoja i sinergijom između poljoprivrede, turizma i šumarstva kao glavnih pokretača ruralnog razvoja BPK Goražde, a prateće mjere odnosile bi se na upravljanje ukupnim aktivnostima, resursom i finansijskim imputom, pojedinačnim predloženim projektima. U realizaciji ruralnog razvoja BPK Goražde primarno bi bilo učešće: Ministarstva za privredu, Ministarstva za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport, Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice, Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline.

5.5. Očekivani rezultati implementacijom Strategije

Utvrđeni strateški planovi identifikovali su smjernice ruralnog razvoja uključujući u prioritetu poljoprivredu, turizam i šumarstvo u općinama: Foča u FBiH i Pale u FBiH i djelimično u gradu Goražde.

Strateške ciljeve i opredjeljenja treba gledati kao dinamičan, „otvoren“ strateški dokument, koji će s vremenom trebati mijenjati i prilagođavati promjenama u okruženju BPK Goražde. Predložene strateške ciljeve, mjere i zadatke nužno je posmatrati kao opći okvir i strateško plansko-programski dokument, te je sredstvo za efikasnije i uspješnije upravljanje razvojem ne samo poljoprivrede, šumarstva, turizma, već i drugih aktivnosti ruralnih područja BPK Goražde. U tom smislu strateška opredjeljenja treba posmatrati kao „živi plan“, koji će omogućavati potrebne promjene za potrebe razvoja ruralnih područja.

Rezultati koji se očekuju od implementacije Strategije:

- koncept ruralnog razvoja uvršten u razvojne dokumente BPK Goražde,
- definisani strateški i operativni pravci djelovanja (ciljevi, mjere, aktivnosti – pravci djelovanja),
- definisani i precizirani prijedlozi integrisanih projekata - programa koje je moguće implementirati,
- preciziran prijedlog institucionalnog jačanja BPK Goražde u oblasti ruralnog razvoja:
- **formirati Agenciju za ruralni razvoj koja bi imala zadatke iz različitih oblasti okoliša - zemljišta, vode, šume. U Zakonu o vodama br: 01-02-767/06 - Član 154 predviđeno je formiranje Agencije za vode u BPK Goražde koja do danas nije formirana, a ima puno razloga da se sačuva Drina i ostali hidropotencijali od intenzivnijih zagađivača i drugih mehaničkih onečišćenja.**

6. GLOBALNI IZAZOVI ZA URBANA I RURALNA PDRUČJA

6.1. Opći globalni izazovi

BPK Goražde svoje potrebe za hranom podmiruje uglavnom uvozom, (izražen je nedostatak skoro svih proizvoda pa bi svaki dodatni poremećaj za potrebnim poljoprivrednim proizvodima mogao imati ozbiljne posljedice. Teško je znati kakvi će dugoročni utjecaji na sigurnost hrane imati trenutna kriza u pogledu obezbjeđenja poljoprivrednim proizvodima. Iz navedenih razloga neophodno je u većoj mjeri postići pokretanje proizvodnje, posebno u ruralnim područjima (proljetnu i jesenu sjetvu, sve vidove animalne proizvodnje, preradu poljoprivrednih proizvoda i dr.). U tom kontekstu bilo bi neophodno, kako je već i predloženo do perioda 2027 godine formirati Agenciju za ruralni razvoj BPK Goražde, u bližoj budućnosti formiranje kantonalnih rezervi za poljoprivredne proizvode koji bi bili presudni stabilizatori poljoprivrede BPK Goražde. To bi bio i stimulans za većim interesom obimnije poljoprivredne proizvodnje i zadržavanja (posebno mlađih kategorija) ljudi na selu, koji se u najvećoj mjeri zasniva na čvrstim vezama proizvodnje i obezbijedenog tržišta (u strateškim opredjeljenjima potencira se kao najvažnija tržišna karika formiranje kantonalnih rezervi za poljoprivredne proizvode).

6.2. Klimatske promjene, intenziviranje klimatskih krajnosti

Ono što se događa sa ruralnim područjima na ukupnom prostoru BiH, prema tome i BPK Goražde jeste posljedica globalizacije i njen prijeteći uticaj na prirodne resurse i njihove vrijednosti, posebno u kontekstu uticaja na zemljište, šume i vodne resurse i uopšte na bogatstvo prirodnih resursa. U suštini, BPK Goražde može dati određen doprinos u ublažavanju klimatskih krajnosti, iako može biti izložen uticanju značajnih negativnih posljedica klimatskih promjena.

Klimatske promjene su izazvale i danas prouzrokuju mnoge posljedice općenito po prirodne resurse i stanovništvo (povećano zagrijavanje - povećana emisija stakleničkih gasova, veći broj prirodnih katastrofa - toplotni udari, poplave, suše i šumski požari). BPK Goražde je jedno od ekološki osjetljivih područja. Obim i priroda ekoloških promjena ovisiti će u velikoj mjeri i od antropogenog uticaja (prekomjerna sječa šuma u direktnoj je vezi sa poplavama. Navedene pojave i na mikro lokalitetima prijete sigurnosti proizvodnje, biološkoj raznolikosti i održivom životu ljudi ruralnih područja u BPK Goražde. Obim i priroda klimatskih promjena varirati će zavisno o geografskim karakteristikama, lokaciji, korištenju zemljišta i faktorima koji utiču na upravljanje šumama i vodama. Očekivati je da će se promjene intenzivirati i BPK Goražde treba biti spremniji za suočavanje s posljedicama klimatskih krajnosti na poljoprivrednu proizvodnju i životno okruženje.

Dovoljno je upozorenja, naučnih dokaza i praktičnih prijedloga u dokumentima da se ozbiljno zabrinemo i povedemo računa o: stanju okolišnih indikatora u oblasti zaštite voda, indikatorima u oblasti zemljišta, stanju u oblasti šumskih resursa, u oblasti prirode

i biodiverziteta, u oblasti upravljanja otpadom i uopšte o politici zaštite okoliša. Obrazloženja i upozorenja svojevrsna su abeceda stanja, problema, rješenja i prioriteta za umanjeње navedenih pojava na koje može čovjek svojim aktivnostima uticati.

Adaptacija na klimatske promjene je globalna aktivnost i prvorazredna je tema svjetskih institucija u koje se valja uklapati na svim prostorima BiH, prema tome i BPK Goražde. Klimatske promjene i njihove posljedice po poljoprivredu ogledaju se kroz mnoge nepovoljne pojave, posebno kroz porast srednjih godišnjih temperatura. Ovo značajno utiče na bilans vode u zemljištu obzirom da se povećanim intenzitetima padavina i čestim pojavama naglog topljenja snijega, povećava količina vode koja se odlijeva po površini tla i strmim brdsko - planinskim padinama. Učestalost poplava od bujica i intenzitet erozije tla, pojave grada, kisele kiše, povećane brzine vjetra i dr. predstavljati će veći problem i u bližoj budućnosti i koliko je god moguće potrebno je maksimalno utjecati na smanjenje navedenih negativnih pojava.

6.2.1. Izazovi i indikatori u oblasti zaštite zemljišta

Aktuelni procesi, u kontekstu promjena u korištenju zemljišta, pretežno su vezani za nekontrolirano širenje perifernih objekata izvan urbane sredine, često na račun najkvalitetnijih poljoprivrednih površina. Gubitak poljoprivrednog zemljišta u većini slučajeva je rezultat neplanske gradnje stambenih i industrijskih objekata i infrastrukture, te neracionalne eksploatacije prirodnih bogatstava.

Uzroci degradacije zemljišta na području BPK Goražde:

- izgradnja i eksploatacija deponija komunalnog i industrijskog otpada, odlaganje krovinskog materijala,
- izgradnja naselja, te industrijskih i infrastrukturnih objekata,
- bespravna izgradnja objekata,
- gubici uzrokovani erozijom i klizištima.
- ispuštanja otpadnih voda, iz industrije.
- Neplanska sječa šuma
- prekomjerne erozije koja je izazvana krčenjem šuma i nepravilnim tretmanom površina sa izraženijim nagibima

6.2.2. Izazovi i indikatori u oblasti voda

Česte klimatske promjene, posebno suše, izazivaju probleme u vezi sa pružanjem usluga vodosnabdijevanja domaćinstava, ujedno i velike probleme u sektoru poljoprivrede. Iako je uvriježeno mišljenje javnosti da je BiH zemlja koja obiluje vodnim resursima, posljednjih nekoliko godina sve se više može osjetiti koliko je ovaj resurs ugrožen. Očekuje se da će ovakvi vremenski uslovi postati češći, kao rezultat klimatskih promjena i bit će svakako i većih posljedica. Ako ovome dodamo i negativan antropogeni uticaj

(otpadne i ocjedne vode, hemizacija i dr.) na kvalitet i zdravstvenu ispravnost vode, neophodno je ovom problemu posvetiti veću pažnju. Kvantitativno i kvalitativno očuvanje vodnih resursa zahtijeva značajnu harmonizaciju politike zaštite okoliša i vode, uključujući i upravljanje riječnim slivovima, poljoprivredom, kao i urbanim planiranjem gradnje i uopšte infrastrukturom.

Otpadne i oborinske vode najčešće se prihvataju skupnim ili mješovitim sistemom te se najkraćim mogućim putem (bez ikakvog tretmana) odvođe do najbližeg recipijenta koji je po pravilu neki površinski vodotok. Rizike od poplava utvrdila je Agencija za vodno područje rijeke Save i na osnovu procjena na teritoriji BPK Goražde označena su sljedeća područja na kojima se može očekivati rizik od poplava i klizišta.

Rizici od poplava na području BPK Goražde:

GRAD GORAŽDE

- Uz Osaničku rijeku: Dionica: Ilovača -Jezero (plavljena površina 20 ha)
- Uz Podhranjanski potok - Dijelovi puta Goražde-Podhranjani i dio objekata uz put
- Uz potok Biocka - plavljena površina u Dubištu (cca 1 km) i Zupčićima (cca 1 km)
- Uz potok Odcka - Bogušići (1,5 km)

OPĆINA PALE U FBiH

- Uz rijeku Praču – potez Prača - Hrenovići – Kaljani i Podgrab.
- Uz rijeku Čemernicu
- Uz Turkovića potok

OPĆINA FOČA U FBiH

- Uz rijeku Kolinu ; Zona fočanske Jabuke
- Uz Kosovsku rijeku – ugrožen most kod kasarne Kosova
- Uz Osaničku rijeku ugroženi mostovi

(Kod navedenih lokacija u općini Foča u FBiH ugroženosti postoje, ali su svedene na manje mogućnosti zbog izgrađenih obaloutvrda u naseljenim djelovima Ustikoline i u MZ Jabuka).

Fokus problema u korištenju voda

U kontekstu korištenja voda proizilazi veliki broj problema, mogu izdvojiti sljedeći:

- nedovoljna priključenost korisnika na javne vodovodne sisteme u visinskim zonama,
- nedostatak monitoringa kvaliteta i kvantiteta distribuirane vode u lokalnim vodovodima koji nisu u sistemu javnog vodosnabdijevanja,
- relativno visok procenat gubitaka vode iz vodovodnih sistema;
- nedovoljan monitoring kvaliteta i kvantiteta vode na vodozahvatu;
- nedovoljna briga i zaštita izvorišta kao potencijalnih zahvata za vodosnabdijevanje;
- nedosljedno provođenje mjera zaštite izvorišta vode za piće utvrđenih odlukama o zonama sanitarne zaštite,
- nedostatak korištenja vode nižeg kvaliteta za tehnološke potrebe.

Fokus problema zaštite od plavljenja voda

Uzroci problema su:

- neuređenost korita;
- nedovoljan stepen građevinskih mjera za smanjenje rizika od plavljenja;
- nekontrolisana eksploatacija šljunka;
- nelegalna gradnja objekata u vodnom i plavnom području uz vodotoke;
- neuređeni bujični vodotoci i neplanska sječa šume.

Fokus problema u zagađenju voda

U kontekstu zagađenja voda izdvajaju se:

- zagađenje vodotoka komunalnim i industrijskim otpadnim vodama;
- nedovoljna izgrađenost kanalizacione mreže i nedostatak uređaja za prečišćavanje otpadnih voda,
- veliki broj septičkih jama - nepropisno izvedenih;
- procjedne vode sa deponija otpada od strane stanovništva i industrije;
- nedostatak sistematskog monitoringa industrijskih zagađivača;
- difuzno zagađenje vodotoka naročito od poljoprivrede

Odvodnja otpadnih voda

Registrovana ispuštanja zagađujućih materija u vodu - tj. ispuštanje otpadnih voda u površinske/podzemne vode, prate se za Unis „Ginex“ d.d. Goražde i Pobjeda Technology Goražde d.d. Prate se ispuštanja polutanata: amonijaka, bakra i jedinjenja, olova i jedinjenja, cinka i jedinjenja, hroma i jedinjenja, žive i jedinjenja te nikla i jedinjenja. Za sve polutante ukupne ispuštene količine u kg/god su smanjene izuzev količina ispuštanja bakra i olova koje su povećane kod Unis „Ginex“ Goražde. Akcidentna ispuštanja nisu zabilježena. Još uvijek nedostaje centralni kolektor i uređaji za tretman otpadnih voda, koje se direktno ispuštaju u Podhranjenski potok u centru grada i tako dospijevaju u rijeku Drinu. Jedan dio kanalizacionih kolektora se direktno ispušta u rijeku Drinu. Značajnu opasnost predstavljaju i tehnološke otpadne vode iz postrojenja privrednih subjekata koji su smješteni na području grada, zbog čega je instaliranje fekalnih kolektora i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda prioritetno za zaštitu okoliša.

Grad Goražde je u saradnji s nadležnim kantonalnim ministarstvom i JP „Slivovi rijeke Save“ realizirala projekat izgradnje fekalnog kolektora na dionici Gradski most u Goraždu do naselja Zupčići – Dubište i fekalnog kolektora na dionici most „Alije Izetbegovića“ – most „Žrtava genocida u Srebrenici“, a pored toga je pokrenula proceduru izrade projektne dokumentacije Donji most – naselje Kazagići – Hubjeri¹⁰.

¹⁰ Strategija razvoja BPK Goražde 2021-2027.

ZAKLJUČCI - PREPORUKE

1. Zaštita kod korištenje voda:

- rekonstrukcija i proširenje sistema javnog vodosnabdijevanja ,
- stavljanje pod nadzor lokalnih vodovodnih sistema – monitoring,
- izraditi katastar potencijalnih izvorišta pitke vode,
- instalirati vodomjere na mjestima zahvaćanja vode,
- uspostaviti zone sanitarne zaštite i obavezno provoditi mjere zaštite izvorišta vode za piće,
- uklanjanje divljih deponija otpada iz zona koje imaju uticaj na kvalitet voda,
- zaustaviti neplansku sječu šuma.

2. Zaštita voda:

- rekonstrukcija postojeće i izgradnja nove kanalizacione mreže i uređaja za prečišćavanje otpadnih voda,
- izgradnja separatnog kanalizacionog sistema (razdvajanje komunalnih i oborinskih otpadnih voda),
- povećati stepen priključenosti stanovništva na kanalizacioni sistem,
- poštovati propise postojećih i izgradnje novih septičkih jama,
- uvesti monitoring otpadnih voda sa deponija.

3. Zaštita od voda:

- izrada investiciono-tehničke dokumentaciju za aktivnosti na zaštiti od voda
- čišćenje korita od nanosa, uređenje obala u cilju smanjenja rizika od poplava,
- vađenje materijala (šljunak i pijesak) iz vodotoka staviti pod punu kontrolu,
- uspostaviti katastar zaštite od voda,
- spriječiti neplansku (često golu) sječu šume i uređivati bujične vodotoke.

6.2.3. Opasnosti od GMO (genetski modificiranih organizama)

Novi oblik onečišćenja okoliša je "genetska" modifikacija organizmima (GMO). Prema postojećim autorizacijama provjera sigurnosti GMO-a, njihovo širenje toksičnih, alergeni i drugih štetnih efekata, širenje otpornosti na antibiotike, pojava novih sojeva bakterija otpornih na antibiotike i probir, drugih zdravstvenih opasnosti nisu u dovoljno mjeri na našim prostorima ni shvaćeni ni izučeni. Širenje genetski modificiranih biljnih vrsta na području BPK Goražde nije identifikovano, prema tome utjecaj na okoliš nije fokus problema. Softificirana oprema laboratorija Federalnog zavoda za poljoprivredu – Sarajevo je u ulozi kontrole prisustva genetski modificiranih biljnih vrsta sa detaljnim praćenjem prekograničnih pošiljki sjemenskog i sadnog materijala.

6.2.4. Biološka raznolikost i očuvanje biodiverziteta

Bosansko – podrinjski kanton Goražde se može smatrati bogatim rezervatom različitih vrsta biljaka, životinja i gljiva, što predstavlja dobru osnovu za veći broj aktivnosti u ruralnim sredinama. Ipak, ta visoka biološka raznolikost je ozbiljno ugrožena. Biodiverzitet šumskih ekosistema predstavljaju raznovrsne listopadne i četinarske

šume, kao što su šume hrasta, bukove šume, grabove šume, borove šume, šume jela, smrekove šume ili mješovite šume. U šumskim ekosistemima prisutni su i različiti oblici grmolikog rastinja (trnjina, glog, lijeska, drenjina, kupina i dr.) i šumskih plodova koji imaju poseban značaj u pogledu ljekovitih svojstava i zdravog izvora hrane. Biodiverzitet agroekosistema posebno se ogleda u velikom broju komercijalnih i odomaćenih sorti voćnih i ratarskih kultura, endemičnih vrsta, brojnih autohtonih životinjskih vrsta i pasmina (bosansko-hercegovački brdski konj, krave buša i gatačko goveče, ovca pramenka, koza domaća balkanska rogata, bosansko-hercegovački pastirski pas tornjak). Poseban značaj u očuvanju autohtonog biljnog fonda imaju autohtone (domaće) voćne vrste.

BPK Goražde je „makro brend“ u kontekstu resursa postojećih autohtonih voćnih vrsta, kao i pogodnosti za uzgoj voća u odnosu na druga područja u BiH. Manifestacija „dani jabuke“ Goražde nije rezultat jedne ozbiljnije plantaže, već je rezultat najpovoljnijih agroekoloških uslova za uzgoj voćnih vrsta u BPK Goražde.

Ako bi se zanemarile autohtone voćne vrste na prostoru BPK Goražde značilo bi izgubiti „BREND“, hipteku i obilježje Grada Goražde kao „Kolijevke voćarstva“ u BiH.

Pored autohtonog voća (po obimu i raznovrsnosti ozbiljan resurs BPK Goražde) koji se u značajnoj mjeri zanemaruje, a može postati posebno u aspektima prerade najozbiljniji segment samozapošljavanja (kućna radinost, obrt i sl.), takođe ljekovito bilje i gljive bitni su segmenti često za obezbjeđenje egzistencije posebno u otežanim uslovima privređivanja (ekstremno ruralnim područjima). Dakle, to su prirodni potencijali koji su radno intenzivni, profitabilni i 100% izvozno orjentisani. BPK Goražde raspolaže sa velikim bogatstvom i raznovrsnošću ljekovitih biljnih vrsta, gljiva, raznolikog ljekovitog jagodičastog voća (borovnica, brusnica, šumska jagoda, kupina i dr.), i različitim plodovima u skupinama poljoprivredne i šumske vegetacije. Izučavanje i prijedlog mjera racionalnog i održivog korištenja prirodnog potencijala za širu proizvodnu praksu, predstavlja jedan od bitnih temelja za ukupan razvoj područja sa otežanim uslovima življenja. Ljekovito bilje i šumski proizvodi (nedrvni šumski proizvodi NŠP) uglavnom su se izučavali sa aspekta privredne eksploatacije, zanemarujući održivost i očuvanje ukupnog biodiverziteta.

Da bi se obezbijedilo održivo i racionalno korištenje resursa samoniklog ljekovitog bilja, i gljiva nužno je pristupiti detaljnoj razradi svih aspekata, prije svega: podizanju nivoa znanja, uspostavljanju dorađivačkih i prerađivačkih kapaciteta, organiziranje tržišta, zaštite okoliša i ukupne održivosti. Iz navedenih i drugih razloga predstoji obaveza identifikacije i metodologije određivanja staništa, zatim određivanja statusa i procjene maksimalne dozvoljene godišnje količine sakupljanja kako bi pojedine ljekovite biljne

vrste trajno ostale u svom definisanom statusu, ili iz nižih kategorija (rijetke, ugrožene, rizične, zaštićene) prelazile u kategoriju privredno važnih. Nažalost, eksploatacija ljekovitog bilja i drugih šumskih proizvoda u većini slučajeva na ukupnom prostoru FBiH, svakako i BPK Goražde se obavlja na način koji nije u skladu sa pravilima i kodeksom racionalnog i održivog i uzrokuje smanjenje biljnih vrsta ili njihov prelazak iz privredno važnih u rijetke i zaštićene, često dovodi i do trajnog nestanka određene biljne vrste¹¹.

➡ Rješenje - Preporuke: Šumskom privrednom društvu BPK Goražde

- Zabraniti izdavanje dozvola za sakupljanje ljekovitih biljnih vrsta za koje smo utvrdili da ih je neophodno zaštititi za period od 3 godine:
- **Zaštićene:** Brđanka (*Arnika montana L.*); Crvotočina (*Licopodium clavatu L.*); Islandski lišaj (*Cetraria islandica L.*); Lincura (*Gentiana lutea L.*); Ljubičica mirisna (*Viola odorata L.*); Ranjenik pravi (*Anthyllis vulneraria L.*).
- **Rijetke (identifikovano 7) - ugrožene (identifikovano 9)** kao i druge privredno važne vrste, dozvoliti za sakupljanje na osnovu izrađene procjene i definisanih „Kvota“ urađenih pojedinačno za općine: Pale u FBiH i Foča u FBiH

6.2.5. Upravljanje otpadom

U kontekstu upravljanja otpadom u BPK Goražde predviđena je izgradnja regionalnog centra za upravljanje otpadom. U Planu upravljanja otpadom predstavljane su dvije varijante lokacija izgradnje objekata sistema upravljanja otpadom. Komunalna preduzeća ne pokrivaju sva domaćinstva odvozom otpada, tako da jedan dio otpada završi na divljim (ilegalnim) odlagalištima. Jedan od zadataka integralnog pristupa upravljanja otpadom je eliminirati ili smanjiti na najmanju moguću mjeru broj divljih odlagališta. Prema podacima iz komunalnih preduzeća, oko 74 % domaćinstava na području BPK je pokriveno uslugama odvoza otpada. To su uglavnom domaćinstva iz urbanih i jednog dijela pristupačnih ruralnih područja. Komunalna preduzeća još uvijek ne primjenjuju jedinstvenu metodologiju određivanja količina otpada, a nedostatak preciznosti u ovom segmentu može uzrokovati poteškoće prilikom planiranja sistema upravljanja otpadom.

Na području BPK Goražde djeluje JKP "6. Mart", JKP "Ušće" i JKP "Prača". Procenat obuhvata prikupljanja otpada iznosi 73,33%. Nepokrivenost uslugom odvoza otpada uzrokovalo je stvaranje velikog broja "divljih deponija", otpada svih vrsta i stalno pojavljivanje novih divljih deponija. Prema podacima javnih komunalnih preduzeća ne postoje podaci o saniranim divljim deponijama u prethodnim godinama. Oprema kojom komunalna preduzeća vrše aktivnosti sakupljanja i odvoza otpada sa cijele teritorije BPK Goražde je zastarjela, dok je problem komunalnih preduzeća i taj što ne ostvaruju stepen naplate koji bi im osigurao finansijsku održivost sistema, te su neka zadužena kod komercijalnih banaka za nabavku opreme ili čak pokrivanje operativnih

¹¹ Tanović, N. - Univerzitetski udžbenik „Sakupljanje i prerada ljekovitog bilja 2018 godina.

troškova. Kada je u pitanju stanje općinskih deponija, od tri postojeće niti jedna ne zadovoljava uslove sanitarnog odlaganja, niti je u skorije vrijeme bilo određenih aktivnosti na njima (ograde, objekti itd.), a sve ostale deponije nisu planski izgrađene niti izgrađene i upravljane u skladu sa zakonskim zahtjevima, te stoga predstavljaju opasnost za okoliš i ljudsko zdravlje komunalnog otpada.

Postojeće općinske deponije uglavnom su smještene uz vodotoke, što za posljedicu može imati pojavu nekontrolisanog procjeđivanja otpadnih procjednih voda u podzemlje, te pojavu zaraza i patogenih organizama u okolišu, samozapaljenja otpada te raznošenje otpada od strane divljih životinja. Također, neriješeno je pitanje razvoja sistema upravljanja otpadom na regionalnom nivou (ne prati se dinamika uspostave regionalnih sanitarnih deponija niti zatvaranja postojećih općinskih odlagališta kako nalaže Federalna strategija zaštite okoliša 2008 – 2018.)¹². Prijedlog Prostornog plana BPK Goražde, definisao je lokalitet Trešnjica u općini Goražde kao planirani centar za upravljanje otpadom - međuopćinsku deponiju. Lokalitet Trešnjica je planiran kao međuopćinska sanitarna deponija, sa varijantom da se u planskom periodu koristi i kao regionalna sanitarna deponija za Gornje Podrinje uz uspostavljanje centra za tretman industrijskog otpada na ovoj lokaciji. Trenutno za odlaganje smeća koristi se privremena, divlja deponija "Šišeta", za koju je urađen projekat zatvaranja. Osim privremene deponije "Šišeta", u Zupčićima, na parceli na kojoj se nalazi arheološki lokalitet proglašen nacionalnim spomenikom BiH, nalazi se deponija industrijskog otpada „Haldište“¹³

Foča u FBiH otpad trenutno odlaže na lokaciji u naselju Gavrići koja se nalazi 4,5 km od Ustikoline prema Jabuci. Putna komunikacija prema deponiji je uređena a na lokalitetu postoji vlastito vodosnabdijevanje. Dobivene su načelne saglasnosti od ministarstva nadležnog za okoliš i poljoprivredu BPK Goražde da se lokacija može koristiti za deponovanje otpada te se od novembra 2009. godine otpad odlaže na nesantitaran način. Deponija nije ograđena i nema ostalu potrebnu infrastrukturu. Na teritoriji općine formirano je najmanje 10 većih divljih odlagališta i to: Prljage, Bratovski potok, pored mosta u Cvilinu, Nišani, kod Osaničkog mosta, u naselju Val, naselju Mrđelići, kod mosta na Kosovskoj rijeci, u naselju Knježak, ispod rasadnika na Cvilinu i Odžaku. Osim ovih 10 većih divljih deponija, procjenjuje se da ima još najmanje 50 lokacija. Većina divljih deponija se nalazi u blizini vodotoka¹⁴.

Pale u FBiH upravljanje otpadom povjerili su JKP "Prača". Osnovne djelatnosti preduzeća su: prikupljanje i tretman otpada, oprskrba vodom i odvodnim vodama, održavanje lokalnih puteva, održavanje javne rasvjete. U preduzeću je izražen je nedostatak opreme i mehanizacije kao i kvalifikovane radne snage da bi se adekvatno pokrila djelatnost na teritoriji Općine. Postotak naplate odvoza komunalnog otpada je, takođe, relativno nizak i iznosi oko 75%. Pitanje otpada za općinu Pale u FBiH nije

¹² Plan upravljanja otpadom BPK Goražde za period 2022.-2027.

¹³ Strategija razvoja Bosansko-podrinjskog kantona Goražde za period 2016.-2020. godin

¹⁴ Istraživanja autora i saradnika u izradi strategije

riješeno na higijenski način i na propisan način tj. deponija "Šainovići" na koju se odlaže otpad se smatra nesanitarnom deponijom. Takođe, nesavjesnošću stanovništva općine dolazi do odlaganja otpada uz rijeke iako postoje legalne deponije na koje bi se trebao odlagati otpad. Dvije deponijama kojih na općine trenutno ima sedam aktuelno je zagađenje zemljišta i vodotokova (Brdarići; Brdarići; Prača-Brdarići; Prača-Orahovice; Hrenovica). Općina je uradila Projektnu dokumentaciju na bazi Idejnog projekta sanacije deponije sa svim pratećim elaboratima.

Preporuke:

- Implementirati „Plan upravljanja otpadom BPK Goražde za period 2022.-2027“.
- uspostaviti registar za praćenje otpada,
- eliminirati ili smanjiti na najmanju moguću mjeru broj divljih odlagališta.
- strožiji kriteriji kod projektovanja prostora za postavljanje kontejnera,
- u općinama planski odrediti lokacije za deponije inertnog otpada,
- uspostaviti jedinstvenu metodologiju određivanja količina otpada,
- nabaviti adekvatnu opremu za manipulaciju sa otpadom (postojeća zastarjela)
- izraditi potpuno autonoman sistem zbrinjavanja medicinskog otpada,
- obezbjediti prostor i uslove za zbrinjavanje animalnog otpada,
- strožiji inspekcijski nadzor.

7. PRIVREDNE I USLUŽNE DJELATNOSTI

7.1. Privredne djelatnosti

BPK Goražde zauzima treće mjesto u FBiH po indeksu razvijenosti. Grad Goražde je na 11. mjestu na rang listi jedinica lokalne samouprave u FBiH, zatim općina Foča u FBiH na 67. mjestu, dok je općina Pale u FBiH na 76. mjestu na rang listi u FBiH. Ukupan broj zaposlenih (januar 2022) u BPK Goražde bio je 497 privrednih subjekata (Grad Goražde 447 sa ukupno 6.629 zaposlenih i 2.727 nezaposlenih; općina Foče u FBiH 35 poslovnih subjekata sa 352 uposlena i 314 neuposlena lica, sa poreznim prihodima od 448.258,67 KM i općina Pale u FBiH 11 privrednih subjekata sa 90 uposlenih osoba i 181 neuposlena osoba). Obrtnih djelatnosti registrovano je u gradu Goražde 92; u Foči u FBiH 12 i u općini Pale u FBiH 2 obrtnika.

Na području Bosansko-podrinjskog kantona Goražde zastupljeno je šest industrijskih zona: Industrijska zona lokalitet Pobjede; Industrijska zona Bekto Precisa; Industrijska zona Vitkovići; Industrijska zona Rasadnik; Industrijska zona Mlin Ustikolina; Industrijska zona Vinčica u općini Pale u FBiH. Ukupno je pokriveno industrijskim zemljištem oko 90 ha, koje je podijeljeno na smeđe zone (96,7%) i zelene zone (3,3%). Industrijske zone sa izgrađenom infrastrukturom čine 73%, a bez infrastrukture 27%. Najveća površina industrijskog zemljišta u Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde je na području Grada Goražda. U poslovnim zonama Bosansko-podrinjskog kantona Goražde trenutno posluje 19 registrovanih preduzeća, a najveći broj preduzeća (9) je smješten u poslovnoj zoni Vitkovići u Goraždu i to: Prevent Goražde, Prevent Safety, Prevent Components, Emka Bosnia, Janjina, TZS Oil, TZS Export-Import, AC Unity i EBI a zatim u poslovnoj zoni Pobjeda (6) i to: Unis-Ginex, Pobjeda- Rudet, Tvornica alata Goražde – Tag, Pobjeda Technolgy Goražde, Bosanska fabrika alata-BTF i Pobjeda sigurnost. Na području općine Pale u FBiH pored industrijske zone Hrenovica u kojoj posluju 2 privredna subjekta to: Eko-Plod i Tinkibal posluje i privredno društvo Bijela Voda – Kriva Draga. Nekadašnji veliki industrijski gigant UNIS Pobjeda danas je podjeljen u nekoliko manjih kompanija (Unis-Ginex, Pobjeda- Rudet, Tvornica alata Goražde – Tag, Pobjeda Technolgy Goražde) koje i pored velike konkurencije, šire proizvodnju i osiguravaju tržište za svoje proizvode, uglavnom izvozom na svjetsko tržište. Nekadašnja firma „Bekto-Internacional“, a današnja „ Bekto-Precisa“ je među prvim firmama na ovim prostorima koja zapošljava značajan broj visoko obrazovanih radnika. Pored firme „Bekto Precisa“ u istoj industrijskoj zoni posluju i „Hella Bekto Industries“, zatim poduzeće „Emka“ d.o.o (nastalo zajedničkim ulaganjem kompanija “Bekto GmbH” iz Austrije i “UNIS Pobjeda” iz Goražda).

Foča u FBiH posjeduje tri privredna pravna subjekta: MPI “Mlin“ D.D. Ustikolina - skladištenje i prerada pšenice; Agroideja d.o.o - rasadnička proizvodnja jagodastog voća, proizvodnja povrća u plastenicima i na otvorenom, savjetodavne usluge i VIP Drina proizvodnja jagodastog voća, proizvodnja povrća u plastenicima i na otvorenom. Općina nema zvaničnih podataka o planovima eksploatacije mineralnih sirovina, s obzirom da

sve aktivnosti vodi na nivou ministarstava kantona i komisije za koncesije od kojih Općina ne dobija relevantne izvještaje i studije, a vidljivih investicija nema. U općini Foča u FBiH instalirane su:

Mini hidroelektrane:

- MHE „Kosova“ mjesna zajednica Ustikolina, naselje Kosova, instalisane snage 500 KW
- MHE „Jabuka“ mjesna zajednica Jabuka, instalisana snaga 700 KW

Solarne elektrane:

- Solarna elektrana „Dragovići 1“ mjesna zajednica Jabuka, instalisana snaga 29,6 KW
- Solarna elektrana „Modran“ mjesna zajednica Ustikolina, instalisana snaga 20 KW
- Solarna elektrana „BMB“ mjesna zajednica Ustikolina, instalisana snaga 700 KW

Pale u FBiH svrstava se u izrazito nerazvijene općine u FBiH. Ima vrlo nisku vrijednost indeksa razvijenosti (28,1) i spada u izrazito nerazvijene općine u Federaciji BiH, sa stepenom zaposlenosti od 18,2% i nezaposlenosti od 57,9%. Za okosnicu privrede aktuelno je privredno društvo „Bijele vode“ d.o.o. koje ima u svom sastavu punionicu prirodne izvorske vode kao i lovno-sportsko-rekreativni centar sa pratećim sadržajima. „Lovno-turistički centar Bijele vode“ spada u kategoriju brdsko-planinskih lovišta otvorenog tipa sa jako razvijenim reljefom koji se nalazi na teritoriji općine Pale u FBiH¹⁵. Ukupan broj registrovanih fizičkih lica – obrtnika je jedanaest (11). U pogledu strukture obrta, najzastupljenija je poljoprivredna djelatnost (5), zatim trgovačke radnje (3), ugostiteljske radnje (2) i taxi prijevoznici (1). Očigledno je da na prostoru općine Pale obrtništvo nije iskoristilo određene prirodne i druge potencijela i nije stavljeno u funkciju intenzivnog razvoja Općine. Ukupan broj preduzeća je 21 od čega je 17 privatnih i 4 javna preduzeća¹⁶.

7.2. Uslužne djelatnosti

7.2.1. Obrazovanje u BPK Goražde

U BPK Goražde obrazovanje je u nadležnosti Kantona, s tim što su osnivači predškolskih ustanova grad/općine, a osnovnih i srednjih škola Skupština kantona. U okviru Ministarstva djeluje Pedagoški zavod BPK-a Goražde kao upravna organizacija koja, između ostalog, ima za cilj praćenje i kontrolu kvalitete obrazovanja, a inspekcijski nadzor nad radom ustanova obrazovanja vrši kantonalni inspektor za obrazovanje¹⁷.

Finansiranje obaveznog programa za svu djecu sa područja kantona vrši se iz budžeta kantona. Obuhvat djece obaveznim programom (godina pred polazak u osnovnu školu) je 100 %. Ustanove predškolskog odgoja nalaze se u gradu Goražde dok općine Foča u

¹⁵ Privredni razvoj: Djelimično preuzet tekst „Strategija razvoja turizma BPK Goržde 2016-2020“

¹⁶ Strategija razvoja općine Pale u FBiH 2021 - 2027

¹⁷ Agencija za statistiku BiH

Federaciji BiH i Pale u Federaciji BiH nemaju predškolsku ustanovu. Pored stalnih predškolskih ustanova, kontinuirano se implementira projekat putujućih vrtića-igraonica u deset mjesnih zajednica za djecu koja nemaju drugi vid organizovanog pohađanja vrtića.

U osnovnim školama na području BPK provodi se nastavni plan i program za devetogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje. Ukupan broj osnovnoškolskih ustanova na području BPK Goražde je šest redovnih i jedna osnovna muzička škola (paralelna). U okviru javnih osnovnih škola djeluje osam područnih škola. Mnogi školski objekti su dotrajali, jer su izgrađeni prije trideset i više godina, te ne ispunjavaju potrebne pedagoške standarde, niti raspolažu dovoljnom opremom poput informatičke opreme, biblioteka i uslova za pružanje nastave djeci s posebnim potrebama. Mnogim školama nedostaju dovoljna sportska oprema a nekim školskim objektima i sportska dvorana. Broj učenika upisanih u osnovne škole, posebno u ruralnim dijelovima, bilježi kontinuirano smanjenje broja učenika, što je posljedica niskog nataliteta i iseljavanja stanovništva. Iako se broj učenika smanjuje povećava se broj upisanih učenika u I razred.

Ustanove srednjoškolskog obrazovanja na području BPK Goražde su: MSS „Enver Pozderović“, STŠ „Hasib Hadžović“, SSŠ „Džemal Bijedić“, te programi obrazovanja odraslih. Sve srednje škole nalaze se u općini Goražde. Broj učenika na nivou srednjih škola u BPK Goražde u posljednjih pet godina konstantno se smanjuje. Većina srednjih škola izgrađena je prije tridesetak godina. Vezano za opremu – problem se najviše ogleda u nekvalitetnoj i nedovoljnoj opremljenosti te manjku prostora za izvođenje nastave. Značajan iskorak je proces donošenja Zakona o obrazovanju odraslih s ciljem omogućavanja programa prekvalifikacije, poticanja vlastitih poduzetničkih projekata i samozapošljavanja. U srednjim školama su osmišljeni i provode se programi za obrazovanje odraslih (dokvalifikacija, prekvalifikacija i sl.). Pored školskih ustanova na području BPK Goražde obrazovanjem odraslih se bavilo Udruženje građana Aldi, Služba za zapošljavanje Bosansko-podrinjskog kantona Goražde i Obrtnička komora Bosansko-podrinjskog kantona Goražde. Vlada BPK-a Goražde formirala je Tripartitno savjetodavno vijeće čija je uloga osiguranje veze između srednjeg stručnog obrazovanja i obuke i tržišta rada na nivou kantona, prema tome i donosi odluke vezane za upisnu politiku.

U BPK Goražde sve visoko školske ustanove locirane su na području grada Goražda. U prethodnim godinama, djelovala je dislocirana nastava Pravnog i Ekonomskog fakulteta Univerziteta iz Sarajeva, Mašinskog fakulteta i Fakulteta informacionih tehnologija Univerziteta iz Mostara. Trenutno djeluje dislocirana nastava Mašinskog fakulteta Univerziteta iz Mostara. U 2014. godini osnovan je Internacionalni univerzitet u Goraždu koji je dobio Licencu za obrazovanje kadrova za dodiplomski, postdiplomski i doktorski studij za slijedeće studijske programe organizacionih jedinica, odnosno fakulteta: Fakultet društvenih nauka; Fakultet zdravstvenih nauka (FZN); Medicina, Stomatologija, Farmacija, Sestrinstvo i Fizioterapija; Fakultet tehničkih nauka (FTN); Arhitektura,

Građevina, Geodezija i Elektrotehnika; Fakultet edukacijskih nauka (FEN) Psihologija i Turski jezik i književnost. Što se tiče upisanih studenata sa mjestom prebivališta u BPK u školskoj 2019./2020 bilo je upisano 656 studenata. U oblasti visokog obrazovanja kantonalno Ministarstvo obrazovanja, mladih, nauke, kulture i sporta dodjeljuje stipendije redovnim studentima dodiplomskog i postdiplomskog studija s područja BPK Goražde.¹⁸

Foča u FBiH ima jednu obrazovnu ustanovu: JU Osnovna škola "Ustikolina", organizovana kao javna ustanova osnovnog obrazovanja i vaspitanja djece od 6-15 godina starosti. U školskoj 2022/2023. godini pohađa 112 učenika. Osnovna škola „Ustikolina“ jedna je od najstarijih škola na ovom području, a s radom je počela davne školske 1908/09. godine. U svom sastavu škola ima jednu područnu školu koja se nalazi u Fočanskoj Jabuci, a matičnu školu pohađaju djeca sa područja MZ Ustikolina (Njuhe, Mrđelići, Zebina Šuma, Brajlovići, Milakovac, Odžak), MZ Cvilin. Školski prostor u cjelini gledano, zadovoljava potrebe u organizaciji nastave ali su potrebna daljnja ulaganja u održavanje istog kao i nabavku nastavnih učila, a posebno u opremu i informacione tehnologije. U općini ne postoje ustanove za predškolsko obrazovanje. Broj djece je 25-30 starosne dobi od 3 do 6 godina.

Pale u FBiH nema ustanove predškolskog obrazovanja, a obavezno predškolsko obrazovanje ostvaruje se putem programa koji se organizuje u osnovnoj školi. Trenutno se analiziraju određeni modeli za organizovane kontinuiranog predškolskog obrazovanja u općini Pale u FBiH. U pogledu osnovnog obrazovanja, u općini Pale djeluje Osnovna škola „Prača“ koja je kompletno renovirana sa moderno opremljenom fiskalnom salom. U školi je uposleno 14 radnika, od toga 13 u nastavnom procesu. Školu pohađa 65 učenika uz obezbijeđen prevoz od strane općine i višeg nivoa vlasti. Srednja škola ne postoji na prostoru općine, tako da učenici idu u Sarajevo ili u Goražde u srednju školu. Od 65 učenika osnovne škole njih 41 putuje sa udaljenosti veće od 4km, a za njih 31 je organizovan prevoz, dok ostatak u školu pješače. S obzirom na relativno mali broj učenika, školski prostor osnovne škole može se smatrati optimalnim i kao takav je prilagođen uzrastu učenika i njihovim potrebama.

Preporuke:

- obnoviti objekte odgojno-obrazovnih ustanova i usmjeriti ulaganja u poboljšanje njihove opremljenosti za izvođenje nastave (laboratoriji, kompjuteri, biblioteke, sportske dvorane),
- prenamjena područnih škola (spajanje, korištenje prostora za druge svrhe),
- opremanje škola savremenim nastavnim sredstvima,
- usklađivanje obrazovnih programa s potrebama tržišta rada,
- Posticati programe za doškovanje i prekvalifikaciju odraslih osoba,

¹⁸ Tekst u djelimično preuzet „ Strategija razvoja BPK Goražde (2021-2027)

7.2.2. Zdravstveni aspekti stanovništva BPK Goražde

Usluge zdravstvene zaštite koje se pružaju na području BPK Goražde obuhvataju primarnu, sekundarnu i tercijarnu zdravstvenu zaštitu. Primarna zdravstvena zaštita pruža se u ambulantama domova zdravlja i područnim ambulantama porodične medicine. Zdravstvenu zaštitu stanovništvu kantona pruža šest zdravstvenih ustanova u javnom sektoru i to: Kantonalni zavod za zdravstveno osiguranje; JU Zavod za javno zdravstvo BPK Goražde; JZU Kantonalna bolnica Goražde; JU Dom zdravlja „Isak Samokovlija“ Goražde; JU dom zdravlja Foča u FBiH; JU Dom zdravlja Pale u FBiH.

Sekundarnu i tercijarnu zdravstvenu zaštitu građani ostvaruju u Javnoj zdravstvenoj ustanovi Kantonalna bolnica Goražde. Pacijenti kojima nije moguće pružiti odgovarajući tretman unutar bolnice upućuju se na Klinički centar u Sarajevu. Nemogućnost obezbjeđenja dodatnih finansijskih sredstava ključni je uzrok nedovoljne materijalno-tehničke opremljenosti većine zdravstvenih ustanova kako ustanova primarne tako i sekundarne zdravstvene zaštite. Zdravstvene ustanove u BPK Goražde nemaju dovoljno kapaciteta za pružanje adekvatne pomoći za poboljšanje mentalnog zdravlja stanovnika koji pate od ratnih i drugih trauma. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, broj slučajeva Centra za socijalni rad u BPK se značajno povećava¹⁹. U pogledu maloljetnih korisnika socijalne zaštite u periodu primjetan je trend smanjenja korisnika socijalne zaštite koji su ugroženi porodičnom situacijom. Povećao se broj osoba sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju. Najmanje je maloljetnih korisnika socijalne zaštite po osnovu društveno neprihvatljivog ponašanja. Smještaj u ustanove socijalne zaštite podrazumjeva zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja, zbrinjavanje djece sa poremećajima u ponašanju, institucionalnom zbrinjavanju mentalno retardiranih lica, zbrinjavanje starih lica bez porodičnog staranja.

Zaštita porodice sa djecom u smislu federalnog i kantonalnog zakona, podrazumijeva osiguranje porodice kroz materijalna i druga davanja radi pomaganja u podizanju, odgoju i zbrinjavanju djece, kao i njihovom osposobljavanju za samostalan život i rad, u najboljem interesu djeteta. Pravo na dječiji dodatak pripada onima čiji mjesečni prihodi ostvareni po svim osnovama izuzev primanja ostvarenih iz socijalne zaštite i zaštite porodice sa djecom, po članu domaćinstva ne prelaze iznos od 15 %. Centar za socijalni rad BPK Goražde je organizacijski sastavljen za multifunkcionalno djelovanje u oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata, zaštite porodice sa djecom, a obavlja i poslove Organa starateljstva, poslove posredovanja, i poslove savjetodavno-terapeutskog rada. U Goraždu se nalazi i Savjetovalište za probleme porodice, djece i adolescenata²⁰.

Foča u BiH zdravstvenu zaštitu provodi u JU „Dom zdravlja“ Foča u FBiH sa ukupno 15 zaposlenih lica. U ovoj ustanovi mogu se ostvariti svi oblici primarne zdravstvene zaštite, ali su u svrhu pružanja medicinskih usluga za udaljenija naselja organizirane i

¹⁹ Federalni zavod za statistiku, BPK u Brojkama

²⁰ Projekcija preuzetog teksta „Strategija razvoja BPK Goražde (2021 – 2027)

dvije područne ambulante u Jabuci i Zebinoj Šumi koje ljekar posjećuje jedanput sedmično, a specijalistički pregledi se obavljaju u Goraždu, u nekim slučajevima u Sarajevu. Dom zdravlja ima ukupno 15 zdravstvenih radnika od čega su 3 ljekara opće prakse, 1 stomatolog, 8 medicinskih tehničara i 3 ostalih. JU „Dom zdravlja“ Foča u FBiH obezbijedeno je sa savremenim biohemijskim analizatorom, aparatom za laboratorijsku dijagnostiku (ultrazvuk, stomatološka stolica, EKG aparat, sanitetsko vozilo i dr.), a specijalistički pregledi se obavljaju u Goraždu, Sarajevu ili Foči²¹.

Pale u FBiH sistem zdravstvene zaštite stanovništva obezbjeđuje se kroz Javnu ustanovu Dom zdravlja Prača sa ambulantama u Hrenovici i Prači, te jednim timom porodične medicine. Dom zdravlja trenutno pruža zdravstvene usluge opće medicine, stomatologije, laboratorije, internističke usluge, ginekološke i pedijatrijske usluge, zatim kućne posjete po potrebi i vakcinaciju djece, a zbog nedostatka finansijskih sredstava ostale usluge se ne pružaju. Dom zdravlja Prača raspolaže sa zgradom u Prači u kojoj se nalazi ambulanta porodične medicine, laboratorija i stomatološka ordinacija i administrativne prostorije, smještene u prizemlju, na prvom i drugom spratu gdje se nalaze prostorije koje se koriste u svrhu specijalističkih pregleda (ginekolog, internista i pedijatar), te prostorije za smještaj administracije i menadžmenta.

Dom zdravlja „Prača“ trenutno ima 11 stalno zaposlenih radnika, od čega je 8 zdravstvenih radnika i to dva (2) doktora medicine, 1 doktor stomatologije koji obavlja i poslove direktora, 4 medicinska tehničara i 1 laborant srednje stručne spreme, te po jedan (1) administrativni radnik, vozač i spremačica. Ovaj broj medicinskih radnika nije dovoljan, te je još najmanje potreban doktor opće prakse, medicinski tehničar i vozač. Dom zdravlja „Prača“ angažuje jednog specijalistu interne medicine dva puta mjesečno, zatim ginekologa i pedijatra po potrebi. Radi obavljanja ostalih specijalističkih pregleda stanovništvo se upućuje u Dom zdravlja Goražde, Kantonalnu bolnicu Goražde i UKC Sarajevo

7.2.3. Saobraćaj i putna komunikacija

Jedan od osnovnih preduslova za razvoj BPK je razvoj saobraćajne infrastrukture. Saobraćajni sistem mora svrsishodno razvojno i ekonomski povezati sva područja PPK s FBiH i BiH, spojiti BPK sa regionalnim tranzitnim koridorima, te pružati dobre uslove za efikasan i siguran prijevoz ljudi, roba i dobara.

Mrežu drumskih saobraćajnica na području Bosansko - podrinjskog kantona čine magistralni, regionalni, lokalni i nekategorisani putevi. Osnovu ove putne mreže predstavljaju dionice magistralnog putnog pravca M-20 Foča - Goražde i Goražde - Ustiprača, koje su ujedno i saobraćajno najopterećeniji putni pravci u okviru predmetne putne mreže. Sam kvalitet saobraćaja na ovim dionicama magistralnog puta narušen je činjenicom da one prolaze kroz urbano područje Goražda, a usljed preplitanja sa

²¹ Strategija razvoja BPK Goražde 2021 - 2027

gradskim sistemom saobraćajnica, gdje je i dalje neizgrađena gradska zaobilaznica, dodatno je ugrožen i kontinuitet saobraćaja na predmetnom putnom pravcu.

Izgradnja Mosta u Vitkovićima je započeta 2016 i još nije završena. Ovaj Most predstavlja kapitalni projekat kako za mještane tako i za privredu. Mještani Vitkovića koriste svoja imanja na desnoj strani Drine prelazeći čamcima, te se i izgradnjom Mosta otvara mogućnost proširenja indurstijske zone na desnoj obali Drine.

Foča u FBiH ima zadovoljavajuće stanje magistralnih i lokalnih puteva, a sa druge strane stanje nekategorisanih puteva kao loše i isti zahtijevaju značajna ulaganja. Generalno posmatrajući, polovično su putevi u lošem stanju (50%), međutim svi nekategorisani putevi su makadamski od kojih je 50% zadovoljavajuće ali stanje nije na visokom nivou. U toku godine se radi na njihovoj popravci i održavanju u skladu sa finansijskim mogućnostima općine. Postoji veliki broj naseljenih (stalno/sezonski) ruralnih područja, koji su prilično udaljeni od centara mjesnih zajednica, te u budućnosti shodno finansijskim mogućnostima neophodno je planirati modernizaciju njihove cestovne povezanosti po prioritetima²².

Pale u FBiH ima u prioritetu saobraćajnicu - magistralni pravac M5 koji nije izgrađen na dionici Renovica – Mesići kanjonom Prače, a predstavlja najkraću vezu Sarajeva sa jugoistočnim dijelovima BiH i Srbijom. Kao uslovno rečeno novi značajniji putni pravac treba spomenuti i put Ustikolina - Trnovo koji je „prekategorisan“ u magistralni putni pravac sa oznakom M18.1. Regionalna putna mreža zastupljena je pravicima R-448 Hrenovica - Goražde i Goražde - Čajniče u ukupnoj dužini od 31.8 kilometara. Odlukom Vlade FBiH o utvrđivanju javnog interesa i početku izgradnje Brze ceste Prača-Goraže iz 2017 god. otpočinje se formalni dio izgradnje krucijalnog infrastrukturnog projekta za sveukupni razvoj BPK Goražde. Trasa buduće brze ceste (BC) Prača-Goražde predstavlja najkraći i najbrži put infrastrukturnog cestovnog povezivanja, nadovezujući se na postojeći magistralni put M5, Goražda sa Kantonom Sarajevo. Projektom je predviđena dužina BC Prača-Goražde 16,3 km, od kojih 5,8 km otpada na najzahtjevniji objekt tunel Hranjen. Trasa ide putanjom Prača-Hrenovica-Tunel Hranjen-Goražde.

7.2.4. Vodosnadbijevanje

Grad Goražde snadbijevanje vodom urbane sredine i ostalih naselja vrši zahvatanjem vode iz rijeke Drine u naselju Vitkovići (4 km uzvodno od Goražda). Kasnije je u krugu bivšeg industrijskog kompleksa FAJ “Azot” Vitkovići izgrađeno (rekonstruisano) postrojenje za preradu pitke vode (fabrika vode), koje je integrisano u vodozahvat. Zbog učestalih problema sa vodosnadbijevanjem u junu 2020.godine urađen je projekat rekonstrukcije potisnog cjevovoda Vitkovići – Goražde, kao jedinog načina da se riješi problem vodosnadbijevanja grada, do čijeg prekida dolazi gotovo svakodnevno zbog pucanja dotrajalog cjevovoda. Inače, kontrola vode za područje kojim upravlja JKP vrši se redovno u saradnji sa Zavodima javnog zdravstva BPK Goražde (jednom sedmično) i

²² Strategija razvoja općine Foča u F BiH 2021 - 2027

FBiH (jednom godišnje). Kontrola vode sa izvorišta koja nisu u sistemu upravljanja JKP provode dijelom grad Goražde, MZ i sami stanovnici koji upravljaju ovim vodovodima.

Foča u FBiH potrebe za vodosnabdijevanjem obezbjeđuje sa dva mjesta: bunar Drina i izvor Kreča. Trenutno se sa javnog vodovoda snabdijevaju dvije mjesne zajednice: Cvilin i Ustikolina. Ukupna dužina vodovodne mreže na teritoriji općine iznosi 9882 m. Broj potrošača javnog vodovoda iznosi 550 domaćinstava te je procenat domaćinstava koje imaju kvalitetno riješeno snabdijevanje (od postojećih priključaka) 90%. Najveći problem u vodosnabdijevanju je velika potrošnja električne energije u vodosnabdijevanju, s obzirom da se izvorišta nalaza u nivou rijeke Drine, te je potrebno iznaći alternativna izvorišta i omogućiti prirodni pad u transportnom sistemu, te smanjenje potrošnje električne energije

Pale u FBiH su vodovodnu mrežu, odnosno snabdijevanje pitkom vodom povjerila JKP „Prača“ u MZ Prača i Hrenovica koje distribuciju pitke vode vrši za 500 korisnika. Osnovni cilj osnivanja ovog preduzeća je snabdijevanje stanovništva pitkom vodom i odvoz komunalnog otpada. JKP „Prača“ d.o.o. U pogledu vodovodne infrastrukture, gravitacionim sistemom izgrađeni su vodovodi za naselja Prača i Hrenovica gdje je vodom snabdijevano 80% od ukupnog stanovništva. Naselje Prača ima dijelom izgrađen sistem odvodnje otpadnih voda, dok je za naselje Hrenovica izrađen glavni projekat kanalizacione mreže. Seoska domaćinstva imaju izgrađene septičke jame. Područje općine Pale nema vodenih akumulacija u slivnom dijelu rijeke Prače i nekarakterišu je podzemne vode te nema prijetnji od izbijanja istih.

Za MZ Prača lokaliteti za snabdijevanje vodom su Komrani, Datelji i Veliki čaj, a vodosnabdijevanje iz ovih izvorišta je na zavidnom nivou. Za MZ Hrenovica lokalitet za snabdijevanje vodom je izvorište Čemernica i na zadovoljavajućem je nivou. U općini Pale, mjesta Hrenovica i Prača imaju riješeno vodosnabdijevanje. Za potrebe vodosnabdijevanja naseljenog mjesta Turkovići (centar MZ Hrenovica) kaptirano je izvorište „Čemernica“, odakle je voda dovedena do rezervoara „Turkovići“ (zapremine 2x 50 m³), a dalje sekundarnom distributivnom mrežom razvedena do potrošača. Naseljeno mjesto Prača ima riješeno vodosnabdijevanje sa kaptiranih izvorišta „Pogled“ i „Komrani“. Sa ovih izvorišta voda se dovodi do rezervoara „Mihalj“ (zapremine 200 m³), odakle se dalje distribuira potrošačima. Vodovodni sistem „Datelji“ je znatno popravio vodosnabdijevanje datog područja. Voda se zahvata iz kaptiranog izvora i gravitacionim cjevovodom transportuje do rezervoara „Mihalj“. U općini Pale ne postoji laboratorija za ispitivanje kvaliteta vode, te nema hlorinatora u rezervoarima. U pogledu kanalizacione mreže nije bilo investicija u izgradnju i rekonstrukciju kanalizacione infrastrukture osim u dužini od 2km, te trenutno nema priključaka pravnih ili fizičkih osoba²³.

²³Strategija razvoja općine Pale u FBiH 2021 - 2027

7.2.5. Civilno društvo, sport i kultura

Civilno društvo je organizovano u oblasti kulture, mladih, obrazovanja, okoliša, zaštite ratnih i civilnih žrtava rata i drugih interesnih skupina, kao što su poslodavci, penzioneri, socijalne kategorije. U BPK Goražde djeluje Vijeće mladih grada Goražda koje kroz saradnju sa drugim srodnim udruženjima i Vladom Bosansko-podrinjskog kantona Goražde djeluje na afirmaciji mladih. Općinsko vijeće grada Goražda je proglasilo 21. mart Danom mladih grada Goražda. Na području grada Goražda djeluju i dvije humanitarne organizacije Crveni križ i Merhamet. Oblast socijalne zaštite regulisan je Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom.

Sistem i funkcionisanje sporta u BPK Goražde utvrđen je Zakonom o sportu koji je usklađen sa Zakonom o sportu u Bosni i Hercegovini. Pored navedenog Zakona, sport u BPK Goražde regulisan je i drugim zakonima, općim aktima nadležnih nacionalnih, entitetskih i kantonalnih granskih sportskih saveza.

Zakon o sportu BPK Goražde utvrđuje se kroz donošenje Strategije razvoja sporta BPK Goražde a na osnovu koje se donose pojedinačni dokumenti kao godišnji programi razvoja sporta BPK Goražde i godišnji programi razvoja sporta jedinica lokalne samouprave iz sastava Kantona. Cijeneci da je školski sport utvrđen Zakonom o sportu BPK Goražde isti ima redovnu finansijsku podršku od strane Ministarstva za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport BPK Goražde. Najveći upravitelj sportskim objektima na nivou Kantona Goražde je JU Sportski Centar „Mirsad Hurić“ Goražde čiji je osnivač Grad Goražde. Sportski objekti kojima upravlja ovo preduzeće su: Gradska dvorana „Mirsad Hurić“ Goražde, Sportski centar i otvorena sportska igrališta. Na nivou Kantona registrovan je Sportski savez za sport i rekreaciju invalida u okviru kojeg djeluje 9 sportskih klubova, koji nemaju status pravnog lica. Što se tiče podrške sportskim klubovima ona je najveća u slučaju fudbala i rukometa²⁴.

U Registar pravnih i fizičkih lica u oblasti sporta na nivou BPK Goražde koji vodi Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport upisano je 40 sportskih organizacija u 15 različitih sportskih grana i to: (atletika; biciklizam; fudbal; Kajak, kanu i rafting; karate; koarka; odbojka; planinarstvo; rukomet; stoni tenis). Osim takmičenja seniorskih selekcija, sportski klubovi učestvuju i u takmičenjima mlađih selekcija. Na nivou kantona održava se i takmičenje seniorskih selekcija manjeg broja fudbalskih/nogometnih sportskih klubova u sklopu Jedinstvene kantonalne lige u fudbalu / nogometu.

Sportski objekti u Kantonu najvećim dijelom zahtijevaju značajnija ulaganja i systemska rješenja. Na području općine Foča u FBiH i općine Pale u FBiH ne postoje sportski objekti zatvorenog višenamjenskog tipa. To umanjuje mogućnost djece i mladih za bavljenje

²⁴ Strategija razvoja BPK Goražde (2021-2027)

sportom, te onemogućava razvoj aktivnih sportista, kao i bavljenje sportsko – rekreativnim aktivnostima građana²⁵.

Foča u FBiH ima dva objekta kulture: Dom kulture i Omladinski dom. Od događaja i manifestacija koji se organizuju u ovim objektima izdvajaju se: proslava Dana općine, promocije i poneka dječija predstava, proslava Dana Osnovne škole, manifestacija „Ustikoljansko ljeto“, sajam poljoprivrednih proizvoda, organizacija predizbornih skupova političkih subjekata i dr. KUD „Polet“ iz Ustikoline radi na očuvanju tradicije, pjesama, igara i folklornog stvaralaštva koje je bilo prepoznatljivo kao takvo i redovni su učesnici svih kulturnih dešavanja na području općine. Najznačajniji kulturni događaj na teritoriji općine Foča u FBiH jeste manifestacija „Ustikoljansko ljeto“ koja se održava svake godine i obuhvata aktivnosti iz oblasti kulture, sporta i turizma. Na području općine postoji nogometni klub „Kolina“. Pored nogometa dugu tradiciju ima i sportski ribolov. Bogatstvo rijeke Drine velikim brojem ribljih vrsta još od davnina je privlačilo zaljubljenike u ribolov. Danas na području Općine postoji aktivno sportsko-ribolovno društvo „Halil Sofradžija“ za seniore, juniore i pionire. Aktivno je Lovačko društvo „Grebak“, Klub atletike Izviđačkog odreda „Stolac“. Od posebnog su značaja tradicionalne manifestacije, kao npr „Sajam zdravstveno ispravne hrane“, već pomenuto „Ustikoljansko ljeto“, koje privlače domaće i strane posjetioce.

Na području općine Foča u FBiH postoje četiri nacionalna spomenika BiH koji se kao takvi nalaze pod zaštitom države, a to su: Rimski most na Kožetinu, Modro polje-historijsko područje, Zebina šuma-historijsko područje, te grobljanska cjelina na Presjeci. U Ustikolini je izgrađena i prva džamija u Bosni, Turhan-Eminbegova džamija, koja je u posljednjem ratu porušena do temelja, ali pomovo obnovljena²⁶.

Pale u FBiH svoje sportske i kulturne aktivnosti manifestuje putem JP „Kulturno informativni centar“ d.o.o. Prača (KIC Prača) koji je javni prostor i gdje ljudi mogu da pristupe uslugama i informacijama, da se druže, umrežavaju i međusobno saraduju, učestvuju u donošenju odluka, uče i stiču vještine, organiziraju proslave i zabave, te koriste prilike za društveni, kulturni i lični napredak, kao i za građanski aktivizam.

U svrhu gore navedenog organizuju se različite manifestacije kulturnog zabavnog karaktera i obilježavanja značajnih datuma u općini. Jedna od najznačajnijih manifestacija je „Pračansko ljeto“ koje se organizuje svake godine u mjesecu julu i avgustu, te se finansira iz donatorskih sredstava pod pokroviteljstvom općine Pale u FBiH. U okviru JP KIC Prača djeluje radio „Prača“ sa 5 zaposlenih, lokalna radio stanica, koja djeluje na prostoru BPK i šire. Na području općine Pale u FBiH egzistiraju sljedeći sportski klubovi, odnosno udruženja i to: Fudbalski klub „Jahorina“ Prača; Karate klub „Maii“ Prača; Sportsko-ribolovno društvo „Toplik“ Prača. U općini je aktivno Lovačko društvo „Dr. Zahid Čaušević“ Prača; Udruženje demobilisanih boraca AR BiH; Udruženje mladih

²⁵ Strategija razvoja sporta u BPK Goražde – Sport kakav trebamo

²⁶ Strategija razvoja Foča u FBiH 2021 - 2027

općine Pale; općinska organizacija “Merhamet” Prača; **Udruženje žena za ruralni razvoj općine Pale u FBiH**; Crveni križ; Udruženje penzionera²⁷.

²⁷ *Strategija razvoja općine Pale u FBiH 2021 - 2027*

8. STRATEŠKI RAZVOJNI PRAVCI PO SEKTORIMA

8.1. Pristup razvojnim pravcima

Politike koje utiču na ruralni razvoj na nivou FBiH (koje se manifestuju na kantone i lokalne zajednice) ne djeluju na dovoljno koordinisan način, već su često kontradiktorne, u nekim aspektima i štetne. Iz tog razloga politici ruralnog razvoja neophodno je konzistentno, odgovorno i planski prilaziti, dati sve veći značaj pristupu po modelu „odozdo prema gore“ (istraživanje odnosa i utjecajnih procesa u samim seoskim sredinama), uzimajući u obzir kratkoročne, srednjoročne i dugoročne aspekte. Jedno od ključnih strateških razvojnih pravaca bilo koga ruralnog područja je razmatranje održivosti prirodnog resursa, sposobnosti njegove regeneracije i njegove prilagođenosti, smanjenju njegovog životnog opterećenja i uopće mudrosti u korištenju prirodnih resursa. Drugo ključno područje je razmatranje teritorijalnosti kao sveobuhvatnog organizacijskog načela i održive prostorne upotrebe i međusobnog jačanja prostornih procesa i utjecaja, te razvoj prilagođenih ekoloških, socijalnih i ekonomskih uslova ruralnih sredina.

U kontekstu naprijed navedenih stavova, strateški razvojni pravci nisu samo individualne prirode (konkurentnosti i održivosti pojedinca ili pravnog lica) već i konkurentnost naselja, lokalne zajednice, kantona, pa i šire. Dakle, jačanje lokalne ekonomije ključ je za postizanje zacrtane vizije i cileva ruralnog razvoja.

Pristupi startnim analizama i aktivnostima:

- analizirano je postojeće stanje ruralnih područja (Grada Goražda; općine Foča u FBiH; Pale u FBiH) u svim bitnim aspektima: poljoprivrednim, šumskim, ekonomskim, infrastrukturnim, turističkim, demografskim i drugim obilježjima,
- identificirani su potencijalni razvojni projekti sa kojima bi se osigurala održivost domaćinstava i zaustavio proces „starenja“ i pražnjenje sela,
- definisale su se komplementarne i alternativne mogućnosti koje bi povećale zaposlenost i spriječile naglu depopulaciju ruralnih područja,
- predložene su stimulatívne mjere za područja sa otežanim uslovima življenja,
- predložene su mjere za očuvanje okoliša i njegovih vrijednosti,
- utvrdili su se neophodni programi edukacije iz oblasti poljoprivrede (agrotehnički uslovi za proizvodnju i uzgoj) za ciljne grupe, posebno mladih poljoprivrednika,
- predložili smo mjere za poboljšanje infrastrukture za oblast poljoprivrede,
- predložili mjere za podršku očuvanja tradicionalne etno baštine i autohtonih proizvodnji u ruralnim područjima.

8.2. Poljoprivreda u funkciji ruralnog razvoja

Za navedene aspekte potrebna je saradnja i partnerstvo, na svim nivoima u kojem mjesne zajednice (lokalno stanovništvo), općine i BPK Goražde trebaju skupa razvijati i promovisati razvoj seoskih naselja na osnovu uzajamnog interesa i solidarnosti. LEADER pristup i metodologija zasnovana na njegovom principu trebali bi u opredjeljenjima biti primarna, posebno u startnim analizama i aktivnostima koji se odnose na aspekt poljoprivrede.

8.2.1. Okviri, mjere i ciljevi poljoprivredne politike ruralnih područja

Poljoprivredna politika na svim nivoima države, pa prema tome i na BPK Goražde povezana je sa ukupnim društvenim zbivanjima. Uvođenjem tržišnih principa i izgradnja tržišnih atributa svakako da imaju utjecaj na sektor agrara kao najosjetljivije grane privrede. To svakako, zahtijeva novo definisanje i uloge poljoprivrede, posebno na ruralnom području Foča u FBiH i Pale u FBiH.

Strategiju razvoja ruralnih područja, poljoprivrede kao osnovne seoske djelatnosti neophodno je provoditi u sljedećim pravcima:

- uvažavati specifičnosti općina, u smislu opredjeljenja prema poljoprivrednoj proizvodnji,
- podizati konkurentnost onih proizvodnji koje su prilagođene postojećim agroekološkim uslovima i koje daju sigurnu vrijednost i koje su tržišno orjentisane,
- razvijati sve kompatibilne djelatnosti sa poljoprivredom koje će zaustaviti (makar i ublažiti) deagrarizaciju i depopulaciju ruralnih područja (pražnjenje sela).

Ovakav tempo razvoja nije moguće riješiti samo politikom poljoprivrede ruralnih područja. To trebaju biti sinhronizovane aktivnosti sa drugim privrednim segmentima. Poljoprivredno gazdinstvo u BPK Goražde zbog loše startne pozicije nije danas konkurentno većini poljoprivrednih prostora.

Bez obzira na veliki broj ograničenja u BPK Goražde od primarnog značaja je neophodno provesti radikalna prestruktuiranja u sektoru poljoprivrede. Koliko će biti uspješna revitalizacija ruralnog područja, posebno općina: Pale u FBiH i Foča u FBiH u najvećoj mjeri zavisi u kojoj mjeri ćemo provesti prestruktuiranja u poljoprivredi, šumarstvu i turizmu, odnosno u kojoj ćemo mjeri implementirati strateške ciljeve i prijedloge iz ove Strategije.

8.2.2. Reformski ciljevi poljoprivrede i ruralne agrarne politike

Reformu ruralne agrarne politike treba strateški usmjeriti prema:

- stvaranju uslova u ruralnim sredinama kojima će se potrošačima osigurati odgovarajuća i stabilna ponuda poljoprivrednih proizvoda u skladu sa njihovim zahtjevima, posebno u pogledu cijene i kvaliteta, te zdravstvene ispravnosti proizvoda,
- povećanju i unapređenju poljoprivredne proizvodnje ruralnog područja s ciljem jačanja konkurentnosti na domaćem (posebno turističkom aspektu) i inozemnom tržištu,
- osiguranju stabilnog poljoprivrednog dohotka i omogućavanju adekvatnog životnog standarda poljoprivrednim proizvođača ruralnih područja,
- tehničko-tehnološkom unapređenju sektora poljoprivrede,
- racionalnim korištenjem i očuvanjem prirodnih resursa, zaštiti okoline i praktikovanju sistema integralne i organske poljoprivrede,
- ukupanim razvojem i očuvanjem ruralnih područja, kao i očuvanjem tradicionalnih ruralnih vrijednosti.

Mjere poljoprivredne politike su one kojima se ostvaruju ciljevi, a koje se donose na državnom, federalnom, kantonalnom i općinskom nivou. Mjere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postepeno će se prilagođavati na svim nivoima vlasti u cilju usklađivanja sa vrstama i mjera u EU. S obzirom na područje djelovanja (ruralna područja) mjere poljoprivredne politike trebale bi se zasnivati na: **tržišno-cjenovnoj politici; strukturnoj politici; zemljišnoj politici, novčanoj podršci u poljoprivredi i uopće ruralnim aktivnostima.**

Mjere poljoprivredne politike trebaju biti međusobno usklađene i trebaju se provoditi prema principima neutralnosti i ravnopravnosti. Jedna od najvažnijih mjera u reformi agrarne politike od općine, preko kantona do nivoa FBiH koju bi trebalo poštovati i u BPK Goražde je postepena izgradnja sistema integrisane politike ruralnog razvoja (posebno preko Fonda za ruralni razvoj koga u prioritetu predlažemo za uspostavljanje), koja se treba postepeno harmonizirati sa principima EU. Ova politika ima tri strateška temelja cilja:

- podizanje konkurentnosti kroz različite vidove podrški primarnoj poljoprivredi i prerađivačkoj industriji.
- **podrške specifičnim proizvodnjama „geografskom porijeklu“, i „brendovima“**

- ✚ U Goraždu je DRINA makro „Brend“

- ✚ U Goraždu je „Voćarstvo“ Brend

- ✚ U Goraždu ima osnova da Brend bude „Okoiš sa atrakcijama i atraktivnostma“ (Hipoteke brendova se lahko gube???.).

8.2.3. Koncept održivog razvoja poljoprivrede ruralnih sredina

Efikasne odgovore za dugoročno rješavanje postojećih problema ne daju niti neoliberalni niti protekcionistički koncept agrarne politike. Stoga, ova Strategija predlaže **koncept održivog razvoja poljoprivrede ruralnih sredina**. Cilj ovog koncepta je održavanje multifunkcionalne uloge poljoprivrede i modernizacija pojedinih segmenata radi realizacije i bržeg prilagođavanja u prihvaćanju i uopće poimanju ruralne poljoprivrede (pravilo je da općine i kantonini koji u svojim okvirima brže prestrukturiraju sektor agrara prema EU konceptu, bez obzira na veliku ovisnost o većim nivoima vlasti, imaju šansu za bržu njenu revitalizaciju i konzistentnost, podpomognuti finansijskim imputom). Koncept održivog razvoja direktno se veže za upravljanje prirodnim resursima na način koji osigurava njihove reproduktivne sposobnosti. Strategija razvoja ruralnih područja BPK Goražde upravo promovira koncept **održivog razvoja poljoprivrede**, a nikako rješavanje postojećih problema irelevantnim i „ad hoc“ metodama.

8.2.4. Tržišno-cjenovna i strukturna politika

Tržište poljoprivrednih proizvoda ima karakter institucionalne neuređenosti, prije svega, usljed veoma komplikovane procedure u dogovorima i provedbi. Nedovoljno efikasne institucije, slaba zaštita, birokratizirani postupci i neefikasna administracija glavne su odlike domaćeg poljoprivrednog ambijenta.

PREPORUKE:

Cijenimo da bi formiranje kantonalnih rezervi (BPK Goražde do perioda 2027 g.) za poljoprivredne proizvode snažno povećale primarnu proizvodnju i preradu, u velikoj mjeri angažovale različite starosne i spolne strukture stanovništva na selu, osigurale i stabilizirale cijene (otkup viška poljoprivrednih proizvoda bio bi motiv za proizvodnju – motiv za održivi život na selu, ali i mjera da se zaustavi divljanje sa cijenama nekih proizvoda iz vana, često i sumnjivog kvaliteta - hemizirana koji se usljed nedostatka proizvoda iznose na tržište po većim cijenama). Plasiranjem otkupljenih proizvoda iz rezervi BPK Goražde stabilizirala bi se tržišna cijena, u najvećoj mjeri stabilizirao bi se život na selu.

PRIJEDLOG PROGRESA ZA RURALNA PODRUČJA BPK GORAŽDE

Ugovoriti proizvodnju proizvoda za koji nije potreban režim posebnog čuvanja – rashladni kapaciteti, već obično skladište (krompir, luk, kupus, mrkva, cvekla, peršun i sl.). Otkupiti proizvode za sindikalne organizacije uključujući i preradevine od voća, dio proizvoda na tržište. Efekti će se mjeriti u zaposlenosti ljudi na selu, u većoj proizvodnji, u pratećim aktivnostima posebno u aspektima turizma (proizvodnju zasnivati na ekološkim i integralnim principima).

U okviru tržišno-cjenovne politike najvažnije su mjere za stabilizaciju tržišta i mjere direktne budžetske podrške. Strukturna politika podrazumijeva mjere koje za krajnji cilj imaju promjenu agrarne strukture, radi prilagođavanja sektora nadolazećim integracijama i nemilosrdnoj tržišnoj utakmici. U područjima BPK Goražde, posebno u općinama: Foča u FBiH i Pale u FBiH neophodno je provesti specifične, određene, mjere strukturne politike, prije svega:

- investicije u ruralnim sredinama prema navedenim strateškim opredjeljenjima radi promjene agrarne strukture (prilagođene održivoj proizvodnji, turističkoj ponudi i dr. – održivom opstanku na selu),
- podrške za marketinšku pripremu proizvoda i prerađevina za tržište (nema rejtinga proizvodu bez marketinga),
- razvoj specifičnih poljoprivrednih proizvodnji, na principima „kućne radinosti“ i obrta (neopravdano je malo ovakvih subjekata u BPK Goražde, posebno ako se uzme u obzir bogastvo autohtonih voćnih vrsta i mogućnost prerađevina od istih, kao i djevičanski čistog područja u općinama: Pale i Foča u FBiH.),
- podrška stvaranju organizacija proizvođača zadruga i udruženja (samo ako su servisi poljoprivrednicima, nikako tamburaška društva kojih je inače na pretek),
- podrška stručnom osposobljavanju poljoprivrednika za specifične proizvodnje, za tržišnu utakmicu (nedostaje efikasna stručna poljoprivredna služba u BPK Goražde – administrativna je vrlo efikasna. Međutim, to nije dovoljno za progres poljoprivrede ni ruralnih sredina.
- **Neophodno je formirati „Poljoprivrednu savjetodavnu stručnu službu“ – odvojiti je od administracije koju mogu i administrativna lica obavljati.**

PREPORUKE:

Strategija ruralnih područja u ovom dokumentu podržava onu proizvodnu strukturu koju će shodno svojim interesima oblikovati komercijalna gospodarstva koja osiguravaju snažnije upošljavanje profit, održivost i opstanak ljudi na selu (to je jedino moguće postići u BPK Goražde po modelu ugovaranja proizvodnje od strane BPK Goražde – (vidjeti predhodno obrazloženje). Stvaranje takvih gospodarstava (sa ugovorenom proizvodnjom) treba prihvatiti kao proces, u kojem će svoje šanse imati i mala seoska - porodična imanja, ukoliko pokažu spremnost za organizovano objedinjavanje putem udruženja i zadruge. Proizvođače sa proizvodnjom koja je po obimu ispod svih kriterija rentabilnosti, bez spremnosti za organizovanje, prepustiti vlastitom snalaženju. Dakle, neophodno da se proizvođači fokusiraju na zajedničke organizirane principe, u kome im treba pomoći stručna služba.

8.3. Karakteristike poljoprivrede BPK Goražde

Poljoprivreda BPK Goražde nije nikada u značajnoj mjeri imala veliki udjel u BDP. To nije isključivo zbog progressa u industrijskom aspektu, već što je i onako mala podrška poljoprivredi uglavnom usmjeravana u tekuću proizvodnju (pretežno prirodnoj neorganiziranoj proizvodnji), a malo ili skoro nikako kapitalnim – razvojnim investicijama. To je razlog što imamo mali broj robnih – komercijalnih poljoprivrednih gospodarstava i registriranih pravnih poljoprivrednih i prerađivačkih subjekata. Na privredni aspekt Bosansko-podrinjskog kantona Goražde u segmentu poljoprivrede u najvećoj mjeri utiče i odnos Federacije BiH, prije svega u pogledu uspostavljenog sistema finansijske podrške i usaglašavanja postićaja poljoprivrednoj proizvodnji. BPK Goražde se kao i drugi kantoni u FBiH prilagodio zajedničkoj agrarnoj politici na principima podrške finansijskom imputu temeljenom na:

- direktnim plaćanjima i tržišnoj intervenciji (mjere koje direktno ili indirektno podržavaju dohodak u poljoprivredi, a imaju manji ili veći uticaj na tržišne cijene – direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima po jedinici površine i po grlu),
- ruralni razvoj (finansijski imput ruralnom razvoju sa nivoa FBiH bio je sporadičan, posljednjih godina izostavljen iz sistema postićaja, pa opet uveden i nedovoljan, na što ukazuje i jedan od dokaza nekonzistentne agrarne politike na nivou FBiH).

U kontekstu proizvodnosti po jedinici površine i produktivnosti po grlu BPK Goražde je manje ili više u prosjecima u FBiH. To je svakako rezultat i karakteristika resursa, a generalno niski prinosi i produktivnost je svakako i rezultat otežanih uslova privređivanja koji je karakterističan za poljoprivredu prostora BPK Goražde. Drugi razlog je eksterno nizak tehničko – tehnološki nivo poljoprivredne proizvodnje koji se oslanja na povećano učesće fizičkog rada. Niskoj proizvodnosti i produktivnosti svakako doprinosi i nizak nivo razvijenosti prehrambeno – prerađivačke industrije. U navedenim okolnostima koji su dominantni i za BPK Goražde poljoprivredni proizvođači su najugroženiji dio populacije sa izraženom staračkom strukturom, devastiranim ruralnim područjem i odlivom mlađe radne snage sa sela „pražnje sela“.

Na osnovu uvida u podatke o broju RPG i klijenata, njihovog obima proizvodnje vidljivo je da su poljoprivredna gazdinstva na Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde znatno usitnjena, što predstavlja ograničavajući segment za robnom biljnom i animalnom proizvodnjom. Usitnjavanje zemljišta i njegovo prevođenje u nepoljoprivredne svrhe je na sceni i predstavlja najozbiljniji problem u zemljišnoj politici. Dakle, poljoprivreda u BPK Goražde se susreće sa problemima usitnjene zemljišne vlasničke strukture, niskog nivoa tehničko – tehnološke opremljenosti, nedostatak specijalizacije proizvodnje, niske produktivnosti, loše organizovanosti, niskog nivoa znanja, općeg poljoprivrednog siromaštva, ali ne i beznadežnosti.

8.4. Osvrt na biljnu proizvodnju

U BPK Goražde biljna proizvodnja je heterogena i nema robne (komercijalne) dominacije, sa manjim izuzetcima. U općem poimanju (bez dubljih analiza i detaljnih saznanja) stiče se utisak da u velikoj mjeri dominira voćarska proizvodnja iako BPK Goražde tradicionalno nosi taj epitet, svakako i teritorijalni "brend". Na žalost, taj voćarski progres je prema analizama ekspertne grupe djelimično usporen. Većina poljoprivrednih domaćinstva nisu vezana za tržište, iako se povremeno pojavljuju na tržištu, ili prodaji na "kućnom pragu" sa viškovima svojih proizvoda. Uglavnom je to naturalna proizvodnja sa primjenom manjeg nivoa agrotehnike (komotno se može konstatovati uglavnom bez primjene hemizacije i ima sva obilježja organske proizvodnje, ipak bez oficijelnog certifikata), bave se mješovitom poljoprivrednom proizvodnjom i na taj način ostvaruju dio dohotka za svoja domaćinstva. Za lošu startnu poziciju sa obilježjima malih sjetvenih površina, pa i malih prinosa samo djelimično možemo pravdati činjenicama usitnjenosti poljoprivrednih površina, visokih cijena repromaterijala i niske otkupne cijene.

Proizvodnja žitarica

Proizvodnja žitarica nema nikakvih utemeljenja za povećanje površina, izuzev proizvodnje heljde.

Proizvodnja se provodi najčešće na temelju tradicije, sa malim udjelom savremenih agrotehničkih mjera, bez ozbiljnije finansijske podrške. Znatnije povećanje površina za proizvodnju pšenice nije realno. **Strateško opredjeljenje usmjeravati više na podizanju prinosa po jedinici površine, izmjeni sortimenta i organskoj certifikaciji.** Ostale žitarice (ječam, raž, zob i tritikale) su sa sjetvenim površinama sporadične. Strateški se usmjeriti na proizvodnju na većim nadmorskim visinama i kiselom zemljištu. Proizvodnja **heljde je** zanemarljiva, iako velike proizvodne površine u brdsko-planinskom dijelu upravo odgovaraju za uzgoj heljde i zauzimanje zemljišta na kojima nije moguće uzgajati druge žitarice. Posebno bi je trebalo podsticati za aspekt organske proizvodnje obzirom da ne zahtijeva gnojidbu niti zaštitu, a u turističkoj ponudi predstavlja jednu od starteških kulinarskih specijaliteta.

PREPORUKE:

- proizvodnju žitarica (izuzev heljde) prepustiti odlukama poljoprivrednika (to će biti tradicionalna proizvodnja, zbog plodoređa i proizvodnje slame za prostirku),
- podsticati samo organsku proizvodnju žitarica, heljdu svakako, bez obzira na površinu (organska pšenica treba biti sastavni dio turističke kulinarske ponude),
- značajnije posticati silažni kukuruz, uvoditi sorate i hibride prilagođene turističkoj ponudi (kukuruz šećerac i kokičar),
- **usmjeriti se na povećanje prinosa (agrotehnikom i edukacijom) i djelomično izmjeni (postojećeg uglavnom prevaziđenog) sortimenta.**

Proizvodnja kukuruza je zanemarljiva, a vrlo bitna za postojeći stočni fond. Zabrinjava podatak da su relativno male površine silažnog kukuruza. Strateški se opredijeliti na adekvatnu agrotehniku, povećanje prinosa, i veće podsticaje (bez obzira na harmonizaciju posticaja na nivou FBiH – prevaziđen koncept). Relativno niski prinosi žitarica rezultat su niske upotrebe inputa i nedostatka znanja.

Proizvodnja povrća

Problemi u proizvodnji povrća, kao i većini drugih kultura je nepostojanje organizovanog tržišta. U sjetvenoj strukturi BPK Goražde dominira proizvodnja krompira, uglavnom za vlastite potrebe i prodaju za lokalno stanovništvo, ponekada i prodaja na "kućnom pragu. Prinosi povrća na otvorenom polju su srednji do niski i posljedica su još uvijek dominantnog ekstenzivnog načina uzgoja, neadekvatne primjene agrotehlike i niskog nivoa inputa u proizvodnji, kao i u posticajnim mjerama. Razvoj ekološke proizvodnje povrća bi trebao u bližoj budućnosti biti u funkciji turističkih aspekata, a manje u nekoj prerađivačkoj sferi.

PREPORUKE

- značajnije podsticati proizvodnju povrća u zatvorenom prostoru (sve iznad 50m² i sa sistemom za navodnjavanje- koristiti sredstva iz fonda za ruralni razvoj),
- certificirati organsku proizvodnju povrća i na otvorenom i u plastenicima (u cjelosti finansirati standarizaciju poljoprivrednih proizvoda),
- sortiment povrća usmjeravati prema sortama i hibridima: **paradajza** - Matias, Belle, Buran; **paprike** - Vedrana, Istra, Madona; **krastavca** - Edona, Darina, Ekron, Dinero; **salate** - Pronto, Tatiana, Noisette, Vanity, Funway, Flavy, Angie; **kupus** - Rinda, Sir, Bravo, Parel; **kelj** Capricio, Rigoletto, Daphne, Alaska.

Proizvodnja krmnog bilja

Krmno bilje u funkciji ishrane stoke, niti je adekvatno, niti je u hranidbenom smislu kvalitetno. Bilo bi neophodno povećati ispuću više imputa posticati proizvodnju silažnog kukuruza u ukupnoj proizvodnji krmiva. Buduća proizvodnja kabaste i zrnaste krme morat će dati mnogo snažniju podršku stoćarstvu nego što je činila do sada. Ona će to postizati znaćajnim skokovima u podizanjem sadašnjih, više nego skromnih prinosa, na mnogo veće proizvodne vrijednosti.

PREPORUKE:

- podršku sa nivoa BPK Goražde usmjeravati ka edukaciji proizvodnje kabaste, osušene, zrnaste i koncentrovane stoćne hrane (Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo).
- koliko je god moguće **promijeniti sistem ishrane muznih grla - krava** (sa sadašnjom ishranom proizvodnja mlijeka je finansijski upitna),
- **obezbijediti veću finansijsku podršku silažnom kukuruzu , stoćnoj grahorici, grašku, stoćnom kelju, stoćnom sirku, perko repici.**

Voćarska proizvodnja

U BPK Goražde voćarska proizvodnja ima dugu tradiciju, ali i izvanredne uvjete za uzgoj stablašica, svakako i jagodastog voća. Ovaj prostor opravdano je do sada nosio epitet voćarskog kraja (Brend u FBiH). Međutim, upitno je da li će se sa trenutnom stagnacijom ovaj teritorijalni „brend“ moći zadržati. Značaj voćarske proizvodnje ogleda se u tome što pored biološke vrijednosti (ploda), omogućava bolje korišćenje površina na brojnim lokacijama i područjima sa manje povoljnim zemljišnim uslovima, uključujući i zemljišta lošijih fizičkih, hemijskih i drugih osobina.

U strukturi voćnih vrsta najviše su zastupljene: šljiva, jabuka i kruška. Činjenica je da se agrotehničke mjere sanacije autohtonog voća u najvećoj mjeri ne provode i da je upitna njihova produktivnost i održivost. Izuzetak čine voćnjaci intenzivnog uzgoja podignutih u bližoj prošlosti koji su relativno u dobrom stanju. Novi zasadi stablašica imaju neznatno povećanje, dok su zasadi jagodastog voća, prije svega maline, do par godina unazad bili u progresu. Nažalost, posljednjih godina nepovoljni tržišni aspekti koče ekspanziju maline, ne samo u BPK Goražde, već i na nivou BiH. Pored mogućnosti uzgoja maline (koja je trenutno upitna) i druge kulture jagodastog voća imaju perspektivu razvoja kao što su jagode, borovnice, aronija, kupine i ribizle za čiji uzgoj postoje izvanredni agroekološki uvjeti u BPK Goražde.

BPK Goražde nije u dovoljnoj mjeri iskoristio autohtoni potencijal, posebno autohtone. **Dovoljno je samo sagledati ovu BPK Goražde „Riznicu“ jabuka: Senabija, Lederica, Zelenika, Cvjetača, Zečja glava, Srebrnjača, Sulija bijela, Dobrinjka, Petrovača, Bistrica, Kanada, Butulija, Car - Konstantin, Bedrika, Pazarka, Muslimača, Rebrenjača, Prisatka, Srška, Posavka.**

PREPORUKE:

- sanirati postojeće autohtone voćne vrste i u prioritetu planirati posticaje (iz ruralnog dijela) za sanaciju autohtonih voćnih vrsta, usmjeravati proizvode u turističku ponudu (preradu u džemove, marmelade, pekmez - inicirati organsku proizvodnju prerađevina,
- Voćarska proizvodnja, sa postojećim starim zasadima, predstavlja ekstenzivni sistem uzgoja, sa vrlo niskim prinosima i uglavnom zapuštenim stablima i posjedima. Dakle, nema inicijativa da se podstiče i sačuva autohtono voće (biološka goraždanska riznica), niti njihove prerađevine pa se sve više gubi i blijedi hipoteka Goražda kao “Brenda” voćarske proizvodnje.
- **Grad Goražde nije “Brend” po plantaži jabuka, ili drugih savremenih sorti stablašica, već je “Brend” po autohtonom voću prepoznatom na nivou BiH, pa i šire.**
- koliko je moguće održati proizvodnju maline (sadašnji problemi u proizvodnji će se već naredne godine prevazići), ali ići i na proizvodnju borovnice, aronije i jagode.

Ljekovito bilje i gljive

Ljekovito bilje, šumski plodovi i gljive smatraju se cjelinom koja nema čvrstih veza s drugim privrednim granama agrarnog sektora. Ovaj sektor zbog važnosti radnog angažmana sa sigurnošću je održiv, pa se borba za konkurentnost i tržišni principi nameću kao dominantna opredjeljenja njenog razvoja. Sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva treba biti oblast koja u najvećoj mjeri može ostvariti egzistenciju stanovništvu u otežanim uslovima življenja (eksterno ruralna područja), posebno u općinama Foča i Pale u FBiH.

Dakle, ova oblast osigurava nivo profitabilnosti i održivosti, radno angažira veći broj stanovništva, pogotovo ruralnih područja. Iz navedenog i drugih razloga angažman na otkupu, doradi i preradi ljekovitog bilja strateški je jedan od primarnih zadataka.

PREPORUKE:

- primarna podrška otkupu, doradi i preradi ljekovitog bilja i gljiva u finansijskom imputu za tehničko – tehnološko unapređenje (uključujući i destilaciju ljekovitog bilja), za proces otkupa iz ruralnih posticaja,
- finansijskim imputom podsticati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta u cilju destilacije (**u toku ljeta destilirati ljekovite biljke, u kasnu jesen zimu i rano proljeće igličasto drveće bora, jele i smrče**),
- Prioritetno se usmjeravati na organsku i integralnu proizvodnju - certifikaciju.

8.5. Sistemi poljoprivredne proizvodnje

U savremenim pristupima najrašireniji oblik proizvodnje - konvencionalna poljoprivreda se ne može apriori odbaciti, ali se sve više preispituju neke okolišne negativne posljedice koje nije moguće ignorisati. Stoga, neki alternativni oblici proizvodnje hrane imaju veliku šansu u budućnosti, jer je konvencionalna poljoprivredna proizvodnja zasnovana na primjeni sintetičkih hemijskih sredstava radi povećanja biološkog potencijala. Savremeni razvoj u poljoprivredi podrazumijeva integraciju privrednog razvoja i okoliša, rukovodeći se načelom da “zagađenja ne treba biti”, pri čemu se standardi prilagođavaju saglasno kapacitetu i najboljim mogućim opcijama za okoliš. Sačuvani okoliš je temeljni okvir koji određuje prostor i smjer razvoja, odnosno definira trajna i čvrsta ograničenja tom razvoju. Sa stanovišta intenziteta utroška imputa, danas se paralelno provode sljedeći sistemi poljoprivredne proizvodnje: **konvencionalna, organska i integralna- (održiva) poljoprivreda.**

Konvencionalna poljoprivreda

Intenzivna (konvencionalna) proizvodnja za proizvođače ima prividne prednosti: manje učešće živog rada, lakši rad, itd. Međutim, posljedice takve proizvodnje manifestiraju se u vidovima koji se ne mogu odmah sagledati, ali zasigurno ostavljaju trajne posljedice koje direktno utječu na degradaciju životnog prostora (zemlje, vode, zraka).

Konvencionalna poljoprivredna proizvodnja uz industriju i promet, najveći je zagađivač prirodne sredine. Za takvu poljoprivredu možemo konstatovati da je i žrtva intenzivnog utjecaja zagađivača okoliša, uključujući i hemizaciju zemljišta. Ovaj koncept proizvodnje je uzrok i drugim ekološkim degradacijama, poput smanjene aktivnosti i raznovrsnosti biljnog i životinjskog svijeta, erozije tla i gubitka humusa, eutrofikacije voda i drugih degradacija. Intenzivna - konvencionalna proizvodnja tretira tlo kao supstrat koji snabdijeva biljke hranjivima, ne vodeći računa o održavanju plodnosti, odnosno gubitku humusa, gubitku i narušavanju strukture tla, smanjenju efektivne dubine tla, inputima ostataka teških metala i rezidua pesticida. Ispiranje hraniva iz mineralnih gnojiva, rezidue pesticida u podzemne vode, također je posljedica konvencionalne poljoprivrede. Poseban problem je ispiranje azota koji u vodi za piće postepeno dovodi do posljedica po čovjekovo zdravlje²⁸.

U sadašnjoj poljoprivrednoj stvarnosti izbor među proizvodnim sistemima neće odvratiti većinu poljoprivrednih gazdinstava da se opredijeli prema „intenzivnoj proizvodnji“ koja osigurava izdašniju proizvodnju i veće ekonomske efekte. BPK Goražde se neće moći odreći takve proizvodnje ni u posticajnoj politici. To ipak, neće značiti da se ubrzno ide prema organskim i integralnim principima proizvodnje.

Organska proizvodnja – šansa i razvojna prednost ruralnih područja

Jedan od presudnih motiva za preusmjerenje konvencionalne proizvodnje u organsku trebala bi biti (iako nije još u značajnoj mjeri izražena) svijest proizvođača da se odupre upotrebi sintetičkih materija u proizvodnji, posebno prekomjernoj upotrebi hemizacije (pesticida i mineralnih đubriva). Organsku proizvodnju nužno je tretirati kao trajno preusmjerenje svakog proizvođača prema očuvanju životne sredine, zdravlju čovjeka i ekonomske, zdravstvene i ekološke vrijednosti. Svaki proizvođač ima načina da sagleda prednosti organske proizvodnje na svom posjedu. Preusmjerenje u „srcu i glavi“, zapravo je promjena u načinu razmišljanja, vrijednostima, odnosu prema prirodi, većom odgovornosti za sudbinom budućih generacija. U razvoju organske proizvodnje hrane neophodno je, prije svega, poboljšati pristup proizvođača, potrošača, svakako lokalnih i kantonalnih struktura vlasti i prepoznati sve multifunkcionalne aspekte ove proizvodnje, od poljoprivredne do važne društvene funkcije koja čini organsku proizvodnju tržišnom „ulaznicom“ za EU.

U BPK Goražde organska proizvodnja za sada nije zastupljena. Međutim, samo nedostaje organizacija i „pečat“ da se u startu certificira ljekovito bilje i gljive obzirom da nemaju strože kriterije za certifikaciju. U organskoj poljoprivredi, mineralna đubriva i pesticidi se ne koriste, poštuje se plodored i maksimalno korištenje bioloških resursa u tlu. Proizvođač u organskoj proizvodnji mora biti registrovan a organski proizvod mora biti certifikovan. Proizvođač može biti svaka pravna ili fizička osoba koja proizvodi organski

²⁸ Tanović, N. et al. – Univerzitetski udžbenik „Organska proizvodnja hrane“ – Agromediteranski fakultet Mostar – Univerzitet Džemal Bijedić Mostar.

proizvode, prerađuje ih ili njima trguje. Organski proizvod mora imati svoju oznaku u skladu sa standardima.

Integralna - održiva proizvodnja

Prema opštim standardima koji se koriste integralna-održiva poljoprivreda zasniva se na načelima prilagođavanja uzgoju bilja prirodnim uslovima i optimalnom njihovom korištenju. Ovaj koncept razvoja poljoprivrede nastao je pod pritiskom energetske krize i potreba racionalnog odnosa prema raspoloživim izvorima energije, a još više pod pritiskom štetnog uticaja intenzivne – konvencionalne poljoprivrede na prirodne resurse, prije svega, na tlo i vodu. Ono što integralnu proizvodnju razlikuje od organske jeste da u nekim eksternim agroekološkim uslovima i enormnim napadima uzročnika biljnih bolesti i insekata može biti minimalne primjene zaštitnih sredstava (dozvoljene granice).

⇒ Preporuke za proizvođače:

- sagledati strukturu i specifičnosti posjeda i mogućnost za organsku proizvodnju;
- podignuti nivo znanja za načine i metode organske proizvodnje hrane;
- **uspostaviti registar organskih i integralnih proizvođača hrane,**
- **u sistemu posticajnih mjera – BPK Goražde u prioritetu i sa značajno većim finansijskim imputom posticati organsku proizvodnju hrane.**

Šta proizvođač postiže integralnom - održivom poljoprivredom:

- mogućnosti da bez povećanja inputa u proizvodnji poljoprivredni proizvođač održi i nastavi sa povećanjem nivoa, dinamikom i kvalitetom proizvoda,
- dobrom produktivnošću i stabilnošću proizvodnje, ekonomskom isplativošću,
- održavanje prirodnog bogatstva i biološke ravnoteže - zaštita okoline, zaštita tla,
- manja ovisnost od industrije (proizvodnje repromaterijala – pesticida i đubriva),
- povećana zarada u odnosu na konvencionalnu proizvodnju i zdravstveno ispravan proizvod²⁹.

Pretpostavke za uspješnu organsku i integralnu proizvodnju

U organskoj i integralnoj proizvodnji hrane upotreba mineralnih đubriva nastalih kao produkt industrijske proizvodnje hemijskim metodama, je isključena. Upotreba organskih đubriva je nezamjenjiva, prije svega u obezbjeđivanju mikro i makro hranjiva, te poboljšanju fizičkih, hemijskih i bioloških osobina zemljišta. Organske materije koje su temelj u proizvodnji organskog đubriva, prirodnog su porijekla. Kao organska đubriva koriste se: stajnjak, kompost, treset, lumbri humus, zelenišno đubrivo, osoka, biljni rastvori i druge otpadne organske materije nastale kao sporedni proizvodi u prehrambenoj industriji.

²⁹ Tanović, N. et al. – Univerzitetski udžbenik „Organska proizvodnja hrane“ – Agromediterranski fakultet Mostar – Univerzitet Džemal Bijedić Mostar.

U kontekstu primjene organskih đubriva u projekciji navodimo važnost stajskog đubriva. Kvalitet stajnjaka zavisi od vrste domaće životinje, prostirke i starosti đubriva. Konjski i ovčiji stajnjak pogodniji su za teža i hladnija zemljišta, jer su zbog većeg sadržaja suhe materije topliji, a sadrže i više azota, fosfora i kalijuma. Goveđi stajnjak sadrži više vode, hladniji je i kiseliji, pa se sporije razlaže. Zato su pogodnija za lahka pjeskovita zemljišta. Stajnjak se unosi prije osnovne obrade zemljišta u jesen, dok se potpuno zgoreli stajnjak može u zemljište unositi u proljeće, neposredno pred sjetvu ili sadnju. Količina stajnjaka koji se koristi u organskoj i integralnoj proizvodnji različitih kultura, zavisi od plodnosti zemljišta, vrste i načina gajenja usjeva. Lahka zemljišta đubre se svake 2-3 godine, a teža svakih 4-6 godina, zavisno od plodoređa. Uglavnom se upotrebljava 30-40 tona/ha stajnjaka. Stajnjak ima značajnu ulogu u očuvanju plodnosti zemljišta jer se njegovom razgradnjom formira humus. Za gnojidbu biljnih vrsta obavezno koristiti poluzgoreli i zgoreli stajnjak.

8.6. Animalna proizvodnja

Animalna proizvodnja bi trebala imati najveći ekonomski značaj u poljoprivredi („motor“ razvoja poljoprivrede), svakako i temelj za ruralnu održivost. U BPK Goražde struktura stočnog fonda rapidno se smanjuje, u tom kontekstu smanjuje se i proizvodnja mlijeka i mesa. **Ovo je činjenica koja upozorava na alarmantno stanje i zahtijeva hitne intervencije.**

Govedarstvo

Govedarstvo predstavlja najvažniju granu stočarske proizvodnje, svakako i jednu od najvažnijih grana poljoprivredne proizvodnje uopšte. Od ukupnog broja od 842 muzna grla ima 78 junica. Broj tovnih junadi je 5. Uzgoj muznih grla, prema tome i **proizvodnju mlijeka** generalno ograničavaju neadekvatni stajski objekti, nedostatak adekvatnog genetskog potencijala muznih grla, neadekvatnom stočnom ishranom, higijenom, nedostatkom radne snage, i dr. Na putu EU integracija i sve oštrijih kriterija vezanih za kontrolu mlijeka, proizvođači će biti suočeni sa sve većom potrebom usklađivanja proizvodnog procesa sa zahtijevanim i standardima.

Proizvođači mlijeka i mesa (muzna grla i tov junadi) većinom sami proizvode kabastu hranu na svom imanju, koja je neophodna u ovoj proizvodnji, ali nedovoljna i neadekvatna, koja obezbjeđuje nisku produktivnost i upitnu održivu proizvodnju. U stvarnosti cijena mlijeka, uključujući podsticaje, najveća je u Europi za proizvođača u BiH. Međutim, proizvodnja litre mlijeka i kilograma mesa skuplja je za 50% u proizvodnji u eksterno ruralnim područjima u odnosu na zemlje okruženja zbog neadekvatne proizvodnje stočne hrane (svakako, zbog agroekoloških uslova i nedovoljnog znanja u oblasti krmnog bilja).

Zbog sve zahtjevnijeg tržišta za proizvodnju kvalitetnog mlijeka koja podrazumijeva primjenu standarda o kvaliteti sirovog i svježeg mlijeka, veći broj malih poljoprivrednih proizvođača koji ne mogu zadovoljiti propisane standarde (uslovi držanja, higijenski paket i sl.) ne isporučuju mlijeko za tržište, zbog čega se prestaju baviti ovom

proizvodnjom, samim tim se i smanjuje broj muznih grla. Za očekivati je da će ova grana stočarstva u bližoj budućnosti doživjeti svoj makar i u manjoj mjeri progres. Na području BPK Goražde prevladava pasmina Simentalca, iako je u značajnoj mjeri zastupljen tip križanca, sivog i smeđeg alpskog goveda, sa kojim se pretapala naša autohtona pasmina „Buša“. Uzgoj rasplodnih junica ne opravdava svoj cilj. A razlog tome je što ženska telad završavaju na klaonicama, a ne ostvljaju se kao genetski potencijal za dalju reprodukciju i proširenje vlastitog stada.

Ovčarstvo

Ovčarstvo je zadržalo tradicionalan način proizvodnje ne doživljavajući skoro nikakve tehnološke promjene. Ovce ispašu i dalje vrše isključivo na terenu, na neuređenim pašnjacima, kao i na vlastitim ili iznajmljenim pašnjacima. Nedostatak pašnjačkih površina je ograničavajući faktor za progres u ovčarstvu. Kod manjeg broja većih proizvođača uzgoj ovaca je još uvijek nomadski, tako da su česti problemi pašarenja, korištenja tuđeg zemljišta, pregona stada preko usjeva i dr. Plasman ovčijeg mesa vrši se klanjem janjadi kroz ugostiteljske objekate i kroz meso za kurbane što je sezonskog karaktera. Na području BPK Goražde mali je broj stada ovaca (50 do 100 ovaca, sa ukupnim brojem na BPK Goražde od 13.100 ovaca). Uglavnom prevladava autohtona pasmina ovaca „Pramenka“ sa svojih par sojeva. Ovca je i dalje, u skladu sa svojom biologijom, ostala sakupljač hrane na širokom arealu. Proizvodnja mlijeka po ovci je prosječno u zadnjih 10 godina iznosila 40 litara/muznom grlu. Uglavnom je prisutan ekstenzivni način držanja ovaca. Zabrana nomadenja je dovela do drastičnog smanjenja veličine stada. Broj velikih stada se smanjuje usljed nemogućnosti ishrane, te dominiraju manje farme sa djelimičnim ili potpunim ograničenjem kretanja životinja. Ishrana ovaca se ljeti ostvaruje ispašom, dok se u zimskom periodu ovce drže u zatvorenim objektima, a ishrana je bazirana na kabastim hranjivima (uglavnom sijenu). U svim slučajevima poljoprivrednici ovce uzgajaju zbog proizvodnje jagnećeg mesa.

Kozarstvo

Činjenica je da BPK Goražde raspolže sa značajnim proizvodnim prostorima sa vegetacijom u tipu grmlja, makije i šikare, što predstavljaju izvrstan jeftin hranidbeni sistem za koze. Ipak, uzgoj i držanje koza je sporadično, izuzev farme koza Maršala. BPK Goražde raspolaže sa 650 grla koza, što je nedopustivo mali broj.

Dakle, domaćinstava koji drže koze uglavnom su na principu ekstezivnog načina držanja u improviziranim stajama i lošom hranidbom, što rezultira vrlo malim proizvodnim karakteristikama. Po mnogim zoohigijenskim i hranidbenim normativima koza je slična ovci. Ova sličnost je uslovlila i pojavu kombinovanih stada ovaca i manjeg broja koza. Kozarstvo ima poseban značaj u zapuštenim i teško dostupnim područjima, gdje konfiguracija terena otežava uzgoj drugih vrsta preživara. U pasminskom sastavu dominiraju križanci (balkanska koza, rijetko Alpska koza) nastalih neplanskim križanjima, što je doprinijelo velikoj varijabilnosti, kako u fenotipu, tako i u genotipu novonastalih križanaca uglavnom „alpske“ i „sanske“ pasmine. Prosječna proizvodnja

mlijeka po grlu je 170 litara. Mlijeko i meso koza postaju kulinarske vrijednosti i delikatesi koja se servira u posebnim prilikama, pogotovo turističkim destinacijama koje bi trebale u bližoj budućnosti biti valencije za robnim proizvođačima koza i svakako potencijal za turizam u ruralnim sredinama.

Peradarstvo

Proizvodnja brojlera na BPK Goražde za sada nije evidentirana, ali će u bližoj budućnosti uz bolju konkurentnost proizvoda i promociju potrošnje mesa u svježem i rashladnom stanju postati atraktivna u turističkoj ponudi na organskim principima. U principu jedna i druga proizvodnja (jaja i brojlerskog mesa) profitabilne su samo sa većim turnusom (profitabilnost je vezana za princip „igra brojki“ – veći broj u turnusu veća profit). Dominantan kavezni uzgoj u peradarstvu, će biti poseban izazov i potencijalna opasnost za peradarstvo u ispunjavanju sve strožijih kriterija EU (U EU je na sceni uzgoj pilenki na otvorenom prostoru u staji ili na otvorenom prostoru certificiranim kao organska proizvodnja).

PREPORUKE: **Govedarstvo**

- ukoliko je opredjeljenje za robnu proizvodnju mlijeka (sufinansirati 50% sredstava za nabavku priplodnog materijala i priplodnih grla) i spremnost da poljoprivrednik proizvodi 70% stočne hrane na vlastitom posjedu,
- ukoliko je mješovita proizvodnja opredijeliti se za 2-3 grla koja treba dodatno posticati iz fonda za ruralni razvoj (ili metod posticaja gazdinstvu), što više preferirati slobodan uzgoj muznih grla (uslov organskoj proizvodnji),
- pasminsku orijentaciju usmjeriti do 700 m.n.v. prema Simentalcu, preko Montafoncu, na visinama preko 1.000 m.n.v. Gatačko goveče,
- Eventuelnu odluku za tov orjentisati na Simentalca ili „Šarole“ ili „Limuzen“.

Ovčarstvo i kozarstvo

- sistem uzgoja ovaca primjerenije je ovčarenju u kojemu se proizvode samo jagnjad, sir za turističku ponudu sa drugim organskim proizvodima,
- uzgojna orijentacija kozarstva trebala bi voditi prema oplemenjivanju sadašnjih križanih tipova s „alpskom“ srnastom kozom,
- posticati robnu proizvodnju u kozarstva bez obzira na broj ukoliko je orijentacija gazdinstva usmjerena turističkoj ponudi ruralnih prostora.

Pčelarstvo

BPK Goražde sa izvanrednim prirodnim uslovima, povoljnom klimom, bogatstvom pčelinje paše, pruža izvanredne uslove da se organizira profitabilna proizvodnja meda i ostalih pčelinjih proizvoda. Značajne površine livada i pašnjaka obraslih šumskim

rastinjem, obilje ljekovitih biljnih vrsta, trava, predstavlja kvalitetan resurs medonosnog bilja koji su resurs za znatno veći broj proizvodnih košnica u odnosu na postojeće. Prema podacima „zeleni izvještaj“ za 2022 godinu na BPK Goražde se nalazi 5.785 pčelinjih društava sa proizvedenih 33.350 kg. meda. U odnosu na druge kantone u FBiH i na površinu prostora kojim raspolaže BPK Goražde pčelarstvo predstavlja, posebno u organizacionom smislu najsvjetliji aspekt u čitavom sivilu agrara BPK Goražde.

Med sa prostora BPK Goražde se odlikuje visokim kvalitetom, upravo zahvaljujući raznovrsnoj pčelinjoj paši i bogatim florističkim sastavom vegetacije. Rentabilnost proizvodnje i siguran plasman proizvoda nosi sa sobom i rizik da se u proizvodnji upuštaju i proizvođači koji nemaju niti iskustva, niti dovoljno znanja za ovu vrstu aktivnosti, ukoliko su izvan sistema Udruženja pčelara BPK Goražde „Bagrem“ i Udruženja proizvođača meda i ljekovitog bilja „Facelija“ koji su primjer i drugim prostorima FBiH u aspektima organiziranosti i podizanja nivoa znanja kod pčelara. Osim proizvodnje meda, na određenom boju gazdinstava vadi se i propolis, polen i matična mlječ i time ostvaruje dodatni prihodi, jer se radi o visokovrijednim proizvodima, ali se ovo ipak odnosi samo na velike, ozbiljnije pčelare sa višegodišnjim iskustvom. Valja naglasiti da pčela ima važniju ulogu kod oprašivanja biljnih vrsta, svakako i voća u odnosu na proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda.

Tržište meda i drugih pčelinjih proizvoda sa prostora BPK Goražde nije upitno, obzirom da se ukupna proizvodnja proda na lokalnom tržištu, u bližem okruženju ili na „kućnom pragu“. Najveće ograničenje bržem razvoju pčelarstva je nedostatak kapitalnih ulaganja koja bi mogla biti korištena u osavremenjavanju i proširenju pčelarskih društava. Na prostoru BPK Goražde uspostavljena je saradnje pčelara i voćara na obostrani interes, s obzirom na to da prisustvo pčela u voćnjacima može povećati prinose čak i do 30%. Edukacija u oblasti pčelarstva i pčelinje paše održava se u više navrata tokom godine.

8.7. Bilans proizvodnje i potrošnje hrane u BPK Goražde.

Kako bi bolje razumjeli dostignuti nivo i obim proizvodnje i potrošnju poljoprivrednih proizvoda na prostoru BPK Goražde analizirali smo deset (10) proizvoda i dobili rezultate u kojoj mjeri proizvodimo višak ili nedostatak osnovnih životnih namirnica. Resursi BPK Goražde nisu ni izbliza iskorišteni.

Nedostatak osnovnih životnih namirnica za ukupan broj stanovnika BPK Goražde ne samo da je kod većine proizvoda izražen, već je i zabrinjavajući. Izraženi nedostatak proizvoda (markirano crvenom bojom) predstavlja „**alarm**“ vladinom i nevladinom sektoru, i drugim strukturama, stanovnicima BPK Goražde i ukazuje na činjenicu da je poljoprivredna proizvodnja u dubokoj recesiji i da su navedeni podaci (ukoliko su i približno realni) zabrinjavajući i odraz startne pozicije agrara, ujedno i poziv za hitne intervencije.

**Tab. br.9 . Bilans proizvodnje i potrošnje proizvoda na BPK Goražde
(prema podacima o proizvodnji iz 2022 god.).**

Proizvod	Ukupno L: kg; br.	potrošnaj kg/stan.	Potrebno BPK/ kg/itl.	Višak/ manjak Proizvoda/ stanovniku
Meso	50.000	35	830.690	- 32 kg/stanovnik
Mlijeko	1.995.600	70	1.661.380	+14 l./stanovnik
Hljeb i pec. proizvodi	145.000	55	1.305.370	- 48 kg/stanovniku
Krompir	5.630.000	60	1.424,040	+ 33 kg/stanovnik
Crni luk	131.000	12	284.808	- 6 kg/stanovnik
Paradajza	167.000	14	332.276	- 7 kg/stanovnik
Paprika zel.	167.000	13	308.542	- 6 kg/stanovnik
Grah	52,400	4,5	106.803	- 2,3 kg/stanovnik
Jabuka	1.020.000	20	474680	+2,9 kg/stanovnik
Kruška	448,900	15	356.010	+ 3,91kg/stanovnik

(Autori izražavaju sumnju u tačnost podataka o broju muznih grla i količini proizvedenog mlijeka)

8.8. STRATEŠKA POLJOPRIVREDNA USMJERENJA - GRAD GORAŽDE

(Preporuke koje se mogu primijeniti za grupe M. zajednica razvrstanim prema agroekološkim karakteristikama – zemljište, nadmorska visina i dr.)

I Mjesne zajednice: Orahovica; Osječani; Kraboriš; Faočići

ZEMLJIŠTE	Izražen brdsko – planinski reljef i veće nadmorske visine. Veći su kompleksi zemljišnih površina, (pašnjaka) koji su izrazito pogodni za ispašu stoke. Najveća i najudaljenija M.Z je Orahovica sa najvećom površinom zemljišta, zatim Osječani i Faočići. Obavezno stručne usluge planirati u saradnji sa Federalnim zavodom za agropedologiju
STOČARSTVO	Područje je odličnih uslova za uzgoj stoke „sitnog zuba” ovaca. <ul style="list-style-type: none"> ○ Usmjeravati proizvodnju prema ovcama pasmine Pramenka „Dubski soj” i kozama pasmine „Alpska koza – Alpina”. ○ Pasmine goveda na većim n.v. orjentisati se na „Gatačko goveče” i „Montafonca”. ○ Usmjeravati poljoprivrednike prema tipu mješovite proizvodnje gdje bi stočarstvo popunjavalo primarnu proizvodnu strukturu.
RATARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Proizvodnju orjentisati na raž i heljdu isključivo za vlastite potrebe i turizma ○ Heljdu i raž certificirati kao organske proizvode. ○ Ostale žitarice nije ekonomski opravdano proizvoditi. ○ Proizvođačima prepustiti odluku o proizvodnji žitarica. ○ Promjena sortimenta i podizanje prinosa po jedinici površine.
VOĆARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Dominantni autohtoni zasadi šljive, kruške, jabuke, zpušteni bez sanacije. ○ U M. zajednici Osječani, Kraboriš proizvoditi jagodasto voće (malina aronija) ○ U nižim predjelima M. zajednice Kraboriš i Faočići saditi stablašica i jagodastog voća. ○ Autohtone voćne vrste sanirati, sačuvati za preradu.
POVRĆE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Idealno područji zaproizvodnju krompira u svim navedenim M. zajednicama. ○ Mogućnost plasteničke proizvodnje ○ Moguća je robna specijalizirana proizvodnja krompira sorte “Rivijera” ○ Proizvodnju ostalog povrća prepustiti odluci proizvođača.
LJEKO BILJE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Izražena raznovrsnost i bogastvo ljekovitim biljem i gljivama. ○ U M. zajednici Orahovica osposobiti otkupnu stanicu za otkup i destilaciju ljeko bilja. ○ Sačuvati resurs ljekovitog bilja i gljiva od najezde otkupljivača. ○ Izvanredni uslovi za sadnju šipurka bez bodlji.
PČELARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Bogastvo i raznovrsnost pčelinje paše ○ Poštovati sporazume pčelara i voćara o zaštiti pčela kod zaštite voća pesticidima. ○ Saditi Bagrem. Lipu i Kesten, sijati faceliju i heljdu kao pčelinju pašu. ○ Aplicirati za organski certifikat meda i drugih pčelinjih proizvoda.
II Mjesne zajednice: Berič; Ilovača; Osanica; Rešetnica; Posestra; Mravinjac	
ZEMLJIŠTE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Navedene M. zajednice su u kategoriji brdske konfiguracije sa manjim proizvodnim ravničarskim terenima. ○ Bilo bi opravdano racionalnije koristiti zemljište u Osanici (desna obala Drine – Zubovići i Muhovača sve do Kosače na lijevoj obali Drine). ○ Zemljišta su usitnjena a gotovo 70% zemljišta nije moguće mehanizovano obrađivati.
STOČARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Dati veću podršku stočarskoj proizvodnji (uzgoju muznih grla) u M. zajednici Osanica, dok u M. zajednici Rešetnica forsirati uzgoj stoke „sitnog zuba” – ovaca i koza. ○ Stočarsku proizvodnju (uzgoj muznih grla) posebno u M. zajednici Osanica usmjeriti pored rijeke Osanice, a na ostalim mjestima uzgoju ovaca i koza. ○ Usmjeravati proizvodnju prema ovcama pasmine Pramenka „Dubski soj” i kozama pasmine „Alpska koza – Alpina” Govedarstvo pasmine „Montafonca”. ○ Razvoja stočarstva temeljiti na vlastitoj stočnoj hrani.

RATARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Proizvoditi žitarice (organske): heljde, raži, ječma, na manjim površinama. ○ Proizvodnju usmjeriti isključivo za vlastite potrebe ○ Heljdu, raž, ječam i pšenicu certificirati kao organske. ○ U ovim M. Zajednicama ostale žitarice nije ekonomski opravdano proizvoditi. ○ Proizvodnju žitarice tritikale uzgajati za ishranu stoke.
VOĆARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Dominiraju autohtoni ekstenzivni zasadi šljive, kruške, jabuke. ○ Autohtone voćne vrste koristiti za preradu (sokove, džemove, marmelade, pekmez). ○ U M.zajednicama: Berič, Ilovača uzgajati aronije i ribizlu. ○ Uspostaviti otkupne stanice za voće i ljeko bilje i aktiviranje fabrike za preradu voća (postoje objektivne šanse).
POVRĆE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nastaviti u nižim područjima sa širenjem plasteničke proizvodnje. ○ U svim M. Zajednicama saditi sorte krompira: „Agrija“ i „Rivijera“. ○ Proizvodnju ostalog povrća prepustiti odluci proizvođača. ○ Obavezno planirati edukaciju iz oblasti povrća.
LJEKO BILJE	<ul style="list-style-type: none"> ○ U svim navedenim M. zajednicama postoji ozbiljan resurs ljekovitog bilja i gljiva. ○ Profitabilno bi bilo formirati destilaciju ljekovitog bilja i igličastog drveća ○ Maksimalno se angažirati da se sačuva bogat fond ljekovitog bilja i gljiva. ○ Izraditi fitocenološku kartu ljekovitog bilja.
PČELARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Bogastvo i raznovrsnost pčelinje paše – dobri uslovi za pčelarstvo <p>Poštovati i uvažavati principe i pravila Udruženja pčelara na ukupnom prostoru BPK Goražde.</p>
III Mjesne zajednice: Zupčići; Vitkovići; Sadba; Bogući; Vranići; Hubijeri; Goražde I; Goražde II; Goražde III; Goražde IV	
ZEMLJIŠTE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Maksimalno iskoristiti Zupčićko polje na desnoj obali Drine, zatim Kodžaga polje i prostor u Ahmovićima (navodnjavanje) ○ Pogodnost za proizvodnju čine površine na polju Kolovarice, a posebno u M.z Hubijeri. ○ U Boušićima postoje dobri zemljišni uslovi za većinu kultura. Na prostoru M. zajednice Vranići i Mravinjcu zemljišni uslovi su pogodni za sve vidove proizvodnje. ○ U M. zajednici Goražde I van gradskog jezgra na polj. površini moguće je u većoj mjeri zasnivati proizvodnju. ○ Poljoprivredne i šumske površine su u M. zajednici Goražde II nedovoljno iskorištene. ○ M. zajednica Goražde III asocira na voćnu proizvodnju. ○ M. zajednica Goražde IV zemljište na polju Podpada nije dovoljno iskorišteno.
STOČARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ U M. zajednici Zupčići, zatim u mjestima Kodžaga polja i Ahmovićima proizvoditi krmno bilje (stočni grašak, grahoricu, stočni sirak, stočni kelj, silažni kukuruz), posebno na neobrađenim poljoprivrednim površinama. ○ M. zajednica Vranići i Bogušići sa višim predjelima, a i kotlinama imaju izvanredne uslove za manje farme krava i ovaca. ○ Sve prigradske M. zajednice trebaju se orjentisati na mješovite tipove biljne i animalne proizvodnje kako bi u zaleđu Grada Goražda koristile blizinu i svoje proizvode prodavali u urbanoj sredini i na „kućnom pragu“.
RATARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Heljdu, raž i pšenicu certificirati kao organske proizvode. ○ U navedenim M. Zajednicama žitarice u konvencionalnoj proizvodnji nije ekonomski opravdano proizvoditi. ○ Proizvodnju žitarice tritikale i ostalih krmnih kultura uzgajati za ishranu stoke.
VOĆARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nije moguće još dugo vremena nositi hipoteku Goražda kao najboljeg voćarskog područja ukoliko se ne provedu mjere sanacije autohtonog voća. ○ Autohtone voćne vrste sačuvati za preradu (sokove, džemove, marmelade, pekmez). ○ Predvidjeti kontrolisati postojanje sanaciji autohtonog voća.

POVRĆE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Planirati finansijske benefite za izgraditi centra za prijem i pakiranje, skladišne rashladne prostore za čuvanje svježeg povrća i voća (regres kamata na kredite). ○ Podsticati plasteničku proizvodnju u površini ne manjoj od 50 m².
LJEKO BILJE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Izraditi Program razvoja sektora ljekovitog bilja - identifikacija sekundarnih šumskih sirovina, u cilju kontrole i zaštite i uopće očuvanja biodiverziteta – utvrditi kvote godišnjeg sakupljanja ljekovitog bilja i gljiva; ○ Finansijskim imputom posticati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta ○ Posvetiti pažnju načinu prikupljanja bilja i plodova radi očuvanja staništa i održivosti. ○ Izvanredni uslovi za sadnju šipurka bez bodlji.
PČELARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Strateški se opredijeliti na standardizaciju meda (organska proizvodnja, fair-trade) i sl ○ Obezbijediti sadni materijal Bagrema, Lipe, Kestena te sjeme Facelije kao izvrsne pčelinje paše i ustupiti pčelarskim društvima za sadnju i sjetvu. ○ Planirati i finansirati edukacije, sajmove, izložve, posjete i sl.
<p>OPĆINA FOČA U FBIH MJESNE ZAJEDNICE: Ustikolina; Fočanska Jabuka; Cvilin</p>	
ZEMLJIŠTE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Izrada programa zaštite, korištenja i uređenja poljoprivrednog zemljišta. ○ Uspostaviti trajni monitoring stanja i promjena na poljoprivrednom zemljištu. ○ Evidencija o neobrađenom polj. zemljištu i o zemljištu koje je promijenilo namjenu. ○ Zaštititi polj. zemljište od raznih vidova oštećenja i degradacije; ○ Vršiti kontrolu plodnosti tla/zemljišta kod robnih proizvođača
STOČARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Povećanju stočnog fonda (nabavka muznih grla za gazdinstva koja imaju startnu osnovu), izmjeni pasminskog sastava, povećanju mliječnosti po grlu. ○ Pasminsku rejonizaciju usmjeriti prema „Simentalcu“ do 800 m.n.v. Iznad navedene visine do 1000 m.n.v. orjentisati se na „Montafonca“ i „Gatačko goveće“. ○ Tov usmjeriti na „Simentalca“ ili „Šarole“, „Limuzen“ i dr.
RATARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Povećanje površina sa žitaricama (pšenice, raž, ječam i heljdu). ○ Podsticati sjetvu kukuruza i uvoditi u proizvodnju žitaricu tritikale i heljdu. ○ Na većim n. visinama širiti i podsticati sjetvu heljde i tritikale. ○ Uvođenje kvalitetnih sorata i hibrida (kukuruz šećerac, kokičar).
VOĆARSTVO	<p>Posticaji u sanaciji autohtonog voća Posticaji preradi voća Posticaji uzgoju jagodastog voća</p>
POVRĆE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Rast proizvodnje povrća temeljiti na značajnom povećanju površina, sistema za navodnjavanje. ○ Podsticati plasteničku proizv. koja osigurava robnost u površini ne manjoj od 50 m². Na rubnim područjima podsticati organsku proizvodnju povrća na otvorenom prostoru i u plastenicima.
LJEKO BILJE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Izraditi Program razvoja sektora ljekovitog bilja - identifikacija sekundarnih šumskih sirovina, u cilju kontrole i zaštite i uopće očuvanja biodiverziteta – utvrditi kvote godišnjeg sakupljanja ljekovitog bilja i gljiva; ○ Finansijskim imputom podsticati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta u cilju destilacije (u toku ljeta destilirati ljekovite biljke, u kasnu jesen zimu i rano proljeće igličasto drveće: bora, jele i smrče); Posvetiti pažnju načinu prikupljanja bilja i plodova radi očuvanja staništa i održivosti.

PČELARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nema ograničenja za proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda. ○ Izraženo bogastvo i raznovrsnost pčelinje paše ○ Poštovati pravila Udruženja pčelara na ukupnom prostoru BPK Goražde. ○ Nastaviti sa edukacijom u svim aspektima pčelarstva
OPĆINA PALE U FBiH	
ZEMLJIŠTE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Voditi evidenciju o neobrađenom poljoprivrednom zemljištu i o zemljištu koje je promijenilo namjenu. ○ Sređivanje zemljišno knjižnog i katastarskog stanja. ○ Zaštititi polj. zemljište od raznih vidova oštećenja i degradacije; ○ Vršiti kontrolu plodnosti tla/zemljišta kod robnih proizvođača.
RATARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Žitarice nisu strateška grana općine Pale u FBiH. Prepustiti odluku proizvođačima ako žele sijati žitarice. ○ Savjetovati proizvodnju heljde, na većim visinama i lošijem tlu, ○ Prilagoditi sortiment žitarica i hibrida kukuruza. Kao mogućnost predložimo sjetvu kukuruz šećeraca i kokičara.
KRMNO BILJE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Savjetovati stočarima rekultivaciju livada i U prioritetu postaviti na prezentativnom mjestu pokus (općinska posticajna sredstva) krmnih kultura kod odabranog proizvođača mlijeka: stočne grahorice, graška, kelja, sirka, perko repice ○ Educirati poljoprivredne proizvođače o značaju krmnog bilja.
VOĆARSTVO	<ul style="list-style-type: none"> ○ Opredijeliti se za proizvodnju jagodičastog voća, nikako primarno maline, već jagode, borovnice i aronije. ○ Sortiment voćnih vrsta uskladiti prema nadmorskoj visini. ○ Autohtone voćne vrste sanirati i sačuvati za potencijal prerade.
POVRĆE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Podsticati plasteničku proizvodnju ○ Na rubnim područjima posticati organsku proizvodnju povrća na otvorenom prostoru i u plastenicima.
LJEKO B.	<ul style="list-style-type: none"> ○ U prioritetu finansijskim imputom postaknuti otkup ljekovitog bilja i gljiva (sufinansirati kamate na kredit). ○ Ostvariti poslovnu saradnju sa „Herbosom“ d.o.o Foča FBiH ili „Boletus“ Sarajevo
ORGANSKA P.	<ul style="list-style-type: none"> ○ Organsku proizvodnju posticati u svim aspektima biljne proizvodnje i prerade, uključujući i druge standarde. ○ Posebno posticati proizvode koji plediraju biti izvozno orjentisani. ○ Certificirati organsku proizvodnju ○ Posticati integralnu proizvodnju

9. TURIZAM U FUNKCIJI POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Strategija razvoja turizma Bosansko-podrinjskog kantona Goražde trebala bi biti okosnica povećanja i rasta turističke privrede na ovim prostorima. Razvoj turističke privrede na području BPK Goražde imao bi višestruke učinke, koji se ogledaju kroz:

- Rast domaćeg turističkog prometa;
- Rast broja zaposlenih u turizmu;
- Kreiranje pozitivnog imidža na tržištu;
- Osiguranje dugoročne zaštite privrednih, kulturnih i historijskih resursa u funkciji turizma.

Pored navedenog, jedan od glavnih, prioritarnih ciljeva jeste da turizam, kao privredna grana djeluje na principima i temeljima samoodrživosti. Kroz razvoj turizma i povećanje broja zaposlenosti u toj oblasti, kvalitet života lokalnog stanovništva će se povećati i unaprijediti. Prilikom ostvarivanja postavljenih ciljeva, polazi se od toga da glavni fokus mora biti na izgradnji cjelovitih tržišno orijentisanih turističkih proizvoda, a koji imaju osnove za plasman i održivost na domaćem tržištu. BPK Goražde ima bogatu tradiciju poslovnog sektora što ujedno može biti velika šansa za globalnu konkurentnost, ali i mogućnost za razvijanje drugih sektora koji imaju potencijala. Ukupna razvojna politika turizma u Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde treba da se temelji na izgradnji konkurentskih prednosti, s tim da se proizvodi i usluge odlikuju karakteristikama vlastitog identiteta.

Bosansko-podrinjski kanton Goražde može predstavljati veoma zanimljivu turističku destinaciju, što je rezultat geografskog položaja, izuzetnih prirodnih ljepota, kulturno-historijskih vrijednosti i pogodnih klimatskih uslova. U najznačajnije turističke resurse i potencijale BPK spadaju: planine, šume sa mnogobrojnim vrstama divljači, rijeke sa svojim pritokama i raznovrsnim ribljim fondom, flora i fauna, kulturno-povijesna baština, manifestacije, hoteli, restorani i drugi ugostiteljski objekti, klimatski uslovi, arheološko nalazište i td. Prema Strategiji razvoja turizma izdvajamo samo neke od njih: (Gradski pješački most u centru grada; „Drinske mučenice“; Spomen obilježje „Djeca Goražda“; Izletišta Rorovi; Goršić polje; Kosače Okolišta; Mustafa-paše džamija; Turhan Emin-begova džamija; Kožetin, Kameni most; Modro polje ; Semiz Ali-paše turbe ; Tvrđava Pavlovac; Nekropola sa stećcima U selu Brojnicima: Turističko naselje “Bijele vode“; Pansion „Drinska bašta“; Pansion “Casablanca“; Pansion “Amaro“; Pansion "Baša" i druge atrakcije i atraktivnosti).

9.1. Akteri u razvoju turizma u BPK Goražde

Kapaciteti za podršku ruralnom turizmu, počevši od planiranja aktivnosti do integrisanog razvoja svih dijelova sistema mogu osigurati progres ruralnog turizma. Samo integralno učeće navedenih aktera pretpostavke su zagarantovanog uspjeha.

➔ KO SU AKTERI ZA RAZVOJA TURIZMA U BPK GORAŽDE ???:

- ✚ **Federacija BiH**
- ✚ **BPK Goražde**
- ✚ **Javne i privatne kompanije i ustanove**
- ✚ **Nevladine organizacije i fondacije**
- ✚ **Dijaspora**
- ✚ **Institucije za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa**
- ✚ **Mediji**
- ✚ **Lokalno stanovništvo**
- ✚ **Obrazovanje - obuka**
- ✚ **Vjerske zajednice**

BEZ INTEGRISANOG NASTUPA NEMA REVITALIZACIJE TURIZMA U BPK GORAŽDE

✚ **Federacija BiH**

Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Federalno ministarstvo okoliša i turizma i Federalno ministarstvo prostornog uređenja ključne su interesne grupe za djelovanje i funkcionisanje turizma na ukupnom prostoru FBiH, prema tome i u BPK Goražde.

✚ **BPK Goražde**

Uloga navedenih ministarstava i organa uprave na nivou BPK Goražde, prije svega: Ministarstva privrede; Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice; Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline; Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport, svako u svojoj nadležnosti je da određeno ruralno područje (destinaciju) učini atraktivnom za investitore (kroz kreiranje poslovnog ambijenta) i za donatore (kroz atraktivne prijedloge i uspješnu implementaciju razvojnih projekata). Potrebno je takođe raditi na unapređenju preduzetničkih aktivnosti stanovništva kroz poticaje, edukaciju i stručnu pomoć.

✚ **Javne i privatne kompanije i ustanove**

Javne i privatne ustanove imaju važnu ulogu u razvoju turizma kroz obavljanje privrednih djelatnosti koje su direktno ili indirektno povezane sa turističkom djelatnošću, odnosno srodnim i povezanim djelatnostima. Razvoj turizma bi trebao omogućiti ubrzan razvoj biznisa u raznim oblastima (transport, proizvodnja hrane, zanati, itd.) zbog same integracione prirode turizma, ali i privlačenja investitora.

Nevladine organizacije i fondacije

Nevladine organizacije su važan faktor u razvoju turizma i zaštiti okoliša. Kroz svoje različite projekte, doprinose izgradnji i promociji turističkih kapaciteta, obavljaju aktivnosti usmjerene ka lokalnom stanovništvu, privatnom i javnom sektoru, drugim nevladinim organizacijama, itd. Djelovanje nevladinih organizacija predstavlja i važan korektivni faktor u djelovanju privatnog i javnog sektora.

Saradna sa dijasporom

Saradnja sa dijasporom u značajnoj se mjeri može više uključiti u događaje i kreacije života u ruralnim područjima. Nedovoljna je veza dijaspore sa lokalnim jedinicama na nivou BPK Goražde (U poglavlju Dijaspore prezentirane su mogućnosti organizacije i saradnje sa lokalnim zajednicama),

Institucije za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa

Institucije za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa imaju bitnu ulogu za zaštitu baštine, korištenju i obnovi dobara baštine, voditi registar dobara baštine i pružati stručnu pomoć organima vlasti i vlasnicima baštine, voditi registar dobara baštine i pružati stručnu pomoć organima vlasti i vlasnicima baštine.

Mediji

Mediji bi trebali promovisati ruralna područja kako bi izašla iz izolacije, a proizvođači dobara i usluga koji djeluju na područjima koja su se prije činila nepristupačnima približili bi se potencijalnim kupcima i korisnicima. Dakle, mediji imaju veliki značaj za razvoj područja, kroz kreiranje i plasman vijesti za lokalno i šire tržište, ali i kroz edukaciju stanovništva.

Lokalno stanovništvo

Lokalno stanovništvo ima i interes i izuzetno važnu ulogu za razvoj turizma. Različite zajednice imaju različite razvojne potrebe (saobraćajna infrastruktura, edukacija, zapošljavanje, itd). Lokalno stanovništvo bi kroz razvoj turizma trebalo osjetiti unapređenje kvaliteta života, posebno kroz zapošljavanje i kreiranje novih radnih mjesta, te kroz samozapošljavanje. Generalno je mišljenje da lokalne vlasti ne čine dovoljno u sistemskom i planskom razvoju turizma. Najvažniji problemi ruralnih područja: depopulacija, migracije i ruralno zapošljavanje, slabo su ili nikako analizirani u lokalnim razvojnim dokumentima. Ruralna politika na lokalnom nivou često se spovodi putem „ad hoc“ lokalnih partnerstava koja imaju neke zajedničke karakteristike.

Osnovni ciljevi lokalnog stanovništva za dobrobit vlastite ruralne sredine bili bi:

- da se definišu zajednički principi lokalnog ruralnog razvoja koji će biti korišteni u pripremanju lokalnih politika;

- da se ponude smjernice za utvrđivanje administrativnih mogućnosti i problema sa kojima se lokalna samouprava susreće u kreiranju lokalnih aktivnosti koje se odnose na ruralni razvoj;
- da se pruže informacije o ulozi lokalne samouprave u ruralnom razvoju.

Obrazovanje - obuka

Edukacijom stanovništva o važnosti ruralnog razvoja je osnovna i najvažnija metoda koja treba postati jednim od pravila načina života na seoskim prostorima. Seosko stanovništvo treba biti na vrijeme i pravilno informisano i educirano ali treba biti i naučeno kako iskoristiti mogućnosti koje su dostupne putem postojećih inicijativa i institucija u oblasti ruralnog razvoja. Potrebna je animacija stanovništva za učešće i doprinos u razvoju kvaliteta življenja u ruralnim područjima, brzom prihvatanju savremenih tehnologija, kao i edukacija u područjima ruralnog turizma i edukacija o standardima, tradicionalnim zanatima, autohtonoj poljoprivredi, gastronomskoj ponudi i slično. Obrazovanje stanovništva ruralnog područja potrebno je teoretski i praktično uspostaviti od škole do seoskog stanovništva.

U mnogim slučajevima, obuke stručnih službi iz različitih ruralnih opusa ne pružaju dovoljno znanja proizvodnji prilagođenoj agroekološkim uvjetima. Također nedostaje obrazovanje o okolišu i održivosti u gotovo svim područjima. Nivo znanja iz oblasti prirodnih resursa, poljoprivrede, šumarstva i okoliša koja doprinose dugoročnom planiranju i utvrđivanju profesionalnih odluka nije dovoljan i često je fragmentisana na neke sekundarne oblasti života na selu. Za izgradnju svjesnog potrošačkog društva od ključne je važnosti obrazovanje o zdravstveno ispravnom proizvodu, što trenutno nije dovoljno naglašeno kod stručne poljoprivredne službe u komunikaciji sa poljoprivrednicima. Stručne institucije u BPK Goražde mogle bi značajnije doprinijeti razvoju održivog turizma, kreiranje ruralne politike i njene implementacije, baveći se više primjenskim, a manje iluzijama za egzaktna istraživanja (egzaktna istraživanja su jedva održiva čak i u visoko razvijenim zemljama svijeta).

Vjerske zajednice

Vjerske zajednice imaju važnu ulogu u razvoju turizma zbog postojanja i prirode religijskih objekata/običaja koji mogu biti iskorišteni u razvoju turističkih proizvoda. Religijski objekti se mogu koristiti za promociju kulturno-historijskog nasljeđa i uključenje u turističku ponudu za različite segmente, osobito za razvoj vjerskog i tranzitnog turizma.

9.2. Turizam prilagođen za BPK Goražde

Održivi turizam, definiše se kao upravljanje resursima ostvarujući ekonomske, socijalne i estetske potrebe, tako da se poštuju osnovni ekološki procesi, biološka raznolikost i sistemi na kojima se zasniva život ljudi na selu, stvara dobrobit društvu u cjelini. Održivi turizam podrazumijeva održivo upravljanje prirodnim resursom i

okolišom i može da zadovoljava potrebe turista i lokalnog domaćinstva, na uzajamnim koristima kojima se postižu ekonomske vrijednosti, a Priroda se maksimalno štiti i održivo koristi. Dakle, u prirodi se integrišu svi resursi na takav način da se ostvaruju ekonomske, socijalne i estetske potrebe uz održavanje bitnih ekoloških procesa, biološke raznolikosti i života u ruralnim sredinama. U najkraćem rečeno, održivi turizam je „pametno“ raspolaganje turističkim resursima, od kulturnih vrijednosti do prirodnih bogatstava. Održivi razvoj turizma podrazumijeva:

- optimalno korištenje prirodnih resursa uz očuvanje ekoloških procesa, prirodne baštine i biološke raznolikosti.
- poštivanje društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice, te očuvanje kulturne baštine i tradicionalnih vrijednosti uz razumijevanje i toleranciju.
- dugoročno planiranje za unaprijeđenje ekonomskih vrijednosti i ublažavanje siromaštva uz konstantan doprinos socijalnim prilikama u ruralnoj sredini.

Ruralni - Seoski turizam sve češće dolazi kao opcija bijega od stresne svakodnevnice uz odmor na seoskim imanjima, u prirodnim predjelima, s domaćom kuhinjom, u atmosferi prisnih međuljudskih odnosa, te je kao takav sve popularniji. Seoski turizam omogućuje različite aktivnosti, prije svega: šetnje, lov i ribolov, branje gljiva, ljekovitog bilja i šumskih plodova i td.

Najznačajnija i najpopularnija djelatnost u okvirima seoskog turizma je **agroturizam**, gdje porodična i poljoprivredna gazdinstva nude ugostiteljsko-turističke usluge. Osnovna djelatnost agroturizma je poljoprivredna proizvodnja, a ugostiteljsko-turistička djelatnost je dodatak ponudi. Turističko-ugostiteljske usluge na poljoprivrednom porodičnom posjedu mogu biti registrirane kao pravne ili fizičke osobe, a usluge: smještaja, prehrane (hranu i piće iz vlastite proizvodnje, po mogućnosti organski certificirane). Uz navedene ponude moguće su i druge turističke usluge kao što su: učešće u različitim poljoprivrednim poslovima, jahanje, lov, ribolov, izleti, različite radionice, itd.

Lovni turizam ima veliki značaj jer upotpunjuje i obogaćuje asortiman opšte turističke ponude, prema tome i ponude BPK Goražde, a u znatnoj mjeri podstiče i druge vrste privređivanja (hotelijerstvo, ugostiteljstvo, pansionsku i vanpansionsku, kao i druge vidove potrošnje). Koliko će BPK Goražde i njegove lokalne zajednice (Grad Goražde; Foča i Pale u FBiH) uspjeti da udovolje stranom gostu, toliko će i strani gosti uticati na profit ove grane turizma.

Mnoga pitanja u lovstvu na nivou FBiH i BPK Goražde nisu rešena, pa je čak situacija na tom planu i iskomplikovana, posebno kada je reč o dozvolama za lov, lovačkim izvještajima, lovnim vrstama, sezoni lova, lovnim kartama, lovačkim područjima i slično. Strani lovci su spremni mnogo da potroše, ali za uzvrat zahtijevaju vrhunski smještaj, kvalitetnu uslugu, ljubazne domaćine, dobre puteve do lovišta, puna lovišta divljači, sigurnost u šumi i na kraju da cijeli ulov mogu da odnesu u svoju zemlju.

Zbog toga je potrebno ulaganje u objekate - lovne kuće, domove i njihovo osavremenjavanje, što bi se sigurno isplatilo vrlo brzo. Ono što je potrebno učiniti da bi se lovci zainteresirali za lov je promjena propisa vezanih za unos oružja, rješenje problema sa priznavanjem veterinarskih usluga, obezbjeđenje adekvatnog smještaja za lovce i lovačke pse, kao i hladnjača sa suhim ledom za čuvanje odstrijeljene divljači. Potrebna je i dodatna edukacija ljudi koji su zaduženi da prate lovce, ali i učenje stranih jezika. Razvoj lovnog turizma je posebno značajan zbog toga što se lovna područja uglavnom nalaze u krajevima sa otežanim uslovima života ruralnih sredina.

Riječni turizam BPK Goražde u postupku dodjele ribolovnih prava raspisuje konkurse o ustupanju na korištenje ribolovnog prava po ribolovnim zonama. Na osnovu Odluke o utvrđivanju visine naknade za korištenje ribolovnih zona utvrđuju se iznosi naknada za aktivnosti u aspektu ribolova. Rijeka Drina je izuzetno atraktivna da doprinese progresu ruralnog razvoja.

Tradicionalna i gastronomska proizvodnja i ponuda ruralnih područja BPK Goražde imaju preduvjete za promovisanje autohtonih i tradicijskih poljoprivrednih proizvoda (proizvodi od voća, povrća, mesa, mlijeka meda i drugi). Obzirom da su se stvorili uslovi za zaštitu i promociju tipičnih prehrambenih proizvoda (doneseni su Pravilnici o zaštiti geografskog porijekla i tradicionalnog ugleda, kao i Zakona o hrani Bosne i Hercegovine i Zakona o zaštiti intelektualnog vlasništva), potrebno je, uz dodatne edukacije i programe ostvariti brendiranje. Proizvodnja zdravstveno ispravne hrane je sastavni dio promocije zdravog životnog stila i zdrave prehrane ruralnih područja. U narednom periodu potrebno je provesti u saradnji sa nadležnim institucijama mjere kontrole cjelokupnog lanca proizvodnje hrane, uz uspostavljanje međunarodnih standarda, i to: u poljoprivrednoj proizvodnji standarde vezano za organsku proizvodnju, uz certificiranje po načelima GLOBAL GAP-a, standardizaciju vezano za preradu hrane po načelima ISO 22000, IFS - International Food Standard, Codex Alimentarius HACCP, kao i provođenje načela dobre higijenske prakse u svim segmentima proizvodnje hrane. Monitoring i kontrola zdravstvene ispravnosti hrane neophodno je provoditi putem ovlaštenih nadležnih institucija i inspekcija uz akreditaciju i certifikiranje laboratorija koje će biti povezane sa ruralnim područjima (uzorkovanje).

Gastronomska ponuda je dio turističke ponude kao i šansa za poboljšanje prehrambenih navika kako ruralnog tako i urbanog stanovništva. U gastronomskoj ponudi potrebno je provesti slijedeće mjere: afirmacija domaće gastronomske ponude u turističkoj ponudi, kroz njeno kvalitetno definiranje, a zatim promociju putem stručnih publikacija, medija i manifestacija obogaćivanje gastronomske ponude kvalitetnim i prepoznatljivim proizvodima karakterističnim i za druga geografska područja, korištenje lokalnih organski proizvedenih namirnica u gastronomskoj ponudi, edukaciji o kreiranju gastronomske ponude hrane (tradicionalnih jela).

Tradicionalni običaji mogu se klasificirati na vjerske i narodne običaje. Manifestacije tradicionalnih običaja mogu biti podrška razvoja ruralnog turizma. Tradicionalne

običaje potrebno je obraditi posebnim projektom povezanim sa organizacijom turističkih ruta i kulturnim raznolikostima. Također, potrebno je izraditi evidenciju sa podacima o tim običajima te ih afirmisati pomoću informativnih i promotivnim materijala (brošure, letci i slično).

Stari zanati zahtijevaju uvođenje posebnih obrazovnih programa, odnosno programa prekvalifikacije i dokvalifikacije u oblastima starih zanata uz podizanje svijesti o vrijednosti kulturne baštine uz oživljavanje tradicionalnih obrta i proizvodnje autohtonih proizvoda prilagođenih savremenim potrebama i načinu života. Potrebno je osmisliti programe oživljavanja starih zanata kojima će se afirmisati kao sastavni, živi dio kulturne baštine i njihova upotrebna vrijednost u savremenom načinu života. Također, potrebno je napraviti evidenciju o starim zanatima te ih adekvatno promovisati.

Promocije i sajamske aktivnosti mogu se odvijati kroz godišnje izložbe tradicijskih, obrtničkih i poljoprivrednih proizvoda, organske proizvodnje, bogatstva kulturne baštine i običaja. To daje mogućnost za razmjenu iskustava između proizvođača, organizacije tematskih okruglih stolova, sagledavanje problema sa kojima se proizvođači susreću u postupku proizvodnje, organizaciji tržišta za stalan plasman proizvoda i drugo.

Organizacija turističkih ruta u ruralnom području podrazumijevaju između ostalog, i mogućnost razvoja različitih sportskih aktivnosti, kao i uspostavljanje škole jahanja i druge atrakcije, koje je potrebno podsticati.

9.3. Karakteristike turizma u Foči i Palama u FBiH

Foča u FBiH svoju perspektivu, između ostalog, vidi u razvoju turizma. Općina raspolaže značajnim prirodnim potencijalima za razvoj turizma, naročito u oblastima seoskog, zdravstvenog i sportsko-rekreativnog turizma, te djelimično kulturno-historijskog. Međutim do danas niti jedan od navedenih oblika u bilo kojem segmentu nije organizaciono uspostavljen, niti su stvoreni atraktivni smještajni i sadržajni kapaciteti za značajnije turističke posjete. Od značajnijih mogućnosti potrebno je naglasiti mogućnost splavarenja rijekom Drinom, rafting, Drinsku regatu, turističko-rekreativne sadržaje u vidu kampovanja u atraktivnim oazama zelenila uz slivove rijeke Drine i na njenom atraktivnom toku od Ustikoline do Goražda. Manifestacija „Ustikoljansko ljeto“, koja se održava svake godine u mjesecu juli/avgust, obuhvata smotre folkloru u izvedbi brojnih kulturnoumjetničkih društava iz svih krajeva Bosne i Hercegovine i inostranstva, zatim muzičke programe u oblasti narodne, zabavne i duhovne muzike te sportske programe u raznim sportskim disciplinama. U turističkoj djelatnosti na području Općine djeluju samo dva pravna lica „Baša“ d.o.o. i „Obner-Ada“ d.o.o koja ujedno i imaju smještajne kapacitete. Turističku ponudu općine, pored pomenutog čine: - bistra i brza rijeka Drina podesna za odmor, rafting i splavarenje, - sportska staza za brdsku auto trku koja se nalazi na putu Ustikolina - Jabuka, - Turhan Emin-begova džamija, kao najstarija džamija u BiH, te dovište Dobre vode koje iz godine u godinu ima sve veću posjetu od nekoliko

hiljada vjernika i posjetilaca. - bogato kulturno-historijsko nasljeđe: groblje na Presjeci kod Ustikoline, grobljanska cjelina koja se nalazi u katastarskoj općini Donje Žešće i ima status Nacionalnog spomenika. Rimski most koji se nalazi u mjestu Kožetin, naselje Cvilin na desnoj obali Drine, ima status nacionalnog spomenika, zatim, grobljanska cjelina „Okolište“ (Zebina šuma). Postoji mogućnost izgradnje kampova i sportskih terena pored rijeka Drine i Koline („Ada“, „Modran“, „Kolina“), izgradnja kampa na obroncima Jahorine (lokalitet Grebak) za ljubitelje planina i planinarstva, a vrijedno pomena je i izletišta Jabuka.

Pale u FBiH svoju perspektivu, između ostalog, treba tražiti u razvoju turizma. Općina raspolaže značajnim prirodnim potencijalima za razvoj turizma, naročito u oblastima sportsko-rekreativnog, seoskog, kulturno-historijskog i zdravstvenog turizma. Rekreativna šetnja ili planinarenje u prirodi u ovoj općini je zastupljena kroz razne adekvatne staze u koje spadaju: Najviši vrh u Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde, Borovac; Planinarski dom na lokalitetu Srednjih Bara; Planinski masiv Crni vrh, Tabakova stijena; Vidikovac Pogled, relacija selo Datelji-Komrani; Vidikovac Cjerice.

Na izvorištima termalne vode "Toplik" postoje idealni uvjeti za kampovanje u netaknutoj prirodi. Visovi Crni Rajski Vrh, Klek i Borovac su idealno mjesto za boravak i odmor. Ribljim fondom na području općine Pale raspolaže Sportsko ribolovno društvo "Toplik" Prača. Važno je napomenuti postojanje ugostiteljsko-turističkog objekta "Bijela Voda", bungalovi kuće za odmor restoranom sa domaćom tradicionalnom kuhinjom, zatim lovište „Vražalica“. Pored ovog postoji i uređeno lovište „Kriva Draga“ kojim raspolaže lovačko društvo "Dr. Zahid Čaušević" Pale-Prača. Lovištem „Vražalice“ upravlja preduzeće „Bijela Voda“ d.o.o. Prača kao koncesionar. U toku je prikupljanje podataka za pećinu „Dugovještica“, koja će biti uvršena u turističku ponudu kao jedna od turističkih atrakcija. U sklopu turističke ponude općina nudi i program manifestacije „Pračansko ljeto“, koja se tradicionalno održava u mjesecu julu i augustu svake godine.

Preporuke – mjere – rješenja:

- uspostaviti efikasnu administrativnu strukturu na kantonalnom i lokalnom nivou i stvarati konkurentnu poslovnu klimu u ruralnim sredinama,
- podrška stvaranju novih proizvoda (kućna radinost, obrt i dr.) kao sistem samozapošljavanja i opstanka ljudi (posebno mlađe starosne dobi) na selu,
- prilagoditi administrativne naknade za pokretanje novih proizvodnih pogona, farmi, plastenika, otkupnih stanica, rekreacionih aktivnosti, različitih atrakcija i atraktivnosti,
- povećati finansijske impute za sve poljoprivredne aktivnosti na selu u odnosu na dosadašnje (manje proizvodne kapacitete, biljnu i animalnu proizvodnju, potencirati organsku i integralnu proizvodnju u prioritetu, opremu i dr.),
- podrška za pripremu poslovnih planova, i razvojnih projekata,
- razvijati ljudske potencijale za pružanja usluga i podrške poljoprivrednicima i drugim klijentima u turističkim kreacijama,
- turizam BPK Goražde provoditi u sinergiji poljoprivrede, šumarstva, kulturne baštine i okoliša,
- definisati BPK Goražde, posebno Pale i Foču u FBiH kao prepoznatljivu turističku destinaciju,
- organizovati racionalno i održivo upravljanje turističkm destinacijama,
- izraditi i implementirati programe: projekat porodičnih turističkih destinacijama, projekat turističkih iznajmljivanja stambenog prostora, kuća, vikendica, projekat različitog seoskog zanastva i seoskih rukotvorina, projekat ruralnog kulinarstva, projekat seoskog života BPK Goražde.
- Prezentirati i promovisati: sve smještajne objekte ruralnih prostora BPK Goražde (uključujući objekte ruralnih – seoskih stanova ili kuća za iznajmljivanje, usluga jela i pića, tradicionalne „bosanske“ ugostiteljske objekte sa tradicionalnom kuhinjom, objekte sportskih i rekreacijskih namjena, ostale tradicijske infrastrukturne prostore.

9.4. Partnerstvo sa dijasporom

„Gdje god pođi svome domu dođi“

Iseljavanje ruralnih područja aktuelno je u čitavoj BiH i sve više postaje demografski problem. Pored niskog prirodnog priraštaja, iseljavanje (emigracija) je jedan od glavnih uzroka velikog pada populacije stanovništva. Iako ne postoje precizni podaci o povratku emigranata iz inostranstva, neka istraživanja ukazuju da više od polovine ima definitivnu namjeru da se vrati u BiH što je u skladu sa prosjekom u regiji. Politika o saradnji sa iseljeništvom trebala bi imati viziju da dugoročno uspostavi institucionalnu saradnju sa iseljeništvom, te da maksimalno povećava uticaj takve saradnje na svim nivoima.

Politika o saradnji sa iseljeništvom treba da stvori neophodne pretpostavke za sistemsko i kvalitetno unapređenje saradnje sa iseljenicima za što je potrebno uključivanje institucija svih nivoa vlasti, svake u okviru svoje nadležnosti, odgovoriti na potrebe i zahtjeve iseljeništva, te uključiti iseljeništvo u ekonomski i društveni život i

razvoj lokalne zajednice. Stvaranje pomenutih pretpostavki nastojat će se ostvariti kroz tri glavna strateška cilja:

- **razvoj pravnog sistema i institucionalnih kapaciteta,**
- **pružanje podrške dijaspore i unapređenje saradnje,**
- **stvaranje uslova za veći doprinos dijaspore razvoju lokalnih i regionalnih zajednica.**

U općini Foča u FBiH podataka o registru, brojnosti i strukturi dijaspore nema, kao ni pripadajućih inicijativa za saradnju i investicije. U općini Pale u FBiH registrovano je pet (5) sa velikim rejtingom privrednika u dijaspori od čega je 1 u Italiji, 2 u Holandiji, 2 u Njemačkoj, ali značajnijih investicija u zajednici od strane dijaspore do sada nije bilo.

Mjere za realizaciju ciljeva:

abela br. 25. Ciljevi, mjere i preporuke u razvoju turizma

OPREDJELJENJA – RJEŠENJA - MJERE	
MJERE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Donijeti Strategiju saradnje sa iseljeništvom na nivou BPK Goražde. ○ Razviti mehanizme međuinstitucionalne koordinacije za saradnju sa iseljeništvom. ○ Jačati kapacitete institucija za saradnju sa iseljeništvom. ○ Pratiti i izvještavati iseljeničke i povratničke tokove. ○ Unaprijediti saradnju u oblasti nauke, kulture, obrazovanja, poljoprivrede, turizma, šumarstva i drugih privrednih i van privrednih segmenata. ○ Unaprijediti razmjenu informacija (sačiniti adresar iseljenika iz BPK Goražde).
PREPORUKE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Stvarati konkurentnu poslovnu klimu u ruralnim sredinama. ○ Prilagoditi administrativne naknade za pokretanje novih proizvodnih pogona, farmi, plastenika, otkupnih stanica, rekreacionih aktivnosti, različitih atrakcija. ○ Povećati finansijske inpute za sve poljoprivredne aktivnosti na selu u odnosu na dosadašnje, posebno organsku i integralnu proizvodnju, opremu i dr.). ○ Turizam BPK Goražde provoditi u sinergiji poljoprivrede, šumarstva, kult. baštine i okoliša. ○ Organizovati racionalno i održivo upravljanje turističkm destinacijama. ○ Izraditi programe: projekat porodičnih turističkih destinacija.

10. TRŽIŠTE U FUNKCIJI POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

10.1. Stanje i zadaci tržišta u aspektima ruralnog razvoja

U uslovima slobodnog tržišta i liberalizacije tokova plasmana roba od presudnog je značaja jačanje vlastite proizvodnje i izgradnja tržišne konkurentnosti, naspram proizvodnje iz okruženja i uvoza hrane u BiH, koji iznosi 85% . Infrastruktura, koja je danas stvarnost, nije u stanju da proizvodima ruralnih posjeda pruži zadovoljavajuća rješenja plasmana njihovih proizvoda. Unutrašnji tržišni ambijent razvijati će se u skladu sa ekonomskom moći stanovništva da kupuje hranu, (određen broj stanovništva sa većim životnim standardom) posebno domaću, organski certificiranu, zdravstveno ispravnu hranu, dok će se drugi dio stanovništva bazirati na jeftinijoj ponudi proizvoda (bez obzira o kakvom se proizvodu radi). Sve ovo navedeno ima i osnove i pretpostavke boljeg poslovnog povezivanja, da bi se time : preovladale teškoće iz male i neplanske „ad hock“ proizvodnje; uspostavljale horizontalne i vertikalne veze proizvođača ruralnih područja i tržišta (prehrambena industrija, domaći ili ino kupci, turistička ponuda i sl.); oblikovala konkurentnost domaće proizvodnje na tržištu; uspostavila čvršća tržišna infrastruktura.

Proizvodnja različitih proizvoda u opusu ruralnog razvoja jako je složena, vertikalno i horizontalno slojevita i interaktivna. Stoga, ona zahtijeva gradnju međusobnih direktnih poslovnih veza. Te veze zahtijevaju dugoročnu poslovnu saradnju, uključujući i impute, ukoliko se radi o poljoprivrednim proizvodima u preradi, čuvanju i distribuciji, kako bi se eliminisao bilo kakav rizik. Neophodno je: izgraditi takav sistem kakav bi mogao udovoljiti zahtjevima domaćinstva za sigurniji plasman svojih proizvoda (u Strategiji navodimo prijedloge i mjere da se prevaziđu navedeni problemi; težiti tržištu sa jednako funkcionalnim ulaznim tokovima za reprodukciju proizvodnje.

Kada je u pitanju sektor poljoprivrede neophodno je:

- odvajanje tržišnog od netržišnog dijela (tržišni dio podrazumijeva i proizvodnju predviđenu za sve vrste turizma), te identifikovanje proizvođača sa startnom pozicijom i potencijalima za komercijalnu proizvodnju (finansijskim imputom davati podršku takvim proizvođačima u aspektima kapitalnih ulaganja, a manja gospodarstva finansijski podsticati u okviru ruralne podrške (fond za ruralni razvoj koga u prioritetu predlažemo za formiranje);
- pomoć ruralnim gospodarstvima u pružanju informacija da uvijek imaju odgovore na pitanja-šta, za koga i na koji način će proizvoditi;
- sistem podsticaja na nivou BPK Goražde reformisati, zadržavajući okvire harmonizacije sa FBiH, ali većom podrškom i sa više samostalnosti (nisu isti interesi u svim kantonima), svakako u sklopu podsticaja obezbijediti veći finansijski imput za ruralni razvoj (u okvirima Agencije i fonda koga predlažemo u prioritetu formirati na nivou BPK Goražde);
- uspostaviti domaću mrežu subjekata i institucija za efikasniji tržišni prihvata proizvoda (Preporuka: formirati robne rezerve na nivou BPK Goražde (predloženo u

ranijem tekstu) radi sigurne proizvodnje i plasmana proizvoda poljoprivrednika ruralnih sredina, ali i za stabilizaciju cijena proizvoda koji često dostižu nerealne cijene i guše domaće proizvođače.

10.2. Tendencije razvoja i konkurentnost poljoprivrednih proizvoda

Stanovništvo ruralnih područja FBiH, prema tome i BPK Goražde pokazuju sve manji interes za poljoprivrednu proizvodnju, obzirom da je razvojem tehnologije sve manji broj poljoprivrednika u mogućnosti proizvesti veće količine hrane, čime se potreba za poljoprivrednicima smanjuje, a značajan broj ih se često prestaje baviti poljoprivredom.

U strateškim opredjeljenjima ekspertni tim u izradi ovog dokumenta se rukovodio pitanjem: „kako dugoročno održati najveći broj ruralnih domaćinstava, te kako postići ekonomsku isplativost za poljoprivredno gazdinstvo“?. **U tom kontekstu, predloženim rješenjima i strateškim opredjeljenjima ukazali smo na mogućnost održivog koncepta poljoprivrede kojim bi se usporili ili zaustavili trendovi napuštanja ruralnih sredina.**

Rješenje održive poljoprivredne proizvodnje i prerade svakako je u sveobuhvatnom razvoju, koji za cilj ima, prije svega, povećanje potrošnje proizvoda poljoprivrednih proizvođača, koncepta organske i integralne proizvodnje, ostvarivanje bolje cijene za zdravstveno ispravne i nehemizirane proizvode, ravnomjerniju raspodjelu dohotka i diverzifikaciju aktivnosti. Sve ove, navedene mjere usmjerene su na povećanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača ruralnih područja, koje se zasnivaju na dva primarna aspekta:

- povećanu efikasnost poljoprivrednog proizvođača i prerađivača (kućna radinost, obrt i sl.), koja bi se usmjerila na smanjenje troškova, dobro ciljane investicije u opremu, znanje i infrastrukturu,
- povećanu, dodanu, vrijednost poljoprivrednih proizvoda i usluga, poboljšanom i primjereno tržišno plasiranom kvalitetom, uvođenjem tržišne marke proizvodnje („organsko“) ili razvojem domaćih specijaliteta, „brendova“, zaštićenih proizvoda oznakom geografskog porijekla. BPK Goražde za ove aspekte imaju najveću šansu koristeći proizvode i preradevine od „brenda“ autohtonog voća u Goraždu.

Sadašnja struktura poljoprivredne proizvodnje u detaljnim analizama kod većine poljoprivrednih proizvođača nije u skladu sa proizvodnjom koja odgovara potražnji na domaćem i ino tržištu. U najvećoj mjeri to je „ad hoc“ proizvodnja bez realnih pristupa. Suprotno tome, u strateškim opredjeljenjima izričito potenciramo da poljoprivredni proizvođači svoje proizvodne odluke zasnivaju prvenstveno na:

- **impulsima poruka koje budu dobivali sa domaćeg i vanjskog tržišta,**
- **na signalima podsticajne politike od strane BPK Goražde i FBiH.**

Polazeći od naprijed navedenih činjenica, budući pravci poljoprivredne proizvodnje ruralnih prostora BPK Goražde trebaju se bazirati na kombinaciji onih proizvodnji koje će u globalu:

- najefikasnije i održivo koristiti prirodni resurs,
- uvažavati uslove konkurentnosti, domaćeg i vanjskog tržišta,
- garantovati profitabilnost proizvodnje i uopšte ekonomsku održivost.

Brojni su izazovi sa kojima će se suočiti poljoprivrednici ruralnih područja na putu prema EU, pa ih je potrebno, već danas pripremati novim uslovima i u njima biti konkurentni i prilagoditi se izazovima **u razvoju tržišnih lanaca**. U tom kontekstu, najvažniji izazovi za ruralna područja naših (BiH) predjela bili bi: uključivanje manjih proizvođača u moderne tržišne lance; povećanje konkurencije za proizvodnju i investicije; implementaciji standarda. Brojni su razlozi BPK Goražde da pored ekonomskog aspekta života na selu, vode brigu i o socijalnom aspektu i uopšte života na selu. Iz tog razloga BPK Goražde svoje aktivnosti u razvoju tržišnih lanaca trebao bi usmjeriti prema sljedećim tokovima:

- prihvatiti standarde koji ruralnom gospodarstvu omogućavaju ostvarivanje dodane vrijednosti od proizvodnje;
- razvoj legislative (koja se odnosi na kantonalni nivo) koja će stvoriti konkurentno poslovno okruženje za investicije,
- koliko je god moguće uticati na smanjivanje crnog tržišta (to se dijelom može suzbiti formiranjem kantonalne rezerve, koja bi stabilizirala cijene – predloženo u prethodnim poglavljima),
- boljim razvojem fizičke i tržišne infrastrukture,
- pružanje tržišnih informacija kroz tržišne lance (to se može postići formiranjem agencije za ruralni razvoj).

Prerađivački sektor trebao bi se usmjeriti na povećanu efikasnost i konkurentnost proizvoda radi povećanog učešća na tržištu, te se u tom smislu usmjeriti na: uvođenje standarda, poboljšanje organizacije i investiranje unutar tržišnog lanca, razvoj dugoročnih odnosa sa proizvođačima i tržišnim partnerima. Bez obzira na veličinu gazdinstva i manji proizvođači moraju učiti o tržišnim pravilima i tržišnom poslovanju.

Poboljšanje konkurentnosti, posebno prehrambenih poljoprivrednih proizvoda može se postići povećanom efikasnošću proizvodnje na način da: proizvođač i prerađivač investiraju **u znanje** i opremu, marketing, bolju organizaciju i efikasniji nastup u prodaji i stvaranje boljih infrastrukturnih uslova, koji bi smanjili troškove proizvodnje (prvenstveno infrastrukturni aspekti).

Konkurentnu poslovnu klimu, gazdinstvo treba dobiti od lokalne i kantonalne vlasti kada su u pitanju administrativni poslovi (urbanistička legislativa, dozvole, povoljne podsticaje).

11. INSTITUCIONALNA PODRŠKA POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU BPK GORAŽDE

11.1. Kantonalna i lokalna vlast u funkciji ruralnog razvoja BPK Goražde

Ostvarivanje vladinih ciljeva ruralne politike u velikoj mjeri ovisi o lokalnim akterima, stoga je od najveće važnosti „probuditi“ lokalnu upravu i uključiti je u većoj mjeri u planiranje i oblikovanje budućnosti ruralnih naselja. Potrebna je saradnja i partnerstvo, u kojem se promovira razvoj seoskih naselja na temelju uzajamnog interesa i solidarnosti. Važno je da ruralne sredine i lokalne zajednice sarađuju kroz zajedničke razvojne programe i kroz protok informacija, kontakte, kroz razmjivanje i razmjenu iskustava. Mrežna ekonomija koja koristi lokalne kapacitete i resurse na način koji kontroliše lokalna zajednica, smanjuje ranjivost i povećava održivost života ljudi na selu. Dovodeći proizvođača bližem kontaktu sa lokalnim zajednicama, bliže potrošaču, povećava se proizvodna sigurnost, time i standard ljudi u ruralnim sredinama. Stvaranje konkurentne klime treba početi od lokalne zajednice - općine i Vlade BPK Goražde u kontekstu potreba za prioritetima i mjerama za sređivanje urbanističke i planske regulative, efikasne administracije, putem stručne i tehničke opremljenosti, savjetodavnim i stručnim uslugama i td. Ovim bi BPK Goražde doprinio u značajnoj mjeri efikasnoj konkurentnoj poslovnoj klimi u ruralnim područjima.

Prijedlog – Mjere:

- boljom i efikasnijom organizacijom, postupcima umrežavanja, vertikalnog i horizontalnog uvezivanja (putem udruženja – istinskih servisa poljoprivrednicima, (ne „tamburaškim društvima“ kojih imamo na pretek),
- investiranjem u znanje i tehničko – tehnološko unaprjeđenje, time i efikasniji nastup u prodaji,
- stvaranjem povoljnih infrastrukturnih uslova koji bi smanjili troškove (putna mreža, vodozahvatima za navodnjavanje, izvještajno prognoznim mjerama, pa čak i uvođenjem informatičkih sistema),
- direktnim finansijskim imputom ruralnim područjima.

11.2. Stručne službe u funkciji ruralnog razvoja

Nije sporno da su potrebni efikasni i konkretni prijedlozi strateških opredjeljenja s kojim bi ruralna područja BPK Goražde postao značajniji partner vanjskom okruženju. Put do takvog rezultata vodi preko dosljedne implementacije zadataka iz ove strategije. Ruralna sredina može se razvijati samo uz odgovarajuću **institucionalnu podršku** svih faktora koji u njenom lancu imaju odgovarajuće obaveze i dužnosti (u ranijem tekstu navedeni akteri ruralnog razvoja). Svi oni i važni su i efikasni, razmjerno rangu u vertikali svoje strukture, i to idući od općine pa preko kantona, i entiteta do države kao najvećeg nivoa vlasti. Sve one treba da se nalaze na zajedničkom zadatku:

- da se ruralnom razvoju osigura skladno i efikasno djelovanje od strane prije svega, poljoprivredne i veterinarske službe i
- da ljudi u ruralnoj sredini znaju gdje i na koji način mogu riješiti probleme u svom radu.

13.3. Udruženja poljoprivrednika u funkciji ruralnog razvoja

Udruženja poljoprivrednih proizvođača „trebali bi“ da prate i analiziraju kretanja ne samo u poljoprivrednoj proizvodnji, već da predlažu mjere radi unaprjeđenja uvjeta rada i poslovanja svojih članova, da učestvuju u pripremi mjera razvojne politike i strategije razvoja, na poslovnom povezivanju privrednih subjekata, da učestvuju u mehanizmima zaštite domaće proizvodnje, da sprječavaju monopolističke položaje na domaćem tržištu i učestvuju u izgradnji sporazuma i dogovora koji se tiču života na selu (**da budu istinski servis proizvođača**). Dakle, udruženja poljoprivrednika trebali bi da imaju savjetodavnu, edukativnu i lobirajuću ulogu i predstavljaju prvu sponu poljoprivrednog proizvođača sa svim relevantnim institucijama i organizacijama u okruženju. U BPK Goražde svoju funkciju istinski obavlja samo Udruženje pčelarstva i ljekovitog bilja i Udruženje “Bagrem”

11.4. Veterinarska služba

Na nivou BiH uspostavljen je **Ured za veterinarstvo**. Ovim uredom uspostavljena je veterinarska kontrola sa nizom njenih zakonodavnih i koordiniranih funkcija. Zadaci Veterinarskih stanica na nivou BPK Goražde bili bi sljedeći: reprodukcija (vještačko osjemenjavanje) i proizvodna sposobnost različitih vrsta i kategorija stoke, sa stanovišta zdravstvene zaštite i zdravlja životinja, liječenje i suzbijanje zaraznih i drugih bolesti; briga da sirovine i prehrambeni proizvodi životinjskog porijekla budu zdravstveno ispravni, i prevencija ostataka štetnih materija u prehrambenim proizvodima životinjskog porijekla.

Prijedlog - Mjere:

- upoznavanje poljoprivrednika sa mjerama i uredbama (legislativa),
- lakši i sigurniji plasman proizvoda,
- međusobna povezanost članstva u razmjeni znanja i iskustva,
- prepoznatljivost na tržištu kroz razvoj robne marke i brendova,
- **Izrada Programa pasminske rejonizacije stoke na prostoru BPK Goražde**

11.5. IPARD projekti u funkciji ruralnog razvoja

IPARD pretpristupni instrument (eng. Instrument for Pre-accession Assistance Rural Development) je komponenta Instrumenta pretpristupne pomoći EU, namijenjena poljoprivredi i ruralnom razvoju zemalja kandidata i potencijalnih kandidata. Glavni cilj IPARD programa je pomoć u pripremi za provedbu pravnog naslijeđa EU u oblasti

poljoprivrede i ruralnog razvoja, te prestrukturiranje poljoprivrednog sektora i održivi razvoj ruralnih područja u zemljama kandidatkinjama/pristupnicama. Iako je Bosna i Hercegovina, još od 2008. godine upoznata sa kriterijima koje je potrebno ispuniti za korištenje sredstava pretpristupne pomoći u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, odnosno zahtjeva za uspostavljanje IPARD operativne strukture, u BiH nije postignut dogovor o uspostavljanju ovih struktura. Imajući u vidu da proces izgradnje IPARD operativne strukture podrazumijeva reformu postojećih uprava (ili dijelova uprava) u IPARD operativnu strukturu, a što zahtijeva duži vremenski period, nastojao se osigurati pristanak predstavnika Evropske komisije za korištenje IPA pretpristupnih sredstava u IPARD sličnom obliku.

S obzirom na specifičnosti organizacije Bosne i Hercegovine, uspostava IPARD operativne strukture u BiH ne teče kao u drugim zemljama koje su prošle ovu fazu. Razlog su, svakako, Ustavom dodijeljene nadležnosti u oblasti poljoprivrede, uključujući i sistem isplate novčanih podrški, koje su na entitetskom i kantonalnom nivou, dok su sa druge strane, zahtjevi EU kada je IPARD struktura u pitanju jasni - da je u zemljama kandidatima neophodno uspostaviti jedinstvenu IPARD strukturu za cijelu zemlju. Koja će se vrijednost IPARD projekata plasirati na Zeničko – dobojskom kantonu, ovisi o kvalitetu projekata.

11.6. Primjena digitalne tehnologije u sektoru ruralnog razvoja

Suočeni smo sa sve većim reduciranjem radne snage u ruralnim sredinama s obzirom na migracije stanovništva u veće gradova ali i demografske migracije mladog stanovništva u druge sredine. Kako bi pokušali poticati stanovništvo na poljoprivrednu proizvodnju potrebno je da se poslužimo modernim i digitalnim tehnologijama. Modernizacija poljoprivrede ne znači nužno nabavka nove opreme (traktori, motokultivatori i sl.) već podrazumijeva moderan pristup poljoprivrednoj proizvodnji korištenjem digitalnih tehnologija, vještačke inteligencije, automatizacije i sl. Taj novi pristup se smatra i novom industrijskom revolucijom. Pojeftinjenje senzora koji su sada dostupni širokim masama i koji su jednostavni za korištenja dovelo je do mogućnosti razvoja prototipa rješenja u oblasti ruralnog razvoja posebno u sektoru poljoprivrede za veoma mali iznos novca, što za posljedicu ima veću zainteresovanost mlađeg stanovništva i otvaranje firmi kroz start-upe.

U svrhu širenja svijesti o digitalnoj poljoprivredi, prepoznavanju potencijala u poljoprivredi, razmjeni iskustava, primjeni i unapređenju digitalne poljoprivrede potrebno je održavanje konferencija na temu pametne poljoprivrede čiji bi organizatori bili: Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH u saradnji sa srednjim školama i fakultetima iz oblasti poljoprivrede, ekologije, mašinstva, informatike i elektrotehnike. Cilj bi bio da se prepoznaju prilike u poljoprivredi i stvaraju spostvena moderna rješenja za unaprijeđenje poljoprivrednih procesa što će za posljedicu imati i stvaranje nove generacije mladih poljoprivrednika koji će biti spremni da na pametan

način eksploatašu i iskoriste mogućnosti profita od poljoprivredne proizvodnje i proizvoda prehrambeno prerađivačkog kompleksa.

Cilj je povezati znanja iz oblasti poljoprivrede sa tehnološkim trendovima i mogućnostima današnjice. S obzirom na to da će proces digitalizacije poljoprivrede u BiH biti neminovan (a već je i počeo kroz start-up scenu) potrebno je voditi računa i o digitalnoj pismenosti posebno mlađeg stanovništva. Značajna novčana sredstva se u EU izdvajaju za ruralni razvoj i inovacije u poljoprivrednom sektoru – koje su čak dostupne i zemljama kao što je BiH kroz razne programe „startup“ poduzetništva. Postoji veliki broj primjene pametnih rješenja u poljoprivredi i cilj stimulacija (održavanje takmičenja uz dodjelu novčanih nagrada, stipendija i sl.) je upravo motivisati mlado stanovništvo da se uključi u proces poljoprivredne proizvodnje. Trenutno u Bosni i Hercegovini već postoje rješenja za pametnu poljoprivredu koji se odnose na pomoć pri bavljenju pčelarstva do rješenja za navodnjavanje poljoprivrednih usjeva. Potrebno je prepoznati taj potencijal i pomoći pri plasmanu tih pametnih rješenja kroz subvencije krajnjem potrošaču ili promocije tih proizvoda. Najveću vrijednost davati rješenjima koji za krajnji cilj imaju automatizaciju proizvodnje.

12. SWOT ANALIZA

POLJOPRIVREDA	
RAZVOJNI PROBLEMI	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nedovoljan finansijski imput za progres u poljoprivredi ruralnih prostora. ○ Nedostatak stručne poljoprivredne službe direktno u proizvodnji i preradi. ○ Neregulisano domaće tržište poljoprivrednih proizvoda. ○ Nedostatak intervencije na tržištu poljoprivrednih imputa ○ Nedostatak rashladnih i skladišnih prostora ○ Nedostatak kantonalnih rezervi za ugovaranje i otkup poljop. proizvoda ○ Nedostatak konzistentne poljoprivredne politike na nivou FBiH.
RAZVOJNE PERSPEKTIVE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Ugovaranje proizvodnje od strane kantonalnih poljp. rezervi (primarano je formirati). ○ Osiguravanje kvalitetnih i funkcionalnih skladišta i rashladnih kapaciteta za prihvatanje poljoprivrednih proizvoda. ○ Formiranje stručne savjetodavne službe u funkciji servisa poljoprivrednicima. ○ Formiranje Agencije za ruralni razvoj (prijedlog za primarno formiranje) ○ Koristiti autohtone voćne vrste za preradu u organske proizvode (primarno).
RURALNI PROSTOR - OKOLIŠ	
RAZVOJNI PROBLEMI	<ul style="list-style-type: none"> ○ Osjetljivost područja na posljedice klimatskih promjena - poplava i požara. ○ Ograničene količine kvalitetnog zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju (nedovoljne površine prve I i II bonitetne kategorije). ○ Nepostojanje jedinstvenog informacionog sistema za okoliš na nivou BPK Goražde. ○ Nedovoljna izgrađenost i zastarjelost postojeće infrastrukture ruralnih sredina. ○ Pojava invazivnih vrsta negativno utječe na autohtone i endemske vrste. ○ Postojanje divljih odlagališta i nesanitarno odlaganje otpada. ○ Nedovoljna sredstva za ulaganje u prometnu infrastrukturu, posebno na prostore ekstremnih ruralnih sredina.
RAZVOJNE PERSPEKTIVE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Mjere klimatskih promjene uvrstiti u strateške dokumente. ○ Održivo upravljanje zemljištem (smanjiti degradaciju - eroziju putem održivih poljoprivrednih praksi i kontrolisanom sječom šuma, te destrukciju kroz plansko privređivanje okolišem (najkvalitetnije zemljište čuvati za poljoprivredne svrhe). ○ Poticati monitoring okoliša i razvijati geografsko informacioni sistem (GIS). ○ Jačati sistem komunalne infrastrukture u ruralnim područjima. ○ Jačati sistem odvodnje i tretmana otpadnih voda. ○ Voditi računa o biodiverzitetu i statusu biljnih vrsta - zaštita autohtonih genetskih resursa. ○ Održivo upravljanje otpadom kroz povećanje obima organiziranog prikupljenja otpada i odlaganje na sanitarnim deponijama i zbrinjavanje divljih odlagališta.

RURALNI TURIZAM	
RAZVOJNI PROBLEMI	<ul style="list-style-type: none"> ○ Neprepoznavanje ruralnog turizma koji dodaje vrijednost turističkoj destinaciji. ○ Nepostojanje ekspertize u malim porodičnim gazdinstvima. ○ Nepostojanje zakona koji tretiraju problematiku ruralnog turizma. ○ Uspostavljanje sistema turističkih zajednica sa ciljem efikasnog upravljanja turističkim razvojem na lokalnom nivou. ○ Neplanski razvoj pojedinačnih ponuda u segment ruralnog turizma. ○ Nedovoljna prepoznatljivost agroturizma. ○ Nedovoljan razvojni poticaj razvoju agroturizma, jer su porodična poljoprivredna gazdinstva "čuvari ruralnog kraja". ○ Niska stopa iskorištenosti smještajnih kapaciteta i nepovoljna struktura postojećih smještajnih kapaciteta u ruralnim područjima ○ Nedovoljna atraktivnost u turističkoj ponudi.
RAZVOJNE PERSPEKTIVE	<ul style="list-style-type: none"> ○ Prepoznati ruralni turizam kao alat za socijalnu, ekonomsku, ekološku i socio-kulturnu ruralnog prostora - regeneraciju prostora. ○ Organizirati trening, stalno usavršavanje i edukaciju za lokalne stakeholdere, poduzetnike i zaposlenike za potrebe ruralnih prostora. ○ Popraviti lošu i neadekvatnu marketinšku aktivnost. ○ Izrada Strateškog marketing plana turizma BPK Goražde kojim bi se definisali glavni turistički proizvodi, tržišni segmenti, promotivne i komunikacijske aktivnosti. ○ Popraviti imidž turističke ponude u ruralnom području ○ Potaknuti razvoj ugostiteljsko-turističke ponude kroz razvoj tradicionalnih aktivnosti na poljoprivrednim imanjima - proizvodnja tradicionalnih proizvoda, doživljaj „seoskog“ ambijenta i sl. ○ Podizanje kvalitete postojećih smještajnih objekata i poticanje razvoja novih smještajnih objekata, kuća za odmor i porodičnih poljoprivrednih domaćinstava koja pružaju turističke usluge. ○ Osigurati ponudu aktivnosti iz različitih oblika ruralnog turizma (agroturizam, ekoturizam, zdravstveni, enogastronomski, kulturni i sl.)

13. MJERE PODRŠKE POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU

Tabela br. 10 Mjere podrške sektoru poljoprivrede i šumarstva i turizmu

POTREBA	MJERA
○ Povećanje konkurentnosti prerade poljoprivrednih proizvoda	MJERA: Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima
○ Povećanje stručne sposobnosti -prijenosa znanja	Mjera : Kontinuirano
○ Jačanje savjetodavnih usluga u poljop. i šumarstvu	MJERA: Savjetodavne službe, služe za upravljanje i pomoć OPG-ima i klijentima
○ Jačanje saradnje — širenje inovacija	Mjera: Kontinuirano
○ Razvoj sistema kvalitete	MJERA: Sistemi kvalitete za poljoprivredu i prehrambene proizvode - standardi
○ Potreba boljeg informisanja i promocije	Mjera: Kontinuirano
○ Investicije u OPG – podizanje nivoa opremljenosti	MJERA: Ulaganja u ruralnu infrastrukturu
○ Restrukturiranje, modernizacija i povećanje konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava	Mjera: kontinuirano
○ Odvodnjavanje i navodnjavanje poljoprivrednih usjeva	Mjera: Gdje je god moguće - kontinuirano
○ Povećanje dodane vrijednosti proizvodima	Mjera: Standardima i kvalitetom
○ Korištenje obnovljivih izvora energije	Mjera: Gdje je god moguće - kontinuirano
○ Povoljni izvori za financiranje prerade i marketinga poljoprivrede rehrambenih proizvoda.	Mjera: kontinuirano
○ Veće površine pod organskom proizvodnjom	Mjera: Veći angažman i veći postićaji
○ Izgradnja i održavanje infrastrukture u ruralnim područjima	MJERA: Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima
○ Dostupnost usluga u ruralnim područjima prijevoz, o brazovanje, zdravstvena zaštita, kultura i sport.	Mjera: Obavezna i redovna mjera-kontinuirano
○ Olakšavanje diversifikacije, stvaranja i razvoja malih poduzeća kao i otvaranje radnih mjesta	MJERA: Diversifikacija djelatnosti u ruralnim područjima. Primijeniti strateške preporuke
○ Promocija ruralnog turizma u BPK Goražde	Mjera: Zadatak Agencije za r.r. -formirati Agenc.
○ Promocija tradicionalnih i autohtonih proizvoda	Mjera: Aktivnost navedenih subjekata
○ Modernizacija u oblasti šumarstva	MJERA: Ulaganja u razvoj šumskih područja i poboljšanje š. puteva – održivo upravlj. šumama
○ Organizovanje proizvođača i njihovo jače pozicioniranje na tržištu	MJERA: Jačanje udruženja grupa i organizacija
○ Očuvanje okoliša i otpornosti na klimatske promjene	MJERA: Prilagođavanje ekstremnim pojavama
○ Organska proizvodnji i prerada	MJERA: Certificirati organske I integ. proizvode
○ Održavanje kontinuiteta poljoprivredne proizvodnje u područjima s prirodnim ograničenjima za poljoprivredu	MJERA: Veći poticaji područjima sa prirodnim ograničenjima

14. STRATEŠKI PROJEKTI - IMPLEMENTACIJA

PROJEKTI	Tabela 11. NAZIV PROJEKTA - OBRAZLOŽENJE	
Projekat	Izgradnja i održavanje lokalne (seoske) mreže puteva (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Paralelno sa asfaltiranjem pojedinih dionica, adekvatna pažnja treba se posvetiti i održavanju svih lokalnih makadamskih puteva, bez obzira na broj korisnika.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Kantonalno ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline i Kantonalno ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice	Rok: 2023/ 2027
Projekat	Poboljšanje vodosnabdijevanja u ruralnim područjima (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Primaran pristup zdravstveno ispravnoj vodi. Nedostatak kontrolisane pitke vode na nekim područjima BPK Goražde jedan je od prioriternih mjera. Obezbijediti pristup tekućoj vodi iz vodovodne mreže u stambenim jedinicama ruralnih područja	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline	Rok: kontinuirano
Projekat	Unapređenje osnovnog i usmjerenog obrazovanja (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Dostupnost usluga obrazovanja, naročito osnovnog, mora biti jedan od prioriteta u pogledu obezbjeđenja javnih usluga za seoska područja. Smanjenje broja seoskog stanovništva, a naročito djece školskog uzrasta dovodi u pitanje opstanak nekih seoskih škola.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport	Rok. Periodično 2023/2027
Projekat	Unapređenje zdravstvenih usluga (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Seosko stanovništvo na vrh svojih prioriteta uvijek stavlja zdravstvene usluge. Ovo je razumljivo s obzirom na starosnu strukturu seoskog stanovništva i pridavanje sve većeg značaja zdravlju. U skladu s tim, treba razmotriti uslove za otvaranje dodatnih seoskih ambulanti – stalnih ili povremenih, u kojima bi se svakodnevno ili povremeno seoskom stanovništvu pružale usluge primarne zdravstvene zaštite.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice	Rok. Po potrebi 2023/2027
Projekat	Edukacija poljoprivrednih proizvođača (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Obzirom na evidentno nisku produktivnost i zaostajanje u primjeni adekvatnog sortimenta i tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji, situacija se može promijeniti putem organizovanja povremene ili sistematske obuke, kako bi se poboljšala i unaprijedila znanja i vještine poljoprivrednih proizvođača.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo za privredu	Rok. Po potrebi 2023/2027

Projekt	Podrška razvoju malih i srednjih preduzeća (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Projekt ima za cilj da podrži osnivanje malih i srednjih preduzeća u ruralnim područjima BPK Goražde. U tom smislu zadaci projekta su ojačati poduzetnički duh stanovnika ruralnih oblasti, ojačati znanja neophodna za osnivanje i vođenje malih i srednjih preduzeća, osnovati biznis inkubatore u ruralnim oblastima, sufinansirati pokretanje i/ili širenje biznisa malih i srednjih preduzeća.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Kontinuirano 2023/27
Projekt	Pomoć mladim poljoprivrednim proizvođačima (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Perspektive opstanka i razvoja seoskih poljoprivrednih domaćinstva u uslovima otvorene tržišne ekonomije, vezuju se za mlađe proizvođače, koji će nastaviti da se bave poljoprivrednom proizvodnjom i koji će modernizovati gazdinstvo.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Kontinuirano 2023/27
Projekt	Uvođenje visokoproduktivnih pasmina stoke, te sorti biljaka (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Bolja tržišna pozicija i veći prihod za poljoprivredna gazdinstva ostvaruje se i izmjenom proizvodne strukture, odnosno zamjenom dotada dominantne tehnologije proizvodnje novom. Uvođenje novih ratarskih, povrtlarskih i voćarskih kultura ili sorata, savremeniji uzgoj stoke i zamjena tehnologije proizvodnje ili uzgoja mogu biti veće su vrijednosti.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Periodično 2023/27
Projekt	Unapređenje ovčarstva (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Ovčarska proizvodnja ima dugu tradiciju i tržišnu vrijednost osnovnih proizvoda, prvenstveno janječeg mesa, sira i vune. Ono se temelji na potpunijem iskorištavanju velikih travnatih površina. Potrebno je potaći stanovništvo da koristi za sada nedovoljno iskorištene prirodne resurse (pašnjake) intenziviranjem proizvodnje ovčjeg mlijeka i mesa, te prerađevina.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Periodično 2023/27
Projekt	Podrška uzgoju slatkovodnih riba (Projekcija obrazloženja projekta)	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Periodično 2023/27
Projekt	Unapređenje pčelarstva (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Područje BPK Goražde je bogato medonosnim biljkama. Dosad se pčelarska proizvodnja bazirala samo na proizvodnji meda, a neopravdano se izostavlja proizvodnja ostalih pčelarskih proizvoda, koji u nekim slučajevima mogu biti profitabilniji od same proizvodnje meda (matična mliječ, propolis, polen, otrov, vosak i.). Potrebno finansirati i educirati postojeće i potencijalne pčelare	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Periodično 2023/27
Projekt	Razvoj voćarstva (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Izraditi projekat održivog privređivanja proizvodnje i prerade autohtonog voća u BPK Goražde. Sagledati mogućnosti uzgoja ribizle i kupine na prostoru BPK Goražde	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Periodično 2023/27

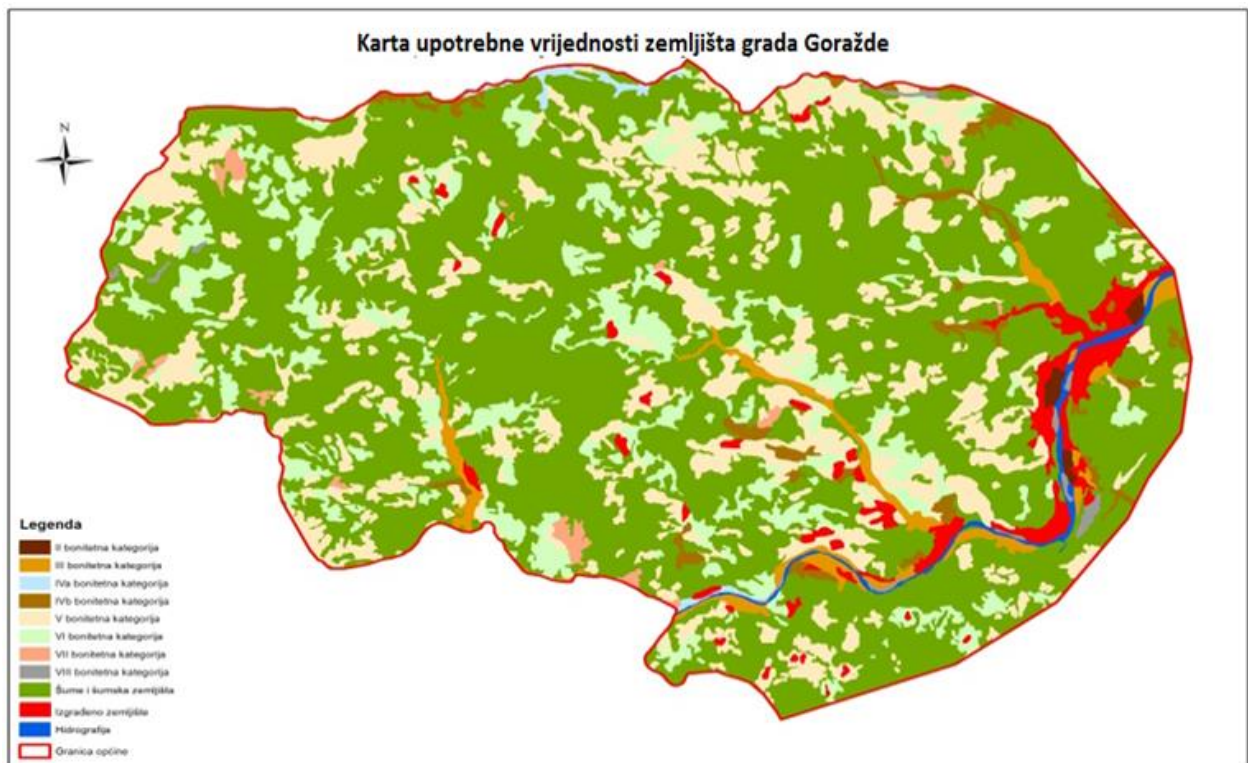
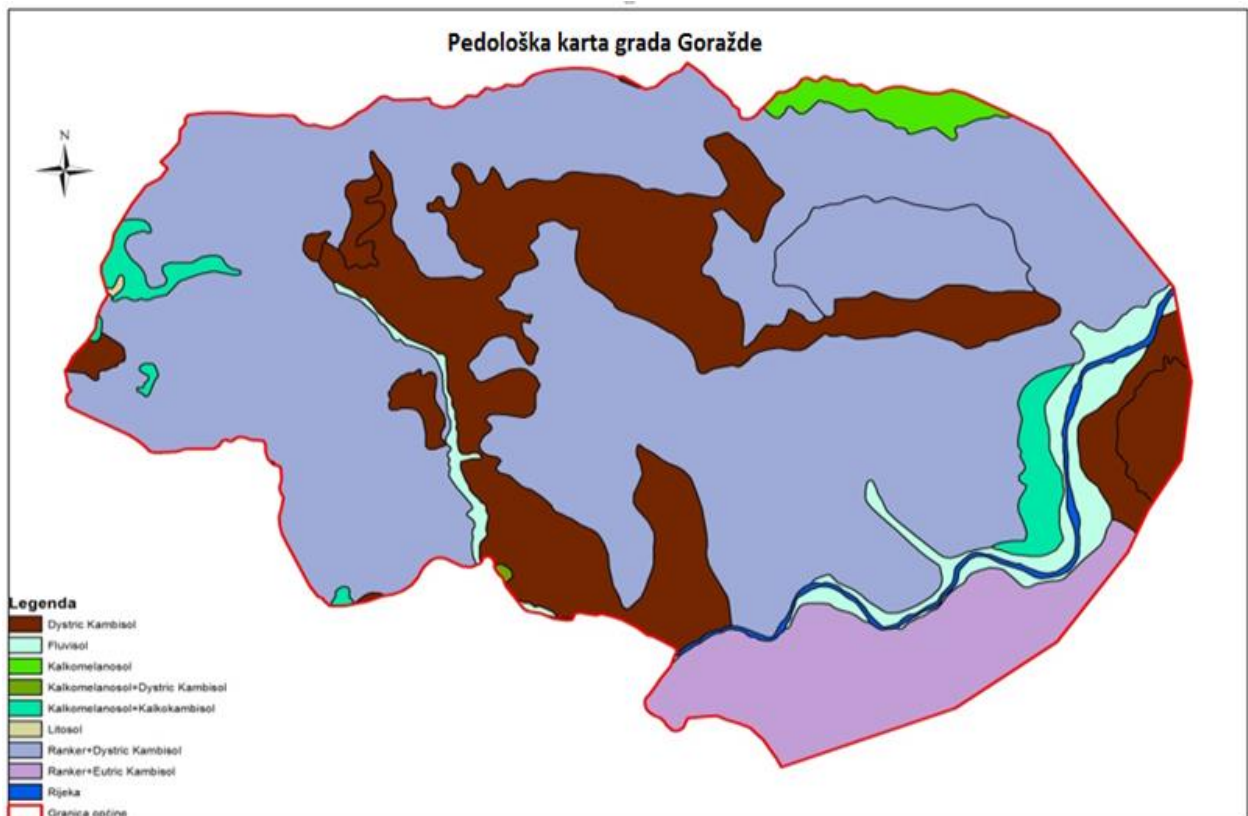
Projekat	Unapređenje uzgoja i prerade ljekovitog i aromatičnog bilja	
	U prioritetu postići otkup ljekovitog bilja. Veliki prirodni potencijal - bogastvo i raznovrsnost velike mogućnosti za plantažni uzgoj, i mogućnost prerade – destilacije ljekovitog bilja i igličastog drveća (bor, jela, smrča)	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Periodično 2023/27
Projekat	Razvoj organske i inegralne proizvodnje. (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Zbog velike potražnje organskog i integralnog polj. proizvoda postići i unapređivati organsku i integralnu proizvodnju.	
Implementacija	Nosioc aktivnosti: Ministarstvo privrede	Rok. Periodično 2023/27
Projekat	Razvoj turizma (Projekcija obrazloženja projekta)	
	Turizam sa poljoprivredom i šumarstvom je temelj ruralnog razvoja.	
Implementacij	Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice; Ministarstvo privrede	Kontinuirano

15. INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR

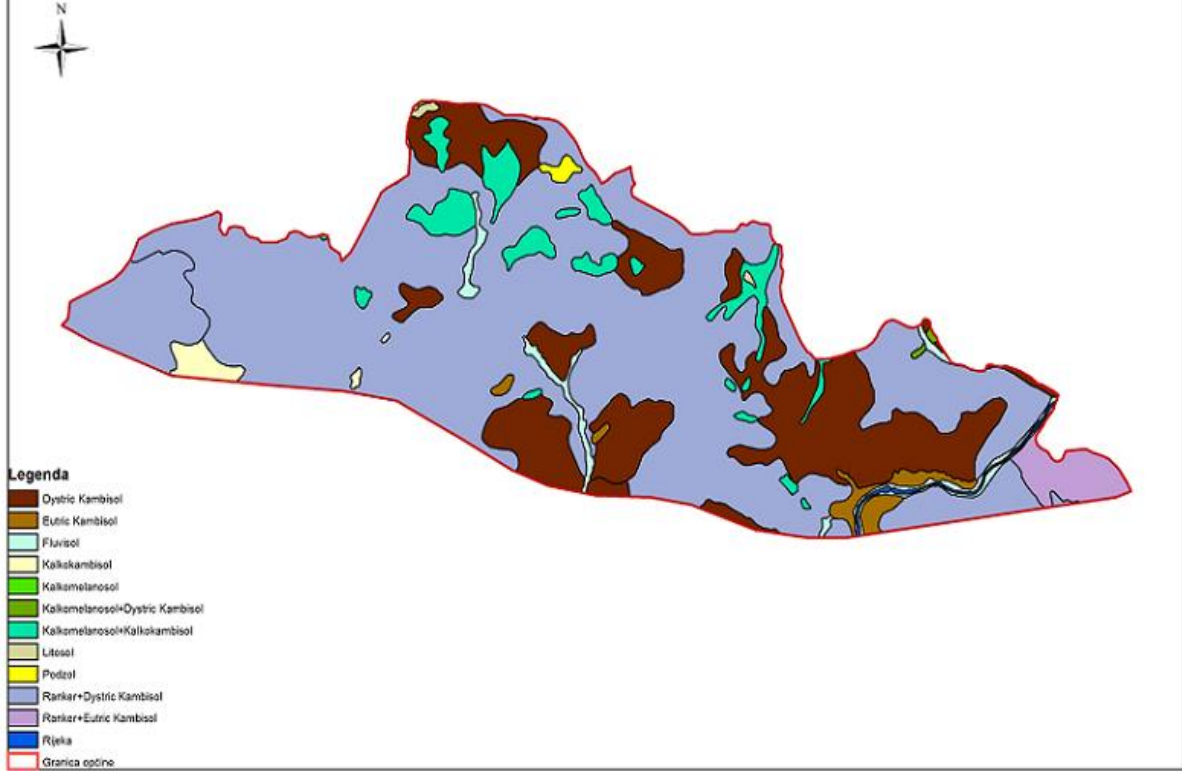
Tabela 12. Indikativni finansijski okvir

INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR - PROCJENA				
MJERA	PODMJERA	2024	2025	2026
Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima (biljna i animalna proizvodnja)	✓ Direktna plaćanja u biljnoj i animalnoj proizvodnji.	Ukupn 450.000	Ukupno: 700.000	Ukupno: 750.000
	✓ Strukovno osposobljavanje i aktivnosti za veći nivo znanja.			
	✓ Podrška za informativne aktivnosti.			
Savjetodavne službe, službe za upravljanje i pomoć OPG-im	✓ Podrška za pružanje savjet. usluga	Ukupno: 50.000	Ukupno: 80.000	Ukupno: 100.000
Sistem kvalitete za poljoprivredne i prehrambene proizvode i uvođenje standarda	✓ Podrška sistemu kvaliteta	Ukupno: 20.000	Ukupno: 100.000	Ukupno: 300.000
	✓ Podrška za aktivnosti informiranja i promicanja koje provode skupine proizvođača na unutarnjem tržištu			
Ulaganja u fizičku imovinu	✓ Podrška za ulaganja u (OPG) i (PG)	Ukupno: 400.000	Ukupno: 60.000	Ukupno: 70.000
	✓ Podrška za preradu, marketing i/ili razvoj poljop. Proizvoda			
	✓ Podrška za postizanje agroekoloških i klimatskih ciljeva			
Ublažavanje nepogoda, preventivnih aktivnost	✓ Podrška organskoj i integralnoj proizvodnji	Ukupno: 50.000	Ukupno: 70.000	Ukupno: 80.000
Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima	✓ Podrška poboljšanju razvoja javne infrast. u ruralnim područjima i sprječavanje iseljavanja	Ukupno: 800.000	Ukupno: 1.000.000	Ukupno: 1.200.000
	✓ Podrška javnim uslugama (javnog prijevoza, obrazovanja, sistema zdravstvene i socijalne zaštite, kulturnih i sportskih sadržaja)			
Diversifikacija djelatnosti u ruralnim područjima	✓ Podrška privredniom razvoju u ruralnim područjima	Ukupno: 60.000	Ukupno: 90.000	Ukupno: 100.000
	✓ Promocija ruralnog turizma i razvoj novih turističkih proizvoda			
	✓ Promocija tradic. i autohtonih proizvoda.			
Ulaganja u razvoj šumskih područja i poboljšanje održivosti šuma	✓ Podrška za ulaganja u poboljšanje otpornosti i okolišne vrijednosti šumskih ekosistema i ulaganja u šumarske tehnologije te u preradu i marketing šumskih proizvoda	Ukupno: 100.000	Ukupno: 150.000	Ukupno: 180.000
	✓ Podrška ukoliko udruženjima poljoprivrednim proizvođačima	Ukupno: 50.000	Ukupno: 60.000	Ukupno: 70.000
Poljoprivreda, okoliš i klimatske promjene	✓ Plaćanja obveza povezanih s poljoprivredom, okolišem i klimatskim promjenama	Ukupno: 30.000	Ukupno: 50.000	Ukupno: 70.000

16. PRILOZI

Pedološka karta općine Foča FBiH

Karta upotrebne vrijednosti zemljišta općine Foča FBiH

